

84(54)7
539

АЗАМАТ КОРЖОВОВ

кисса
*Зулшат
наликаси*

Азамат ҚОРЖОВОВ

ЗУЛМАТ МАЛИКАСИ

Кисса

Тошкент
IJOD-PRESS
2016

УҮК: 821.512.133-31

КБК: 84(5Ү)7

К59

Қоржовов, Азамат

Зулмат маликаси: (қисса) / А.Қоржовов. –Т.:
IJOD-PRESS, 2016. – 216 б.

УҮК: 821.512.133-31

КБК: 84(5Ү)7

Бошқаларнинг орзу-истаклари билан ҳисоблашмаслик, худбинлик, жабр-зулм яхшилик келтирмайди. Меҳрга тўймаган инсон ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмаса-да, ҳаётнинг ўзи зулмкорларни жазолайди. Худди эзгуликни мусаффо табиат, инсон қонидаги генлар, ҳатто тилсиз жониворлар ҳам мувозанатда сақлаб тургандек...

Азамат Қоржововнинг “Зулмат маликаси” номли ушбу қиссасида турмушга эрта узатилган кўнгли ярим етим қизнинг қисмати, қабристонда туғилган қизалоқнинг онасига уҳшамаслиги, зулматли кечаларни нурафшон этган муҳаббат хусусида ҳикоя қилинади. Ёруғлик албатта галаба қозонади. Унгача эса тун бағрида турли афсоналарга сабаб бўлмиш инсонлар ўз баҳтларини ахтарадилар.

Тақризчи:

М.ИЙЛДОШЕВА – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
аъзоси, ёзувчи

ISBN 978-9943-994-40-9

Abdulla Qodíny nomidagi
vilyoyat AKM
INV № 168645 - 20185

“IJOD-PRESS” нашриёти, 2016

МУҚАДДИМА

Умр асл ва мажозий маънолардаги кундуз ҳамда кечадан иборат. Ёруғлик ва қоронғилик, эзгулик ва ёмонлик, оқ ва қора, савоб ва гуноҳ деб минг йиллар аввал ҳам ёзилган. Бироқ сиз ўқиётган қиссамда кундузни фақат яхшилик, кечани эса ёмонлик фасли демоқчи эмасман. Кундузлари атрофдагилар билан жилмайиб гаплашадиган, ширин гапларни қизғанмайдиган, масжидга борадиган, аммо кечаси тундлашадиган, ҳатто майхонага кирадиган одамларни күрганмисиз? Аксинча, кундузи дунё ишлари билан, кечаси ибодат билан машғулларни-чи? Қүёш ботиб, қоронғилик ёйилгач, кимдир эзгуликка, кимдир ёвузликка эш бўлади, зулмат ичидаги ҳам яхшилик ва ёмонлик баравар яшайди.

Қиссаминг қаҳрा�мони Гўрхол деган қиз. Исимига эътиroz билдиришга шошилманг. У ҳақда илк бора 2009 йилда кичик қисса ёзганман, матбуотда чоп этилган. Кейинчалик бобларининг ўрнини алмаштириб, бир оз қайта ишлаб, “Гўр қизи” номли китоб ҳам нашр эттиридим. Гўрхол – зулмат қўйнидаги мозорда туғилган қиз. Асраб олган отаси қўйган исмни ким ҳам ўзгартиради дейсиз. Ўша қисса гўр қизининг онасининг ҳаёти, қабристондаги туғруқ ва бир неча йилдан сўнг одамлар овлоқдаги кулбада яшаётган қизалоқ ҳақида милицияга хабар бергач, Гўрхолнинг давлат қарамоғига тоғширилиши билан хотима топди. Аввал-бошдан қиссани “Гўрхолнинг туғилиши”, “Гўрхолнинг муҳаббати” каби икки қисмга бўлмоқчи эдим, афсуски, ўшанда фақат биринчи қисминигина ёза олдим. Орадан бир неча йил ўтса-да, Гўрхолнинг кейинги ҳаётини ёзиш истаги тинчлик бермади.

Шуни таъкидламоқчи эдимки, “Гўр қизи” совуқ ном экани ҳақида танқидлар эшийтдим. У ҳолда “Гўруғли” ҳам одамни ўйлантириб қўйган буларди. Мен ўша танқидчиларнинг изидан бормайман, яъни уларнинг

тирноқлари орасидан кир ахтармайман. Вазифам янги-янги асарлар ёзиш, деб үйлайман. Ким қандай даражадаги ёзувчи эканини вақт күрсатади. Үнгача санъат тарозиси ва үқувчилар тарозиси биз — қаламкашларнинг адабий вазнимизни ўлчаб тура қолсинлар. Мұҳими, ёвузылыкни тарғиб этмаслик, бепарда асарларга құл урмаслик, доимо изланишда бұлиш, савияни оширишга ҳаракат қилиш эмасми? Бирор кем ёзади, бирор күп. Юзта романдан битта ҳикоя құдратлироқ чиққан майдонга баъзи қаламкашлар: “Битта ҳикоя ёзғанлар қадрланар экан деб шапалоқдай ҳикоя ёзиб құя қолғандим”, деб қадам босишида. Аслида гап на жанрда, на муаллифнинг қаерда ишлашида. Асарларимга қызықарлы воқеаларни замин қилиб оламан. Бу заминда устоз адиллардек боқий гуллар ўстира олмасам, менинг айбим. Ҳар бир қалам эгасидан улуғ ёзувчи чиқмайды, ҳар бир асар боқий эмас.

Шундай қилиб, зулматли кечаларнинг бирида деразам оҳиста чертилади. Дастрраб туш күраётганга үхшайман. Яна ва яна чертилади. Үрнимдан туриб, пардан сураман ва шарпани илғайман. У Гүрхол бұлади. Мен хаёлотим билан яшайман. Хаёлотим ҳақиқий ҳаётга күчади...

ГҮРХОЛНИНГ ОНАСИГА СОВЧИ КЕЛДИ

Гүрхолнинг фаройиб тарихи анча йиллар бурун, у ҳали дунёга келмасдан бошланған эди. Ұша куни үнқир-чүнқир асфальт йўл ёмғирдан қорайиб, ҳалқобларга тўлиб қолди. Кимдир аллақаердан маккажӯхорининг сўлиған сариқ поясини ташиб келмоқда. Ҳувиллаган боғлардан қиши мўралаб тургандай туюлади. Одам ўз-ўзидан чарчаб кетади. Яккаш тушкунликка тушгандай, бошқалар эса хуш-хандон, ишчан кайфиятда кўринади. Аслида эса ҳамма ҳам сўлим ёз, тўйлар мавсуми бўлмиш эрта куз, октябрь қуёши ва албатта пишиқчилик мавсуми тугаб-битганидан эзилади.

Табиат қишини етаклаб келишдан аввал ана шундай

хафагазак кунларни бошга солади. Бунга қарши ҳеч ким курашмайды: на халқ, на давлат. Замонлар келиб қишлоқлар үрни әкинзорларга айланиб, дунё ахолиси шаҳарларга қамаб қўйилгунча давом этаверади бу туйгулар. Бироқ ўша замонларгача кўп бор. Ҳозир эса мактаб ўқувчилари пахта даласидан она қишлоқларига қайтишди, бугун қайсиdir дала ўртасидаги хароб кулбада ўтин ёқилди, қабристонда қарғалар фуж-фуж ўйнади, бир қишлоқда тўй режаси тузилди. Ёқимсиз кунлардаги тўй...

Автобуслар кечки қуёшга тобланаётгандай кўча бошида сарғиши биқини ва кир ойналарини кунботарга қаратиб тұхтади. Қўчалар ола-ғовур бўлиб кетди. Пахтадан қайтганлар озода кийинган бўлсалар-да, кир-чир, увун-тұдага ўхшардилар. Йигитлар ўз йўлига, эҳтимол, қизлар ҳам Эркакча эски кўйлакларни кийиб, олдини туғиб олганлари учунми, калишларидан қалин пайпоқлар чиқиб турганиданми, шундай кўринишарди.

Аммо ораларидаги бир қиз ростдан қам хароб кийинганди. Ишлик кийинганлар ичида унинг қанақа оиласдан эканлигини пайқамаслик мумкин. Қизгинани ҳеч ким кутиб олмади, бағрига босмади. Этак билан боғланган шалоқ йифма каравот ва тугунини кўтарганча қовоғини уюб, лой қўчалардан бирига кирди. Юкини инқ этмай кўтариб кётаётганига қараганда меҳнатда пишган қиз эди.

— Зебигул! — чақирди ўқитувчи. — Душанба кунидан мактаб, эшийтдингми?

Қиз бош силкиди ва йўлида давом этди. Темир дарвоза олдида тўхтаб йифма каравотдан этакни ечиб ола бошлади. Шу пайт ит ҳурди ва қаримсиқ киши бўй қўрсатди.

— Ассалом, — деди қиз юмушида давом этаркан.

Эркакдан садо чиқмади, файирилик билан қизни кузатиб турди. Қиз йифмакаравотни бўшатиб, дарвозага суюб қўйди:

— Раҳмат.

Хунук бир хотин чиқди-да, эрини ҳовлига киритиб юборгач, алжишга тушди:

— Қандайсан, Зеби? Пахтани яхши тугатдингми? Раскаладўшкамизни йиртиб қўймадингми? Менга ёрдам берсанг сенга бошқа нарсаларният бериб тураман. Янгиликни эшитдингми ўзи? Тоғангларникига ҳали борганинг йўғ-а? Сенга совчи келди! Вой, нега анқаясан? Совчи деяпман, совчи! Тоғанглар сени узатишмоқчи, тоғнинг орқасидаги қишилоққа!

— Узатишмоқчи? Мен... — дедию Зебигулнинг қўл-оёғидан мадор кетди. Ётмиш кун ичида чарчамаган эди қиз бояқиши.

— Эрга тегиб кетаверганинг маъқул. — Хотин Зебигулнинг ортидан эргашиб қулоғига гап қўйишда давом этди: — Нима қиласан бирорларникида миннатли ош ичиб?! Эрнинг уйи ўз уйинг, ҳеч ким бегона қилмайди. Мана, бошқалардан мисол... Масалан, мендан! Қаердан келин бўлиб тушганман, биласанми? Қўшковутдан! Қўшковут қаерда, бу ерлар қайдай?! Эҳ-ҳе! Ҳозир шу уй меники! Қишилоқ меники! Сен ҳам кўнишиб кетасан. Эрингнинг уйи ҳам, қишилоғиям сеники бўлиб қолади. Энг муҳими, қариндошларингнинг миннатидан қутуласан. Қариндош тўйда керак, жанозада керак. Лекин уларникида бир умр яшаб бўлмайди. Менинг энг ёмон кўрганим — қариндошнинг миннати. Шунинг учун доим масофа сақлайман.

— Улар миннат қилишган эмас, — деди қиз паст овозда.

Зебигул оёғини судраб босар, дуч келган ҳалқобларни кечиб ўтар, хотин эчкидай сакраб калишини асар, қиздан кўз узмай кўлмак ва лойларга ботмай келаётганига қойил қолса бўларди.

— Энди-и... сен шундай дейсан-да, Зеби. Ким ҳам туз еган жойига тупуради?! Билсанг... сени совчиларга жуда мақтадим. Ота-онаси ўлиб кетган, туғишган тоғалари аварияга учраб, бир кунда жанозалари бўлган, қизни янгалари сифдиришмагач, онасининг

амакиваччалариникида ўсган, роса қийинчилик күрган қиз, дедим.

— Нима кераги бор әди бу гапларнинг, — астайдил оғринди қиз.

— Эсим қурсин, Зебижон, мақтайдан деб ёмонлаб қўйибман-а?! Лекин барибир оиласарингнинг бошига тушган фожиани эшитарди. Олдинроқ билгани яхши. Лекин сенга жуда қизиқиб қолишиди. Уларга меҳнаткаш келин керак, ишлари кўпга ўхшайди. Зеби, сенга иш дегани нима? Тушгача тинчитиб ташлайсан.

— Эрга тегмоқчимасман.

— Жийда-пийданинг тагидан ўтганмисан? Вой, эрга тегмай нима қиласан?

— Мактабда ўқияпман-ку.

— Юрагимни ёриб юбординг-е, шундай демайсанми? Ҳозир унаштириб қўйиласан, баҳорга томон ёки мактабни тутатган кунинг опкетишади. Ёмонми?

— Уларни танимасам... — таслим бўла бошлади қиз.

Дарқақиқат, таслим бўлмасликдан-да ўзга чораси йўқ әди. Бу хотин тақдир савдосини қийворади. У ҳозир Зебигулга меъёрдан ошиб парвона бўлмоқда әди. Шундан далолатки, тоға зотининг хотини: “Шу етимчани тезроқ кўндиринг, кетсин эр-перга тегиб”, деган. Деганми, тамом. Зебигулга қаттиқ гапириб юбормайин, гапирсам ҳам, гапирмасам ҳам совчиларнинг раъйини қайтармайман, мендан аввалроқ ўзига тушунтириб қўйинглар, қабилида буйруқнамо гап қилинган.

Зебигул ҳаммасини тушунди. Агар шу кўчага кирмаганимда ҳеч гап бўлмасмиди, деб ортига алам билан қараб қўйди. “Нега ҳеч гап бўлмас экан? — деди дарров. — Мендан сўраб ўтирамиди? Охирги вақтларда тоғам кунини зўрға кўрадиган ҳолга тушди. Болалари катта бўлмоқда, ҳақиқатан мен ортиқчаман. Куёв томон қанақа оила экан? Нега олис бир қишлоқлик танимаган-бilmagan etim қизни келин қилишмоқчи? Куёвнинг тўрт мучаси соғмикан? Ё... иккинчи хотин бўлармиканман?..”

Кўшни қишлоқда бир қизни иккинчи хотинликка

олишгани хусусида гап-сүзлар юрарди. Айтишларича, күёвнинг учта фарзанди бор эмиш, хотини бир неча йилдан бери касал ётганмиш.

— Танимасанг танишасан! Мен эримни танибмидим? Курб маймун деганман. Маймунлигиям билинмай кетаркан. Сеники ойдайга ўхшайди, совчилар менгаям расмини кўрсатишди.

— Тоғам нима леса шу, — иложсиз қолган Зебигул бошқа ҳеч нарса дейлмади.

Шу куниёқ қизлар орасида дув-дув гап тарқалди: Зебига тоғнини сиртидаги бир эркакдан совчи келганмиш, тоғасиганнинг хотинига узоқроқ қариндош эмиш, ўша одамнини биринчи хотини ўқиган қиз экан, бунаقا қолоқ қиплоқда яшамайман, деб кетиб қолганмиш, тўй янги йилдан кейин бўлармиш...

Зебигул кўп маълумотларни синфдош қизлардан эшитди. Ичимдан топ, писмиқ янгаси унга миқ этиб оғиз очмасди. “Зеби, сизга одам келди, тоғангиз бермоқчи”, деди, холос.

Кўп ўтмай совчилар яна қадам ранжида қилишди. Күёвни ҳам етаклаб келишган экан, иккиси чеккадаги хонада учрашидилар.

— Яхшимисан? — деди бўлажак куёв аллақандай ҳиссиз оҳангда.

Зебигул бошини кўтарди. Қаршисида сочи тўкила бошлаган ўттиз ёшдан ошган дўнгпешона эркак турарди. Яноқ суяклари туртиб чиқсан, кенг елкали. Худди ҳозир ўн тонна тошни ташиб келтиргандай ҳорғин қиёфада.

— Менинг отим Аҳмар, — таништириди ўзини, — дехқончилик қиласман... ерим бор... уй-жойим... Сен ҳақингда кўп нарса эшитдим. Менга тегсанг, баҳтли бўласан.

— Нега совчи юбордингиз? — сўрашга журъат этди қиз, аммо кўзларини гиламдан ололмади. Савол хайриҳоҳликдан анчайин йироқ бўлиб, кўнгилдаги алам ва изтиробларни чангитиб ташқарига чиқсан эди.

— Энам сени танлади... ўзингам менга ёқдинг.

— Мактабда ўқишимни билмасмидингиз?

— Биламан.

Зебигул бошқа гапиришни истамади. Назариди, бу одамга гап уқтириб бўлмасди; ўзининг истакларидан бошқа ҳеч нимани кўрмайтгани аниқ эди.

— Мен борай, — деб қиз эшик сари юрганди, эркак жундор қўлини шарт узатиб билагидан тутди. Зебигул умрида бу қадар даҳшатга тушмаган эди. Яхшиям, қичқириб юборишдан номус кучи сақлаб қола олди.

— Кўйворинг, — юлқинди қиз.

— Нега бунча қўрқасан? Қўлингни тут, узук тақмоқчиман.

— Сизга тегмайман... — Қиз унинг кўзларига ғазаб билан нигоҳ ташлади.

Аҳмар куч билан узукни тақди. Бу — катта кўзли рус тилла узуғи эди.

— Тоғангнинг раъйига қарши борасанми? — қизнинг қўлини бўшатди у. — Шунча йил боқсан, кийинтирган, катта қилган...

Аччиқ-аччиқ гаплар гапирди. Зебигулнинг кўзига ёш қўйилди. Чиндан миннат оши оғудан ёмон эди. Ҳамма миннат ҳақида гапиради. Улар сени гўдаклигингдан боқиб олишди, энди истакларига қарши борасанми, дейишади. Лоақал онаси тирик қолса бўлмасми? Бутун бошли сулолани қарфаб, ҳалокатга гирифтор этган муллавачча ким экан? Қачонлардир учратармикан дуюибад қилган ўша кимсани?

— Сиз... уйланган экансиз-ку, — деди Зебигул.

— Ўлай агар, унга тегинмаганман, — Аҳмарнинг кўзлари совуқ йилтиради, оғзининг икки чети намланиб, пахта ташлади. — Қўлимни теккизмаганман. Иккинчи хотин қилиб оляяпти, деб қўрқаяпсанми? Тўйдан кейин дарров кетиб қолган у. Ўқища юриб қўйган экан. Қайирилиб ҳам қараганим йўқ. Шундан сўнг шаҳарга бормаган, ҳатто мактабни битирмаган тоза келин топамиз, деб энам ҳоли-жонимга қўймади.

— Мендан бошқалар ҳам бор-ку.

— Сен топилиб қолдинг, — гапга нүқта қўйди куёв.

Зебигулнингnidосига ҳеч ким қулоқ солмади. Синфдош қизлар ичидаги бўлиб турмушга чиқиш унинг чекига тушганди. Қиши келди. Гупиллаб қор ёққан кунларнинг бирида фотиҳа тўй бўлиб ўтди. Қиз бечора бўлажак куёвнинг қорасини ўшандан сўнг қайтиб кўрмаган эса-да, кечалари алаҳсираб чиқарди. Ўзидан ўн беш ёш катта, аввал уйланган, бутунлай нотаниш бир одамга хотин бўлишни тасаввур қилолмасди. “Пешонам бунчалар шўр бўлмаса, бутун умрим зулматда ўтади”, деб йиглаб юрган кунлари йифмакаравот бериб турган тетикгул хотин келиб қолди.

— Қалайсан, Зеби? — деди у яшнаб. — Ярашибдими?

— Нима?

— Вой-ей, хаёл қурғур қаёқда? — Хотин устки кийимини ечиб, янги кўйлагини кўз-кўз қилди. — Қудалар мени ҳам мато билан сийлашди, қўшни қишлоқдаги тикувчига тикириб олдим. Зўр-а? Нега қайси қуда деб сўрамайсан? Сенинг қайнонангларда, ахир! Шу қизни битириб берсанг кўйлак деганди, мана, ваъдасида туришди, жуда лафзли одамлар экан. Тоғангнинг хотинига ҳам зўр нарсалар беришгандир?

Зебигул ҳафсаласизлик-ла нари кетди. Буни ёлпатақ хотин “ўшаям одамми?” мазмунида тушунди.

— Тоғангнинг хотини бўлса ҳам эна вазифасини бажарди-ку! Энди, эна бўлмагандан кейин...

— Ҳали ҳеч нарса деганим йўқ-ку, янга.

— Нима, бизларни ёмон кўрасанми?

Зебигул турли мақомга йўргалайдиган хотинга қаттиқ тикилди.

— Мақсадларингизга эришдиларингиз, яна нима керак мендан? — деди илк бор дадил овозда. — Ҳар гапда берган нонни миннат қиласизлар. Тўғри, ҳеч кими йўқ етимман! Бу “одам эмассан” деганимас-ку! Шу қишлоқдан ёки отамнинг қишлоғидан тенгим топиларди, подачи бўлса ҳам.

Хотин илжайиб, құлини күксига құйди. Күзлари үйнөқлаб узр сүради.

— Ул-а, шунча дардинг ичингда экан, аввалроқ ёрилмайсанми? — деди жүрттага.

— Боринг, гапирманг менга, — терс үгирилди қиз.

Гап урчийдиган күн эди. Узунқулоқ гап-сұзлар етиб келди: күёвнинг энаси жуда бадфеъл экан, ҳеч ким қизини бермагани учун узоқдан келин ахтаришга тұғри келганмиш, уйлари мозоротнинг ёнгинасида бұлгани учун кечаси ҳар хил овозлар әшитилармиш, аввалги келини құрққанидан эси оғиб қолибди, ҳозир жиннихонада ётганмиш.

Қизнинг юзидан күлгі йүқөлди, күзларига ҳасрат уя құрди. У ҳақиқий баҳтсизликнинг таъмини энди күрган каби караҳт бүлиб қолғанди. Кечқурун тоғасининг хотини секин гап очди:

— Зеби, сизни қизим ўрнида катта қылсам, орқамдан гапирибсизми?

Қиз ялт этиб янгасига қаради. Сұнг нигоҳи тоғасига, тоғаваччаларига ва ахийри бұсағага қаратилди. Буни құзини олиб қочиши деб атаб бұлмасди, албатта.

— Орқанғиздан кимга гапирибман?

— Кимга гапирганингни үзингиз биласиз-да. Мен кавлаштириб үтиրмайман. Фақат... одамга алам қыларқан, шунинг учун бетингизга айтдым. Тоғанғизнинг сизде гапи бориди. — Бека шундай деб әрига юзланди. — Гапириң!

Тоғанинг қовоғи очилмади.

— Зеби, гапимнинг бошида айтиб құяй, биз сени ортиқ сақлаб үтиролмаганимиз учун совчи келгандан рози бұлдик. Бу “куёв ёмон” деганимас. Тоғамлар мендан қутулибди-да, деган хulosага ҳам келма. Бошида сени боқиб олишга бекорга рози бұлмаганман. Индамасам болалар уйидаям катта бұлардинг. Шу қизни үзим тарбиялайман, үраб-чирмаб әгасига топшираман, деганман. Жойи жаннатда бұлгир амакиваччам яхши зди. Норози бүп кетиш... билмадим...

Зебигул чайналаётган тоғасининг дардини энди тушунди.

— Норозимасман, — деди мунғайиб.

Зебигулнинг юраги увишди. Гүё уни борса келмас маконга жўнатишаётгандек қўрқув остида қолди. Худо бор-ку, деб юпанди, ўзига паноҳ тилади. Аҳмарга қаттиқ гапирмадиммикан, деб ҳам чўчий бошлади. Зеро энди унинг эгаси Аҳмар эди.

Кунлар исигач, эрта баҳорда қуда томон тўйни тезлатди. Тарихнинг афсоналарга айланган улкан фидираги сирли ғижирлади. Ўша куни Зебигул бир нотинчликни сезиб мактабдан қайтдию кўча эшик кесакисига суюниб қолди. Аҳмарнинг уйидан тўй учун ул-бул юборилган бўлиб, ҳовлида хотин-халаж ғимирилаб юришарди. Шунча йил яшаган хонадондан айрилиб, бегона жойга кетишни эмас, эндиликда мактабга умрбод қайтиб боролмасликни ўйлади қиз бечора. Мактаб умр чорраҳасидаги шундай бир иншоот эдики, ундан бош олиб чиқиши, олислаб кетиш ҳаёт ҳақидаги энг ғамгин қўшиқларни армуғон этарди. Мактабдан айрилган инсон боласи, ҳечқурмаса, бир марта бўлса ҳам ачинарди ўтиб кетган гуллар фаслига.

— Қиз бола палахмоннинг тоши, — дейишли қўшни аёллар. — Қаёққадир учиб тушасан. Тушган жойингда бир умр тошдай қотиб яшайсан. Шунинг ўзи аёл баҳти. Ҳар кимнинг ҳам ажрашувлардан сақласин, қўша қарисин.

— Тўйда қуруқ қўйманглар бизни, — оғзини тўлдириб шанғиллади тетикгул хотин.

ҲАЛОКАТГА УЧРАГАН ОИЛА ТАРИХИ

Тоганинг хотинига қариндош бўлмиш саксон ёшли кампир эшак миниб келди. Зебигул пешвоз чиқди, тушишга кўмаклашди. Кампир қават-қават кийим кийган бўлса-да, баҳор совуғида музлаб қолаёзганди.

Қоқсуяк құллари-ла қызға осилғанда қалтираб кетди. Кейин “иҳ-ҳиҳ-ҳи” деб күлган бұлды-да, Зебигулнинг пешонасидан үпди. Лабларининг музлiği иссиқ вужудни сескантириб юборди. Одат шунақа деб үзини меҳрибон күрсатгандан нима фойда: эринмасдан тоғанинг ҳамма боласини үпіб чиқди. Сұнг:

— Айланайин құзиларимдан, — деди-да, атрофга күз югуртируди, аммо пешонасига лаб босилмаган бошқа ҳеч ким қолмаган эди.

У тоғага ҳам, хотинига ҳам ёқмади. Нима қилсін, балки умрининг охирида зериккани учун келгандир, балки дунёда ҳали ҳам бурунги меҳр-оқибат ҳукм сураяпты, деб үлагандир.

Меҳмон үтирган хонага Зебигулнинг-да оёғи төртмади. Бироқ юмуш билан кириб-чиқаркан, ҳар сафар кампирнинг бир нималарни вайсашидан қутулғанига шукр қиласын.

Кечки овқатдан сал олдинроқ құшnilарни чақиришди, әртанды түй учун сабзи тұғраш керак эди. Аёллар кампир үтирган хонага кириб, қызын узатиш икир-чикирларидан гаплаша бошлашды, келинчакка янга тайинланды. Сен, сарпо, қалин пули ҳақида гап-сұз бұлаётганини Зебигул у өң-бу өңқа үтганды әшитиб қолар, үзи ҳам бир буюм қатори тилга олинаётганидан үқинарды.

Кейинги гал кирганида кампир ғалати тикилиб қолғанини сезди. Зебигулни биринчи бор күргандай митти құзларини үқдай қадади. Ёнидан үтаётганида этагидан секин тортди.

— Чечанг билан тоғанғ жуда савобға қолди, — деди у. — Сени бир парчалигингдан катта қилиб, мана энди күёвға бераяпты. Уларга раҳмат айт.

Зебигул бу кампир ҳам эски гапни чайнаяпты, деб хаёлидан үтказди. Аммо кампир кутилмаганда құзларини үйнатиб шивирлади:

— Булар кетсін, сенге бир воқеа айтиб бераман. Отанғ, әнанғ, туғишигандар тоғанғлар ҳақида, хұпми? Қары момонг үлимидан олдин бир яхшилик қылсін.

Қиз сеҳрлангандай қотиб турарди. Қақир-қуқир юмушлар тиниб, чироқлар үчирилгунча қулоғи тагида кампир қайта-қайта шивирлаб турди гүё.

— Момом ётган хонага тұшак соволаман, — деди тоғанинг хотинига.

Сабри чидамаётган бұлса-да, негадир Зебигул шошилмади, құлини чүкә тутиб, бироз исинди. Вақт ярим кечадан оққан. Бедор юлдузлар дунёда фақат одамзод үткинчи, демоқчидай катта-катта, сирли жимирлайди. Аксига олиб, баргиз дараҳтлар шамолда гувиллаб, қиз күнглига құрқинч сола бошлади.

— Кимсан? — сұради кампир эшик очилған заҳоти.

— Зебимысан?

— Ҳа, момо, менман.

— Худой сени сийласин, болам, бу уйда охирги марта ётаяпсан, — деди кампир. — Балки адапаётгандирман, ҳадемай болаларинг билан келиб кетарсан... Лекин мени тополмайсан, тупроқ тагида оёқ узатиб ётадиган вақтим келди.

Зебигул уни юпатишни истамасди. Ким үлим мавзусида гапирсын дебди. Ваъда берган воқеасини сұзласин, қанчалик интиқ булыб кутаяпти, ахир.

— Отанг, энанг ҳақида гапираман, дедим, нимага сұрамайсан, эшитганмисан?

— Мулла қарғаган деган гапни эшитганман. Ишонгим келмай юрарди.

— Бирор айтиб берган бұлсаям менчалик билмайди. Ке, бугун ҳаммасини билиб құя қол. Эртан узоқларга келин бүп кетасан, қайтиб куришмаймиз.

— Ударнинг фожиа билан үлгани ростми?

— Рост. Боя хотинлар “Зеби күевга дарров күнди, тушунгандай қиз экан” деганда, бирдан энанг күз олдимга кеп кетди, айланай. У жуда чиройли қиз эди, сенга ҳуснидан бир мисқол үтган. Тағин бу кампир қариндошимиз бұлмаса, оиласизни қаёқдан билади, дема. Мен билмаган битта нарса қолди, уям бұлса нариги дунё. — Кампир тили тагига нос ташлади ва

деворга ёстиқ суюб, ўтири. — Уй-жойлари Байроқлида эди. Мактабни битирган йили Баҳодирхон деган мулла йигитдан совчи келди. Мулла йигит анча узоқдан бўлса ҳам қишлоққа тез-тез келиб тургани учун энангга ошиқ бўп қолган экан. Бир йил эмас, беш йилдан бери яхши кўраркан мулласи тушмагур. Ўша пайтда муллалар кам эди, айниқса, ёш-яланглар орасида. Тақдир тақозасини қараки, энангга энг донгдор раиснинг эркатой ўғли ҳам ошиқу бекарор бўлган. Тағин раиснинг ўғлини ичингда қарғаб ўтирма. У сенинг отанг. Қараса, муллавачча чаққонлик қилиб қизни илиб кетгудай шашти бор. Бир куни отанг ўртоқларини тўплаб, зиёфат беради. Йигитларнинг кайфи ошгач, душманни шарманда қилиш режасини ўйлаб топишади. Бу ўта қабиҳ, ўта қўрқинчли қасос эди. Бечора муллаваччани кийимсиз ҳолда дараҳтга осиб кетишади, ахта қўчқордай қонга белаңган эди. Энди муллавачча уйланолмас, бола-чақа орттиrolмасди. Шўрлик йигит ўлмайди, отангнинг ўртоқларидан бири “раис бова қамоқдан чиқаради” деган ишонч билан ҳамма айбни бўйнига олади-да, қамалиб кетади. Орадан уч йил ўтади. Мулла йигит ҳеч кимга қорасини кўрсатмайди. Кимдир у олис вилоятлардаги тоғларда ҷўпонлик қилиб юрганмиш дейди, кимдир Бухорода таҳсил олаётганмиш, деб гап тарқатади. Энг ёмони кейин маълум бўлади. Муллаваччанинг отаси вафот этишдан аввал шундай дейди: “Ўғлимни баҳтиқаро қилганларга мен индамадим, чирогим ҳам ал-қасос деб пичоқ кўтармади. Биз уларни қарғадик, етти пуштига етадиган қилиб қарғадик. Ўша бадкирдорлар ўлганларидан сўнг ҳам қарғиш ёилишдан тұхтамайди...”

Тўй бўладиган қиз кўрпани бурни қадар тортиб, хунук кампирнинг хунук ҳикоясини тингламоқликдан ўзга чора тополмади. Бегона ғадамларнинг эмас, ўз ота-онасининг ачинарли қисматномаси эди бу.

— Байроқли қишлоғига бир зумда мишиш етиб келади, — давом этди момо. — Раис бова, яъни отангнинг отаси ҳам мишишни эшитади. Шўро одами

нима дерди? “Энангни палон қилай, эчки соқол” деб бир сүқадиу унутиб юборади. Айбни бўйнига олиб қамалиб кетган йигитни ростдан ҳам қамоқдан чиқаришга бел боғланади. Мулла йигитни бичган раис ўғли, яъни отанг ялло қилиб юрарди.

Момо носини туфлаш учун ўтирган жойидан оғир қўзғалди. Гиламни кўтариб тагига туфлаб юбориш одатидан Зебигул хабардор эди, дарров туфлонни узатди. Парданинг очиқ жойидан сирли туннинг бир бўлаги кўриниб туради, шамол ҳалиям гувиллаб ёгар, ташқарига қараган одам негадир гўристонни эсларди. Зебигулнинг юраги зил-замбил қайғу тошлари орасида эзилди. Эртага тўйи. Ота-онаси Байроқли қабристонидаги совуқ гўрда ётибди, ҳеч қачон қайтмайдилар, ҳеч қачон яккаю ёлғиз қизининг дардига дармон бўлолмайдилар. Эртага никоҳ тўй. Ҳали бешик тўйлар, хатна тўйлар, ўғил уйлантириш, қиз узатиш, эҳ-ҳе, қанча-қанча туғилган кунлар бор. Ўликлар ҳаммасидан жудо қилинган. Қизнинг ҳаёти сўниб-битгунча улар йўқ... йўқ... Етмиш йил, саксон йил... Яна қанча яшар экан у?

— Энам раҳматли ўша воқеадан сўнг турмушга чиққанми? — сўради Зебигул.

— Қайси воқеадан сўнг?
— Муллавачча шарманда қилинди деяпсиз-ку...
— Ҳа, бир йил ўтиб отанг билан дабдабали тўйи бўлди. Ошиқ мулланинг падари вафот этаётганда сен бир ёшга кирмаган жимитдеккина қизча эдинг.

— Энам... энам ўша мулла йигитни яхши кўрганми?
— Ҳамма гап шунда-да, болам. Энанг раиснинг ўғлига ҳечам руйхушлик бермаган, кўнглини мулла йигитга берган. Мулла йигит деганда чопон кийган, салла ўраган мутаассиб бир одамни тушунма. У доим костюмда юрадиган, бошидан ўзбекона дўппи тушмайдиган ўқтам йигит эди. Қадди-қоматига, юришига кўзинг тушса ҳавас қиласан. Намозни канда қилмасди. Қуръон ўқиганини эшиганимда йиғлаганман. Қўзларидан илоҳий меҳр-муҳаббат аримагани учун аёллар “вой-ей,

анави муллаваччанинг кўзига қарашга одам қўрқади”, дейишарди.

Зебигул фамли тарихга ғарқ бўлиб борарди. Бу кунларни қўрмаслиги мумкин эди, агар отаси ваҳшийликка қўл урмаганида, онаси мулла йигитга турмушга чиққанида... Ўйлаб қоларди: “Бир одамнинг ёмонлиги учун нега мени ҳам, авлодларимни ҳам қарғади экан? Отамнинг гуноҳлари учун биз ўз умримиз, баҳтимиз, қонимиз билан товон тўлаймизми? Мана, беш-бегона эркакка хотин бўляяпман, ҳали олдинда нималар кутиб турибди, билмайман, билмайман...”

У муллавачча ҳақида аввалроқ эшитганида негадир келажакда учрашиб қоладигандек ҳис қиласарди ўзини. Мен ҳам қарғайман, дерди. Ҳозир эса бирдан фикри ўзгарди. “Агар учратсам кечирим сўрайман, қарфишини қайтариқ қилмагунча пойида тиз чўкиб ялиниб-ёлворавераман, – деди ичида. – Энамга бўлган муҳаббати ҳаққи кечиради. Бизда нима айб? Нега мен ва болаларим баҳтсизликка учрашимиз керак? Етимликда кўрган азобларим камми? Бироқ орадан йигирма йил ўтган. Йигирма йилдирки, дом-дараксиз муллани топишнинг ўзи амримаҳол. Тасодифан учраб қолиш хомхаёлдан бошқа нарса эмас...”

– Кейин нима бўлди? – деди Зебигул фожиани олдинроқ эшитган бўлса ҳам.

– Қарғиш ўз ишини бошлади. Жиноятни бўйнига олиб, кесилиб кетган йигитга қарғишининг биринчи ўқи тегди. Уни қариндошлари қамоқдан олиб келишаётганда фидирик ёрилиб, мошин рўпарадан келаётган самосвалга урилади. Йигит мажақланиб кетади. Кейин раис бовангнинг уйини Москвадан келган журналист расмга олади. Катта машмаша бошланади. Бованг қамалиш арафасида томирини кесиб, ўзини-ўзи ўлдиради. Биз билмайдиган ишлар кўп-да, бекорга ўзини ўлдириб, тўнғиз қавмида кетармиди. Шундан сўнг отанг билан энанг жанжаллашадиган одат чиқаради. Ўртада ҳеч нима йўқ эди: на бойлик, на меҳр-мухаббат. Ҳатто

энангни шумқадам деб ҳаммасига сабабчи қилишган. Энангни охирги марта күрганимда сени күтариб йиғлаб кетаётганди. Бир аҳволда қадам ташлайди, күзлари кўкарган, юзи тирналган. Менга салом ҳам бермади. Йшонасанми, уч кундан сўнг ўз-ўзидан ўлиб қолди. Эшишишмча, қоқ туш пайти экан. Эшик-деразани ёпиб, қора парда тутиб, синиқ ойнани қоронғи уйдаги палос устига қўйибди-да, энкайиб соч тарайверибди, тарайверибди. Ўлигини кўрганлар камида бир сутка соч тараган дейишган. Сочлари юлиниб-юлиниб ойна устида ётганмиш. Ўзи эса худди намоздагидай сажда қилиб жон берганмиш. Астағфирулло дейиш керак, қизгинам. Буларнинг бари муллаларнинг қарфишига бориб тақалади. Ишқилиб, сени Худойим ўз паноҳида арасасин. Қарфиш озмунча одамни қон қақшатдими!

— Отамни пичоқлаб ўлдирган, деб эшигнаман, сизнингча, ким ўлдирган бўлиши мумкин?

— Қотил топилмаган. Бегона одам ўлдирмагани аниқ. Қотил унинг жўралари орасида. Ҳа, жўрабозлик шу даражага етганки, ахийри, бир каср чиққан. Мелиса ур-сур қилиб улфатларини қамоққа тиқади, айбор топилмайди. Иннайкейин улфатлар балодан қутулганларини ювиш учун базму жамшид уюштирадилар. Мол, қўй, эчки, товуқ гўшти турганда ит сўйиб ейдилар. Зах камерада ўтириб маза қочди, деганми, бизга маълум эмас. Кўп ўтмай ҳаммалари қутуриб ўлишади. Сен тоғангларнинг қўлида қолгансан. Кўнглингга олма-ку-я, тоғанглар ҳам яхши одамлар эмасди. Баъзилар мақтайди, лекин мен ишонмайман. Яхши бўлса, нега сени мол-мулксиз боқиб олишга рози бўлишмади? Дарров пулнинг жанжалини бошлишди. Отангнинг қолган-қутган нарсаларини ўзлаштиришга қасд қилдилар. Оқибати нима? Яна ўлим. Жаҳл устида ичиб олишиб мошинда аварияга учради икковиям. Ўша кунлари тоғаларингнинг хотинлари сени бурда-бурда қилиб ташлашга рози эди. Яхшиям, булар сени асраб олдилар. Шунинг учун айтаман-да, Зеби, раҳмат әйт. Мана, катта қилди, эрга бераяпти. Куёв

нотаниш бўлса, танишасан. Энг муҳими, мулланинг қарфиши сендан нари кетсин, илойим, нари кетсин.

Кампир Зебигулга тикилиб қолди. Нимқоронгида кўзлари мушукнидай ёнди. Қиз кўрпани маҳкам қучгани учун худди ялмоғиз олдида қўрқувдан дир-дир титраб ўтиргандай эди.

— Ўша мулла ҳозиргача тирик, — деди кампир.
— Қаердадир ёлғиз яшайди. Бечора нима қилсин?
Энди умрбод уйланолмайди. Отанг ҳам шу даражада шафқатсизлик қиласдими!.. Эҳ, зўравонликлари қандай қимматга тушишини билганларида эди... Муллавачча бечора одамларнинг кўзига тик қараёлмай узоқ-узоқларга бош олиб кетган.

— Нега уни тирик деяпсиз? — қизиқиши ортди Зебигулнинг. — Шунча йилдан буён... балки аллақачон ўлиб кетгандир? Йигитлик номусига чидаёлмай ўзини ўлдиргандир?

— Йўқ, унинг имони кучли эди, Худони таниган одам ўзини ўлдирмайди. Ўз қишлоғининг қабристонида мозори бўлишни хоҳлайдиган мулла эди. — Кампир башоратгўйлардай такрорлади: — Утирик. Топиш аслида қийин ишмас. Оиласи йўқ, эскичадан хабари бор эллик ёшлардаги эркакни ахтариш керак.

— Мен ахтармоқчимасман, — деди Зебигул.
— Сенга ахтар деганим йўқ. Хотинлар “Зеби куёвга дарров кўнди” деганда энангни эслаб, шуларни гапириб бериш кўнглимга келди. Энанг ҳеч қачон кўнмасди.

— Нимага кўнмасди?
— Шундай яшашга, эртан келадиган куёвингга ўхаш одам билан турмуш қуришга.

— Тушунмадим, момо, мен кўнмаслигим керакми? — Сен нотўғри иш қилолмадинг. Оилангга теккан қарфиш шунинг учун сени четлаб ўтар. Мен фолчи эмасман, баҳтили бўп кетишингга умид қиласман... Бир нарса айтсан, чўчимайсанми, қизим?

Зебигул секин ўгирилиб ётди. Кампирга кўз қадаб ўтириш азоб эди, бардоши ҳам етмасди.

— Йўқ, — деган заиф товуш чиқди қиздан.

— Сенга қарасам, кўзимга нуқул гўр кўринади, очик гўр. Қўрқма, у меники шекилли. Қулоғимга чақалоқ йиғиси эшитилгандай туюлаяпти... Униси ҳам мен бўлсам керак... Бир вақтлар чақалоқ эдим, ўлганимдан кейин ҳам чақалоқдай ётаман-да...

Орага жимлик чўкди. Бироқ табиат ҳамон безовта эди. Оғирлигига инсон ақли бовар қилмайдиган даражада, қучоққа сифмас она сайёра абадий само қўйнида яна бироз айланса тонг отади. Бу тонг Зебигулга никоҳ тўйини, никоҳ тўйи билан бирга қўрқинчга қорилган янги ҳаёт келтиради. Мавҳум келажак эшиги очилади ва қиз унинг туманли бағрига сингиб кетади.

— Момо, — чақирди Зебигул бошини хиёл буриб. — Мени қарфиш урмаслиги учун нима қилишим керак?

— Оғир иш бор, бажара олармикансан?

— Ҳаммаси ёлғон бўлиб чиқиши учун энг оғир ишга ҳам тайёрман, — деди бўлажак келинчак.

— Ҳаммаси ёлғон бўлиб чиқса, дейсанми? — сўради кампир.

— Ота-энамнинг ўлимининг сабаблари, уларни қарфиш ургани, авлод-аждодимизни муллалар лаънатлагани... ҳаммаси... — деди Зебигул. — Ёлғон бўлса қанийди, момо!

— Буларнинг бари бўлган воқеалар-да, айланай! Қандай қилиб ўтган ишни орқага қайтарасан?

— Ҳеч қандай чораси йўқми? Оғир иш бор, бажарасанми, дедингиз-ку?

— Сени қарфиш урмаслигининг бир йўли бор. Қарфишдан сени сақлаш мумкин. Авлодларингни ҳам.

— Қандай йўли? Айтинг, момо!

Кампир тамшаниб, айтар гапини бирпас ўйлади. Сўнг бошини чайқади.

— Қўй, сени бу йўлга бошлаб, балога қолмайин тағин.

— Сизлигингизни бировга айтсан, тилим кесилсин.

— Қасам ичма! Қасам ёмон. Ундан кўра қулоқ сол! Шу бугун қочиб кетиб, Баҳодирхон муллани топасан, қаердан

бўлса ҳам топасан. Бир умр овқатини пишириб, оёни ювиб, уйини супуриб, кир-чирини чайиб яшайсан. Бир умр гапирмайсан. Гунг хизматкор бўласан. У сени қўнғироқча' чалиб чақиради.

— Муллани қаердан топаман?

— Бўймайман, — деди кампир. — Мен фолбин ҳам, сеҳргар ҳам эмасман, ҳаётимда кўрган-кечирганларимдан хulosамни гапирайман. То мулланинг ажали охиригача етгунча хизматини қилсанг, сендан рози бўлиб ўлади. Кейин тенгингни топиб, турмуш қуриб, умрингнинг охиригача тинч, баҳтили, хотиржам яшайсан. Бирорни норози қилмаган одам баҳтсизликка учрамайди.

— Яашаш жойини билмасам, ярим кечаси далада сандироқлаб юраманми? Бошқа чораси йўқми, моможон?

— Ёки эртага узалиб кетасан-да, олти-етти йилни ўтказиб, болангни унга берасан.

— Нега боламни бераман?

— Куёвингнинг оти нима?

— Аҳмар.

— Аҳмардан бола кўрсанг, дастёр бўлиб қолганида, муллани топиб, хизматига топширасан. Мулла сенинг болангдан рози-ризо бўлса, қарғишнинг қора куяси ювилибгина кетади.

Зебигул индамай қолди.

— Нима қарорга келдинг? — сўради кампир.

— Ўйлајпман, — жавоб берди Зебигул.

Бу гап Зебигулнинг кампирга айтган сўнгги гапи эди. Тўй ўтгач, чиндан ҳам момо вафот этди. Бироқ у буғубор чақалоққа сираям ўхшамади. Ияги туртиб чиқкан, кўз косалари ўпирилиб тушган қоқсуяк вужуд ўлим етгач, янада қартайиб қолганди.

ТЎЙ

Куёвнавкарлар соат ўн бирда келишди. Машиналарнинг рақамлари қўшни вилоятники эди. Меҳмонлар ўзаро

шивирлашиб олисдаги тоққа қараб-қараб қўйишиди. Тофнинг ортидан бу ерларга келиб қолишганига ўзлариям ишонмаётгандек эди.

Ичкари хонада уч синфдош қиз Зебигулга тикилиб ўтиради. Улар келинчакни узатиб кетгунча дугоналик қилишга розилик билдиришган, учови ҳам отаси бўшбаёв оилалардан эди. Қолган синфдош қизлар оила бошлиқлари ва мактаб маъмуриятининг тақиқидан қўрқиб, қорасини ҳам кўрсатишмаганди.

Куёвнавкарлар қандайдир оч нигоҳ билан қизларни ахтара бошлашди. Улар тўйларда келинчакнинг орқасидан келгувчи дугоналарига хирайлик қилишга ўрганиб қолганлардан эди. Дарвоқе, фақат келинни олиб кетишга келдик, деса бирор ишонмасди. Дугоналарнинг оғзида дув-дув гап: Зебигул қандай қилиб ҳалитдан оиланинг бекаси, бир эрнинг хотини, келгуси йил бир боланинг онаси бўларкан?

Синфдош қизларнинг оталари худди қўшмачи ҳақида гапираётгандай гижинишарди. “Аблаҳ, ҳеч ким индамайди деб шу ёшда ҳам эрга берадими? Бунақаларга қарши қонун бор, жиддий олса эрга берганни қамаб юборади. Энг ёмони, қизларни бузади бунақа эрта эр қўрганлар!..”

Никоҳ ўқиш учун кекса бир муллани чақиришиди. Зебигул барча қизлар мулла олдида умрларида бир марта — никоҳ ўқилаётгандагина ҳаяжонга тушишини ҳис этди ва беихтиёр яна ошиқ мулла ҳақида ўйлади. “Мен ҳали яна бир мулла қаршисида суст босиб ўтираман, — хаёлидан ўтказди у. — Ўша... энамни севиб қолган одам бўлади. Қарғишини қайтариб олади. Қайтариқ қилмагунча ўтиравераман...”

Мулла розилигини сўради, куёвдан сўнг Зебигул эшитилар-эшитилмас “Ха”, деди. Куёв иккиси битта косадан сув ичишиди, фотиҳа тортилди. Шундан сўнг паранжига ўралган қизни янгалар етаклаб чиқишиди. Ота ўрнида тофани қучди, тофанинг хотини ўпиди хайрлашди.

Қишлоқ аҳли Зебигулдан күз узмади: йиғлайдими, йўқми, деб яқинроқ сурилди, қулоқлар динг бўлди. Келинчакнинг кўнгли бузилиб, кўзлари филт-филт ёшга тўлди. Шунча эркак, хотин-халаж уни қурбонлиққа бериб, томоша қилиб турган бурунги замон халойиfinи эслатди.

Ҳеч ким чеҳрасини очмади. Зебигул қайғу билан узатилди. Йўл узоқ эди. Толиққан келинчак минг истиҳола ила қимирилаб қўйди, Аҳмар қучоқлагудай суюниб ўтирган эмасми, қўлидан секингина тутди. Зебигул ўлганининг кунидан чидаб ўтиради. Ахийри бўлмади: қўлинни силтаб ташлаб, нарироқ сурилган эди, куёвнинг авзойи ўзгарди. Тегманозик, калондимоқ ва мутакаббир кимса эканини Зебигул бошидан сезганди. Шу одам билан бир умр қандай яшайман, қандай қўникаман, деб ич-ичидан куюнди.

— Менга қара, — деди Аҳмар қулоғига, — бугундан бошлаб менинг тан маҳрамимсан. Бутунлай меникисан.

Келинчакни баттар ваҳима босди. “Газ-24” ванғиллаб олдинга интилар, ҳайдовчи ва куёвжўра нарх-наводан гаплашиб борар, янгаси эса (бу янгани Зебигул яхши танимас, бошқа қишлоқдаги қандайдир қариндошларининг келини эди) бурчакка тиқилиб, қовоқ солганча атрофни томоша қилиб кетарди.

Йўл азоби — гўр азоби бўлди келинчакка.

Тўй одмигина ўтди. Одамлар териб-териб айтилган, тўйга келганлар ҳам аллақандай ҳиссиз, тушкун кишилар бўлиб, нари-бери ўтириб, дарров жўнаб қолишди. Бунга Аҳмарнинг аввал уйлангани, эндиликда ўдайиб ёш қизга совчи қўйгани важ қилиб кўрсатилаётгани Зебигулнинг қулоғига чалинди. “Аввал уйланган бўлса менга нима? — деди хаёлан. — Биринчи тўйни роса дабдабали қилиб ўтказишгандир? Мол-қўйи кўпга ўхшайди. Бу тўйниям совиган ошга айлантиргунча салгина ҳурматимни қилмабдилар-да...”

Икки соат ўтиргач, келин-куёв тўй тўрини тарк

этишди. Маст-аласт күёвнавкарлар орасида оғзи каттаси бор экан, баланд овозда деди:

— Аҳмар! Ҳой Аҳмар кал! Келин ҳали ҳеч нарсани тушунмайдиган ёш қизча-ку! Үл-ә, одамман деб юрибсанми??

— Сенинг хотининг энанг билан ўшли-да, шунга ичинг куяяпти, бўрдоқи! — чақиб олди Аҳмар ҳам.

Аёллар тўнғиллаши:

— Шуям ҳазилми, тентаклар? Ким сизларни оилали, кап-кatta эркаклар дейди??

Шу билан бир амаллаб чимилдиққа етиб олишди. Зебигул эшик қоқиб турган янги ҳаёт ҳақида ўйлаш фурсати келганини, ҳатто ўйлашга кечикканини англаш етди. Йифи нима? Эр уйида йиғлашга ҳақ-хуқуқ йўқ эди. Айниқса, қайнона кўриб қолсами! Зебигул сабаб-бесабаб йиғлаганлар бехосият ҳисобланишини дугоналаридан эшитган, бир фалокат бўлса “қадами оғир келди” деб қувиб юборишларидан қўрқа бошлаганди.

Чимилдиққа яқинлашган күёвга бадқовоқ янга деди:

— Сизга бир соат вакт. Менга натижасини кўрсатсангиз бўлди, тушундингизми? Тўғрисини айтсан, йул юриб чарчаганман, тинчгина ухлай.

— Меники биринчисимас, — деди күёв.

Учрашувда қасам ичиб айтган гапини Зебигул эслади: “Ўлай агар, унга тегинмаганман...” Алалхусус, Зебигул күёвнинг иккюзламачилиги хусусида индамади. Уни бу ерга ҳамма нарсага кўнадиган қилиб жўнатишганди.

БАХТСИЗ КЕЛИНЧАК

Бир ой ўтар-ўтмас Зебигул эрига кўнишиб қолди. Энди унга ҳеч ким етимга қарагандай қарамасди. Қўшнилар учраб қолса худди уйнинг эгаси билан гаплашаётган сингари ўзларига teng кўриши келинчакка хуш ёқарди. Қабристон ҳақидаги қўрқинчли гаплар ҳам ёлғон экан: яқин-атрофда ҳеч қандай мозор кўринмасди.

Бироқ тўйдан олдин эшитганларининг ярими чин эди. Қайнона илоннинг инида бир кечада тунаб чиқсан тили заҳар кампир экан. Гап келганда ўғлини ҳам ҳаромзодага чиқариб қўярди. Қўшниларни шундай пастга уриб гапирадики, Зебигул хижолатдан ўзини қўярга жой тополмай қоларди. Қўшниларининг яшаш тарзи тоғасиникидан авло эди-да.

Тўйдан анча-мунча қарзга ботишган экан, бир куни шунинг жанжали бўлди.

— Ишлаб пул топмайсан дейсиз, — гап қайтарди Аҳмар онасиға, — обериб қўйган машинангиз борми? Кира қип юрганлар отасининг пулига олган машинани! Аввалги қудангизга ўчакишиб ростдан ҳам мактабни битирмаган ёш қизга уйлантирдингиз. Шохим чиқдими?

— Нима, сени тагли-тугли жойдан уйлантиришим керакмиди? Қайси бой қизини беради, а?!

— Айтдим-ку сизга тенг-тенги билан, деб. Мана!

— Нафасингни ел олсин!

Она-болага жанжаллар одат эди. Ҳақиқий мажаро тақвимдаги қайсиdir санада пойлаб турганини Зебигулнинг кўнгли сезиб, ўзига омонлик тиларди. Орадан бир йил ўтгач, фарзандсизлик ташвиши қора саҳифаларини очди. Аҳмар даладан аллақандай жizzаки бўлиб қайтар, хотини билан деярли гаплашмас, аламини мол-қўйдан олиб, аямай саваларди. Зебигул шу калтакларни ўзи емаганига шукр қиласарди.

Кечагина эрини ёқтиромай юрган хотинга дунё вафо қилмади. Уйланган эркакка турмушга чиқиб, илтифот кўрсатгандай, бунинг учун энди эри умрбол тили қисилганича ящаши керакдай ҳис этарди ўзини. Туғмаётгани туфайли тарози палласи эркак томон оғди-кетди. Энди Зебигулдан бошқа айбдор йўқ эди хонадонда.

Бир куни қисир сигирни сўйишиди. Озғин бўлгани учун бозорга олиб бориш бефойдалиги аниқ эди. Шундоқ қолдиришса қиши бўйи сомонга, емга шерик. Сўйишидан

хам айтарли барака топиб бұлмасди-ю, ҳарқолда оёқлай сүттекин кетганидан күра калла-почаси, бирон кило гүшти тузламага қолади, еб ётишади.

Қассоб гүштни бозор нархидан арzonроққа олди. Қайнона қарғаниб-қарғаниб соғылға киради, соғы уйга. Зебигулга у үзининг уйи қайси эканлигини унугиб қўйғандай туюлди. Бошини кўтармасдан пиқ этиб кулганча калла тозалашда давом этди. Афсуски, қайнона омадсиз кулгини пайқаб қолди. Ҳовлида ўзларидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Қайнона таққа тўхтади, бир неча сонияда шундай қизариб-бўзардик, қон босими ошиб ўлиб қолмасайди деб қўрқарди одам. Келинининг бошига важоҳат билан келиб, сув аралаш қон ҳалқобчасини сачратиб юборди.

— Вой, — дея Зебигул қайнонасига ялт этиб қаради. Ҳали кулгиси ариб улгурмаган эди бечоранинг.

— Сен... тентакнинг боласи, нимага устимдан куляйсан?! Эс-песинг жойидами ё манавининг ўрнига сен — қисирни сўйиш керагийдими? А?! Гапир, эшшак!

Ҳақоратлар камлиги етмагандай туртиб юборилган келин юзтубан йиқилишига сал қолди.

— Кулганим йўқ... — мингиллади Зебигул ўрнидан туриб, бир қадам ортга тисланар экан.

— Қасам ич! — ўшқиришни қўймади қайнона. — Бугундан қолмай де! — Кейин у энг даҳшатли, энг жирканч гапни айтди: — Ёруғ дунёда туғолмай қоронғи гўрда, зулматда туғай де! Айт! Айтасан!

Қутуриб кетган қайнона корсондаги ичак-чавоқларни олиб қамчи ўрнида келинини савалай бошлади. Зебигул уч-тўрт қадам қочди. Қайнона унга етолармиди. Ичак-чавоқларни жон-жаҳди билан улоқтириб, яна қарғади:

— Ёш бошинг билан гўрга кир, бехосият! Шу кулганингга ўлигингнинг устида ўтирай!

Ўрнида бошқа бўлганида ўша заҳоти ота уйига кетарди ёки баъзи келинларга ўхшаб тенгма-тeng жанжаллашарди. Зебигул ўшанда қайнонасига инсоғ тилади, холос. Бир

кулганимга шунчами, деб кечаси билан йиғлаб чиқди. Құзини юмди дегунча қайнонаси қичқираарди: “Еру дунёда туғолмай қоронғи гүрда, зулматда туғай де! Айт! Айтасан!..”, “Ёш бошиңг билан гүрга кир, бехосият! Шу кулганингга ұлигингнинг устида үтирай!”

Сигир сүйилган кундаги жанжал қайнонанинг мутлақ ҳукмронлигини құлға киришиб берди. Авваллари келинини менсимасдан гапирап, койиб берар, “хе, үлә, гаяк” деб қарғар, аммо барибир “етимча”, “қисир”, “туғмас” дейишга ботинолмасди. Энди оғзига бутунлай эрк бериб қўйди. Зебигул қуллик занжирларига чирмалиб борарди. Четдан кузатган одам, келин шу кампирнинг камида чолини үлдириб, боласини гүрга тиққан, шунинг учун маломатга қолибди, деб үйлаши тайин эди.

Турмушининг иккинчи йили тоға үзи катта қылган жиянини эслаб қолди. Озиб-ёзиб меҳмонга бола-чақаси билан келди. Зебигул пешонасида шундай ёруф кун борлигини кутмаганди.

- Бизни унугиб юбординг, — деди у баҳтиқаро жиянга.
- Мундоқ ҳайитларда ҳам бормайсан.

Зебигул самимий оҳангларни туймаган эса-да, қувончдан терисига сиғмаётганди. Нон, мева-чева ташиб, оёғи олти, қўли етти бўлиб чопди. Ота-онаси тирилиб келгандек эди гўё. Таассуфки, шундай кунда ҳам қайнона хурсандчиликнинг белига тепди.

— Зеби, — деди ошхонага чиқиб, — келин бўи тушганингдан бери уйимга қанча меҳмон келди, биронтасида бундай қувонмагандинг, бундай юргумагандинг. Барибир үзингниkilар-да, а?! Майли, бошимизга етимни келин қилиш ёзилган экан, қўлимиздан нимаям келарди.

Келин ерга қараб жим эшилди. Баҳтига чой қайнаб қолди. Тақдирдан кўп нолимаслик керак: фурсат келганда битта чойни қайнатиб ёмондан нари қилиши мумкин.

Тумшайиб үтирган қайнона хиёл үтиб тоғага ёрилди:

— Қуда, гап бундай. Менинг орзу-ҳавасим күп, сизнинг ҳам.

— Тұғри, дунёда ҳамманинг орзу-ҳаваси бор, — деди тоға.

Кампир унга олайиб қаради.

— Гапга қулоқ солинг, унақа қилманг, — деб давом этди. — Кенжә үғлим билан қолганимдан хабарингиз бор. Ҳонахой, бешик түйни сўроқлаб келгансиз, яширмай, тан олаверинг. Лекин ҳали ҳеч хабар йўқ. — Тоға ўзини тушунмагандек тутганди, кампир очиқча гапирди: — Боладан хабар йўқ, боладан! Шу вақтгача жиянингизнинг бўйида бўлиши керагийди. Нима қилсам экан деб бошим қотиб юрибди. Ким ўйлади дейсиз унинг касали борлигини.

— Дўхтирга кўрсатинг, айб кимдалигини айтишади. Бефарзандликнинг давоси топилган-ку, қуда хола.

— Шу кетишда кетса ажрашади-ёв.

Тоға хотинига қаради, хотини тоғага. Мечкай болалар дастурхондагиларни ейишдан тўхтаб, беихтиёр анграйишиди.

— Қани, ҳаммаларинг Зеби опангларнинг олдига, ошхонага бориб ўйнаб келинглар-чи, — деди тоға.

Болалар ўтирган жойларида ўзларидан ушоқ қолдирганча бирин-кетин чиқиб кетишиди. Кампир асабий тебрана бошлади. Аҳмар эса ҳалиям ердан бош кўтармай кайфиятсиз ўтиради. У ҳам чиқиб кетмоқчи эди, аммо миясининг бир четидаги соғлом цехлар ақл дудини пуркаганча гуриллаб ишламоқда эди.

— Ажрашса битта тўйга қуясизлар, — муддаога кўчиб қўя қолди тоға. — Мен Зебига қайтиб келма, деганман. У энди сизларники. Аввал қай даражада бизники бўлган бўлса, шу даржада оиласиз аъзоси. Мен кимман? Ҳатто туғишиган тоғаси ҳам эмасман. Мажбуран узатганим йўқ. Мана, хотинимнинг кўзи тирик. Уни қора тортиб бориб, келин қиласиз деб туриб олдингизлар. Тўғрисини айтсан, Зебини кўришга келмоқчи эмасдим. Ўлиб

кетган ота-энаси тушимга кириб, сиз ҳозир айтган гапларни айтди. Арвоҳларга ишонасизми? Уйингиз билан қабристоннинг ораси қанча?

— Астағфирулло, бу нима деганингиз, қуда? — ранг-кути учди кампирнинг. — Худойга ишонган, намозхон аёлга шу гапни айтдингизми?

— Энди-и, агар ишонсангиз...

— Ишонаман, нега ишонмай?! Уйимга мозоротнинг нима дахли бор экан? Мозорот эшакда бир соатда борса бўладиган узоқликда, ундан фам еманг. Арвоҳлар гапларимни мендан олдин гапирганига-ку умуман тушунмадим. Сиз ота-энасининг арвоҳини ўргага қўшиб, Зебини бизникоида қолдирмоқчисиз. Шуни очиқ айтиб қўя қолсангиз бўлмайдими?

— Бир марта эмас, бир ойдан бери тушимга киради, — деди тоға. — “Қизимдан хабар ол, ажрашиб кетмасин, боласини эсон-омон туғсин”, деб ҳоли-жонимга қўймайди. Арвоҳларга ишонсангиз, худди ота-энаси қўриб тургандай муомала қилинг, демоқчиман. Мозорни тез-тез қўриб турган одам сал бўлса ҳам босилади. Зеби қийинчилик қўрган, ўксиган, эрта сағир қолган қиз. Уни хафа қилишнинг охири яхши эмас. Бундай гуноҳдан, масалан, мен қўрққаним учун шу ерда ўтирибман. — Тоға сезиларли даражада асабийлашди ва: — Сиздан шунақа... ажрашишини эшитишга қелиб зарилми? — деб гапига нуқта қўйди.

— Йў-ўқ, — деди кампир чўзиб. — Ажрашиб кетса сизларга қийин. Мени кўп авраманг.

Тоға аччиқ кулди. Қиличбозликни машқ қилаётган ёш шаҳзода тасодифан қулни ўлдириб қўйганда дийдаси қаттиқ кекса ҳукмдор шундай кулиши мумкин эди. Кампир сергак тортди. У ютқазганини тушуниб етди. Албатта, бунинг учун Зебигулга нафрати янада ошди.

— Шунча йил боққан қизингиз кўчада қоларкан-да, — юзини терс бурди мезбон.

— Қуда хола, бу гапларни нега менга айтаяпсиз? — деди

тоға. — Келин сизники, тамом! Бирорларнинг келини күчада қолгани билан ишим йўқ. Мени тошбагир деб ўйламанг. Ўзимнинг муаммом ўзимга етади. Меҳмонга келиш ниятим йўғийди, айтдим-ку сабабини.

“Омин” деб жойидан туриб кетмасайди, деб тоганинг хотини юрак ҳовучлаб ўтиради. Эрининг тушини ўзича таъбир қилган ва оиласига қарғиш тегишидан қўрқаётган эди.

— Ҳеч ким уни қийнаган эмас, зўр юрибди, — ниҳоят гапга қўшилди Аҳмар.

— Айтаман-да, — чой ҳўплади тоға. — Уриш-жанжалдан нима фойда?! Юраверсин хизматларингизни қилиб!

Фарзанд масаласига келсак, айтадиганимни айтдим.
— Тоға ўзини мажбурлаб кулимсиради. — Қуда хола, икки йил бўлдими, йўқми, бунча ваҳима қилмасангиз. Фарзанд бераман деса, қўша-қўша беради. Бешик опкемас экан, деманг. Опкеламан!

Меҳмондорчилик худойидай ўтди. Йўл олислигига қарамай тоганинг оиласи тунашни хоҳламади. Зебигул уларни қир адогигача кузатиб қўйди. Негадир ўпкаси тўлди, йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тийиб, қилт этмай турди. Тоганинг оиласи бир чақирим нарига етиб, ортига қараганида қир ёнида бир нима қорайиб кўринди. Куйган дараҳт танасими, Зебигулми, фарқига боришмади.

— Қаёқданам келдим! — деди тоға ғижиниб. — Сенинг уруғинг-да! Ифлослиги бор!

— Менинг уруғим? Ҳечам-да! — хотин болаларини қичаб юришга ундади. — Ҳамманг чувалашмай бало бормиди?! — Кейин эрига ғазаб билан боқди. — Уруғ суриштирунг! Мен ҳам уруғ суриштирасам чидайсизми?

Бироз юрганларидан сўнг тоға сўқинди.

— Язнамнинг оғайнилари! Меникимас! — бобиллади хотини.

Қоронғи тушиб, катта йўлга етиб олганларида тоға уғ тортди.

— Лекин қизиқ одамлар экан, — деди у. — Сенинг уругинг эмас, тұғри айтасан.

— Сузма қилиб, ис чиқариб юбораман, ёмон тушлардан қутуласиз, — енгил тортди хотини.

Шу куни улар уйга ярим кечаси бир амаллаб етиб келишли ва қуданикига иккінчи қадам босмасликка қасам ичишиди.

ЖИЙДАЗОРДАГИ МУЛЛА

Хақ гап айтилса номард ҳам күнглиниң бир четида тан олади. Зебигулниң қайноаси үғли ва келинини дүхтирга күрсатиши қақыда үйлаб күрмаганди. Ичига ғулгула түшди. Зебигулни ҳайдаб юборгани билан ҳеч нарсага эришолмасди. Келининиң кими бор? Ҳатто болалиги үтган уйга ҳам сиғмайды. Даволатишига бирон яқинидан бир сүм ундириб бұлмаса.

— Етим! — деди қайнонағижиныб. — Етим! Етим!..

Келинини олдига солиб дүхтирга борди. Касаллик Зебигулдан чиқишига тұлық ишонарди. Бироқ дүхтирлар ундан жиддийроқ ҳеч нима топишлоғанды.

— Шамоллаш деганларинг нимаси? — қайнонаниң күнгли тұлмади. — Келиним касалми? Очиқ айтаве-ринглар.

— Тұғмайды лейишимизни хоҳлаяпсызми? — Шифокор оловланди. — Айтаяпман-ку бүйіда бүп кегади деб. Эртага үғлингизният опкенг, қани, бир текширайлики-чи, айб кимда? Қанақа қайнонасиз-а?! Келин ҳам одам, ахир!

Шундан сүнг Зебигул укол ола бошлади. Аммо узоқ күтилған хүнхабардан дарап бұлмади. Дори-дармонарға пул ажратиши тұхтатилди. Ана-мана дегунча яна бир йил үтди. Қайнона қанчалик заҳар сочмасин, ҳайдаб юборишига уринмасин, Ақмарнинг бу ерда күп яшолмаган биринчи хотини унга Зебигул текин чүри эканини эслатиб турарди. “Майли, сув ташийман, — деганди

ұша келин Аҳмарнинг онасига, — сигир соғаман, лекин мол боқмайман, таппи қилмайман, ўтин ёрмайман. Агар оғзингиздан яна бир марта қарғыш чиқса ёки орқамдан гап саситсангиз, кетаман!” Зебигул эса ҳеч қаңон шарт қўймайди, қўёлмайди, кўзига тик қаролмайди.

— Хизматимни қиласыпти деб неварасиз ўтиrolмайман, — деди бир куни қайнона дугона кампирга, — боламни бошқага уйлантиришим керак. Пешонам шўр экан, бу келин ҳам ўнгли чиқмади.

— Эскича қилдирдингизми? — сўради дугонаси.

— Э, эскичадан мақсад нима? Пул олади баҳисиям, мулласиям. Эскича рост бўлганида бовайим тирик қоларди-да. Баҳшининг исириқ турунига бўғилиб ўлиб кетгандай туюлади ҳозиргача. Тушларимдаям қув-қув ўталиб чиқади бечора.

— Ҳа, ўпка кетгандан кейин бовай одам қоладими? Сизга маслаҳатим, арzon муллага боринг. Пул бермасангиз ҳам бўлади.

— Ким экан у арzon мулласи?

— Соримтепада мулла бор экан. Бир-иккитаси бориб боласини ўқитган экан, яхши бўп кетибди.

— Тавба дeng-е. Соримтепада мозоротдан бошқа нима бор? Пахтазор, экинзор, жарликлар. Одам яшайди деб эшигмаганман.

— Ким сизга одам яшайди деяпти? Соримтепа мозоротидан кейин пахта даласи Чўянгача чўзилиб кетган. Чўянга етмасдан, бир шайит жой борийди. Эшигмаганмисиз?

— Эсимда қоптими?

— Менга қаранг, айтгандай, Аҳмарнинг жўраси ҳар куни эрталаб Соримтепадан ўтади, шунга илашиб олингизлар.

— Қайси жўраси?

— Аптовуз ҳайдагичи. Юк ташийдиган аптовузини кўрмаганмисиз? Деразаси йўқ.

— Нимага кўрмаганман, кўрганман.

— Ҳар куни әрталаб районға бирөвларнинг юкини ташиб беришга жүнайди. Соримтепага тушиб қолиб, тут ёқалаб кетаверасизлар. Аввалги еттинчи биргад. Бузимнинг уйи қаерда десангиз, пахтага сув қўйиб юрганлар кўрсатади.

— Бузим? Тавба қилди. Ёнчим дегани шайит жойнинг оти-ку.

— Худди ўша жойда анча йилдан бери одам яшармиш. Мохов деб ҳеч ким яқинлашмабди. Кейинчалик қарасалар касалга ўхшамайди. Бир-иккита сувчилар танишиб ҳам олибди. Отини айтмасмиш. Умуман, жуда камгап экан. Қуръонни шунақа ўқирмишки, сувчилар “эски замонлардаги шайхларнинг авлоди” деб тўймаъракаларда гап гарқатибди. Ҳозир ҳамма уни Бузим дермиш. Бир бола тутдан йиқилиб ўладиган бўлганда, дуо ўқиб сёққа тургазиб юборибди. Шундан кейин кулбасига одамлар ёқиб бораверибди. Уни топиш ҳам осон эмас экан. Қаерлардадир сафарларда юрармиш. Агар топсангиз яхшилаб илтимос қиласиз, ўқиб ташлайди келинингизни.

Қайнонанинг оёғи тортмади. Бузим деганни жулдуровоқи кийимда, телба тасаввур қилди. Нима каромат кўрсатоларди, деб жини суймай юрди. Қунларнинг бирода қўшни қишлоқдаги опаси маърака қилдию үзгариб кайтди. Етти йилдан бери фарзанд кўрмәётган қўшни келин ҳомиладор эмиш. Бузимни ресса мақтаётганимиш. Иккита муаммо ҳал қилинса бас экан. Биринчиси, Бузимни кулбасидан топиш. Иккинчиси, дуо ўқишига қўндириш. “У сал телбароқ кўришади, — деди опасининг қўшниси. — Унча-мунча гапга тушунмайди. Пулга-ку қайрилиб қарамайди...”

— Бошқа келин Зеби гарангдай ишchan чиқадими, йўқми, — деди кампир үзига-ўзи. — Ке, шу Бузим тентакка ҳам бир оборай. Болали бўп кетса баҳти бор, уйимла қолади. Бўлмаса... мол-қўйни сотиб Аҳмаржонни яна уйлантираман. Харажатдан қочиб болам бефарзанд утсинми!

Эрталаб қайнона-келин йўлга отланиши. Ҳар эҳтимолга қарши қайнона таёқ оливолди. Соримтепага яқинлашганда ўнқир-чўнқир асфалът йўл ўнгга эниб кетарди. Автобусдан шу ерда тушиб қолишиди.

— Эна, қишлоқ кўринмаяпти-ку, — деди Зебигул бироз юрганларидан сўнг.

— Ана, — қабристонни кўрсатди қайнона, — ўнта қишлоқнинг одами ётибди, жимгина. Қани, ўтири, бир омин қип қўяйлик. Қайнотанг ҳам шунда. Ҳув анави сарғайиб турган дўнгни кўраяпсанми? Ҳамманикidan баланд. Бечора зўр одамийди.

Зебигул қайнотасининг қабрини тусмоллаб ҳам тополмаган бўлса-да, ёлғондакам “ҳа” деди. Кампир узундан-узоқ дуо ўқиди. Охирида ўғлига бола ҳам тилади. Қадоқ қўлларини серажин юзига шундай ишқадики, шифиллаган овоз эшитилди.

— Муллага бораяпмизми ўзи? — ям-яшил ғўзаларни, янтоқзор дўнгликларни ортда қолдираётган қайнонасидан сўради келин.

— Ўл-а, бунча эзмаланиб сўрайвердинг! — жеркиб берди кампир. — Ол анов таёқни! Ит-пити бўлса, икковлашиб қайтарамиз.

Қуриган дарахтга болта ураётган кўзойнакли кишига дуч келишиди.

— Ҳорма, — деди кампир.

Дарахт кесаётган киши ҳозир сўкиб бермоқчидай афт-ангари буришиб қаради.

— Чўянданмисан? — сўради қайнона.

— Йўқ.

— Танимай турибман.

— Танимайсиз, — пўнғиллади у ва дарахтга болта уришда давом этди.

— Ҳов, танимай нимага танимас эканман? Шу ерларда туғилганман, шу ерларда ўламан. Мен Қорақишлоқданман. Мозоротимиз бир ҳаммамизнинг.

— Мақсадга ўтинг. Бузимнинг жойини сўрамоқчимисиз?

— Ҳа. Буни қаёқдан била қолдинг? Аёлиёлар күпайиб кетди.

— Авлиёлар эмас, авомлар күпайди, — деди дарахт кесувчи зардаси қайнаб. — Қаерда бирон кароматнинг мишиши чиқса, чопиб келишади. Песига шифо сўраган қайси, чўлғини тузатмоқчи бўлгани қайси! Кечадан бери манави қуриган дарахтга болта уриб эмас, Бузимни сўраган хотин-халажга йўл кўрсатавериб чарчадим.

— Айтақол, — ялинди кампир. — Суриштиранг опанг бўп чиқаман, айланай. Бузим жийдазорни муштдайлигимдан биламан. Бузим муллани ўша ердан топамизми?

Ҳалиги киши кўзойнагининг устидан қаради. Зебигул унинг фалати одам эканига эмас, қайнонасининг оғзидан ширин сўз чиққанига лолу ҳайрон эди.

— Дардингиз оғирга ўхшайди. Майли, боринг ўша тентакнинг олдига. Ҳувана, жийдазор ичиди, — болтаси билан кўрсатди дарахт кесувчи.

Дала ўртасида қалин жийдазор фуж булиб кўринди. Жийда орасида тол ҳам кўзга ташланади. Қачонлардир бу ерлар ўзлаштирилаётганда бульдозерлар Бузим шайитини омон қолдирган эди. Зебигул овлоқ ва бехосият маконни қароргоҳ қилиб олган мулла ҳақида билгач, оёқлари чалишиб кетди. Боягина кампирнинг имиллаб юришидан ичиди нолиган эди, энди етолмай этатда чўккалас қолаёзди.

— Юрсанг-чи! — дағдага қилди қайнона. — Ғўзани пайҳон қиласяпсан деб ҳозир бақиради.

— Эна, қўрқаяпман, — зорини айтди Зебигул.

— Нимадан қўрқасан? Куппа-кундузи-я?! Юр дейман! Сени деб келаяпман!

Зебигул зўр-базўр қадам ташлаб бораарди. “Бу ўша, — деди ичиди. — Ўша мулла! Уруғ-аймоғимиз билан Қарғишига гирифтор қилган, йигирма йилдирки дом-дараксиз кетган мулла! Мана, у қаерда яшаркан! Тақдирнинг ўзи бошлаб бораяпти мен бояқишини. Энди

німа қиласа? Таніб қолса үқимайман дейдими? Ҳалиям қасос үти сұнмаган бұлса-чи? Отам мажрух қилған, севгилисідан айирған, умрбод овлоқда яшашга маҳкум этган...”

Бузимни топиш осон әмаслиги Зебигулға умид баҳш этди. У титраб-қақшаб жийдазорға етиб келди. Түй арағасидаги меҳмон кампир айтганидек, бу ерда мулланинг хизматини қилиб яшашға ёки фарзандини қулликка беришға иродаси етмасди. Қарғышнинг қайси саҳифаси үзига тегишли экан? Қайнонаси томонидан күчага қувилиб, дарбадарлықда үлишми? Балки Аҳмарга турмушға чиққанининг үзи қарғыш урганидир?

Кун ботиши томонда йұлак күзға ташланды.

— Мулла боваю-ю! — хирқироқ товушда чақирди қайнона. — Уйдамисиз? Хү-үв, мулла бова-а!..

Хеч қандай жавоб бўлмади. Лойсувоқ кулбада ит ҳам яшамайдиганга ўхшарди.

— Кираильик-чи, жин урармиди! — тетиклашди кампир. — Шунча йўл юриб келдик, индамай қайтиб кетаверамизми? Кечгача бўлсаям кутамиз. Юр, Зеби! Таёфингни ташлама!

Улар ҳувиллаган жийдазорға қўрқа-писа қадам босиб, гуваладан қўтарилигандан шиферсиз кулбага етдилар. Эшик ва дераза алмисоқдан қолган эди. Қайнона эшикни қоқсуяк қўли билан тақиллата бошлади. Шу пайт орқа томонда итнинг ириллаши эшитилди. Зебигул ўғирилиб қараганида одам бўйи келадиган, кўзлари қонга тўлган қоп-қора ит сўйлоқ тишларини кўрсатиб яқинлашмоқда эди. Зебигул итни ҳайдаш тугул таёқни бир бора силкитолмади, қўлидан сирғалиб тушиб кетди. Ит важоҳат билан кампирнинг бўғизидан тишлади-да, бир силтаб тагига босди. Аҳмарнинг онаси қичқиришга-да улгуролмади. Зебигул қонга беланганд қўллар жон талвасасида ерни тирнаётганини кўрди. Ит эса баттар қутуриб, кампирнинг томоғидан чуқурроқ тишлади. “Одам ейдиган ит бор экан-да, — деган хаёл

үтди Зебигулнинг бошидан. — Бизнинг замонда... кўз ўнгимда... Хозир менга навбат келади! Дарров ўлиб қолсам керак... Тезроқ ўлсам яхшийди..."

Зебигул даҳшатдан қотиб қолганди. Қичқириш тугул сичқоннинг чийиллашича овоз чиқмади ундан. Кўзлари одам бўйли қора итни, ўлаётган қайноасини кўриб турарди...

Ит ҳамон ириллар эди. Ҳозиргина содир бўлган даҳшатли воқеа рўё эканини англади. Қора ит одам бўйи эмас, нари борса, иккита мушукдек келарди. Қайноаси Зебигулни туртди. Сўнг:

— Ўзингни егир, шу итданам қўрқасанми? — деб қарғади.

Зебигул қайноасига талмовсираб қаради. Воқеа хаёлот эканига ишониб-ишонмай кампирдан нари қочди.

— Тур кет! Тур-е! — кампир итта таёқ ўқталди. Кейин аламини келиндан олиб, бор овозича койий бошлади. Назарида, келини жийдазорга кирганданоқ эси оғиб қолган эди.

Бир кесак учиб келиб кулбанинг эшигига тарсиллаб урилди, майда булаклари Зебигулнинг юзига сачраб, чимиллатди. Ит фойиб бўлди, Зебигул хушига келиб, жавдираб боқди атрофга. Қайноаси томон гандираклаб юрди.

— Эна-а... — деди ёқимсиз, бўғиқ товушда.

Кампир кесак отган одамни ахтариб атрофга алангларкан, келинини силтаб ташлади. Қалин жийдазордан кулба эшигига кесак отиш учун яқинроқда туриш лозим эди. Шундай ҳам экан. Бир-бирига ёпишиб ўсган рўпарадаги уч жийда ортида бир шарпа қимиirlади. Қоп-қора костюм кийган киши кўринди. Кўйлагига дазмол босилмагани, анча вактдан бери соқол олмагани билинди. Яқинроқ келганида, у озода либосларда экани, соқолига сартарош қайчиси зеб бергани маълум бўлди. Зебигул мулланинг кўзларига қаради. Гарчи ўша муллаваччанинг сувратини кўрмаган эса-да, кўзларидан кимлигини уқиб олишига

ишонди. Кексая бошлаган сирли киши экан у, синчиклаб тикилишга қуввати етмади.

— Кимсизлар? — сўради мулла. Овозида жаҳл, чарчоқ, тушкунлик, хасталик, шулар билан бирга аллақандай жозиба ҳам бор эди.

Кампир салом берган эди, ҳалиги киши ҳадик билан бош силкиди.

— Нега келдингиз? — деди иккисига бир-бир қараб.

— Сизни эшитиб қелдик, мулла бова, — ялтоқланди кампир. — Яхшилигингиз биздан қайтмаса Олло таоладан қайтсин! Мен асли шу ерданман, бир вақтлар Қорақишлоққа келин бўп тушганман. Мана энди ўзимнинг келиним бор... келинларим бор... Буниси кенжаси...

— Мен Бузимман, мулламасман, — деди у. — Нима, муллаларингиз йўқми?

— Бор... Биз шифо истаб қелдик.

Бузимнинг оёғи остида қуриган шоҳ қисирлаб синди. У гавдасининг оғирлигини чап оёғига солиб, оқсоқлангандек бир қадам ташлаб терс ўгирилди, жийдага қўлтиради, боши эгилди.

— Бу... келинингизми?

— Келиним, мулла бова.

— Мени мулла эмас, Бузим деяверинг, — Эркак кулбаси томон юрди. Ҳақиқатан у оқсоқланар эди. Эшикни итариб юборганди, шарақлаб очилди.

— Сизни Бузим дейишга тилим бормайди, — деди кампир. — Бузим ёмон сўз. Минг марта тавба қилдим, ёмон сўз. Биз биламиз, ўшанда бола эдик, эшитганмиз. Бу ерда, ҳа, айнан шу ерда Бузим деган насл-насаби, миллати номаълум бир одамни сўйишган. Халқ фатво берган, халқ сўйган. Осмондан этакка осилиб тушган дейишадими-ей, ердан қўзиқоринга ўхшаб чиққанми-ей, анигини ҳеч ким билмаган, жуда хунук одам бўлган. Сап-сарик! От ияк! Бургут бурун! Кўм-кўк шиша кўз! Илоё, бандасини кечирсин. Шундан кейин бу ерда унинг

арвоҳини бир неча марта кўрганлар бор. Ўлдириб ҳам қутуолмаган бизнинг оталаримиз.

Бузим бўсағада миқ этмай эшитди. Кейин хиёл бурилиб, сўради:

— Бу ростданам келинингизми?

Кампир Зебигулга ажабланиб қаради.

— Буми? Бу... Зебигул, менинг келиним. Нега ҳадеб сўраяпсиз, мулла... кечирасиз, Бузим? Барибир Бузим дедим-а? Ўзингиз айтдингиз, Бузим деймиз-да сизни.

— Бузим деяверинг, — шундай деб у ичкарига кирди, эшикни ёпмади.

Кампир келинини ургудай судраб кулбага киритди, таёғини ташлашни жўрттага унуди. Кулба эгаси кўрпача устига чордона қуриб ўтиришга улгурганди. “Омадимиз келди”, деб ўйлади қайнона. Аммо кимнинг омади келди, ҳали қоронғи эди.

— Бузим сариқ бўлганми? — кампирга синчиклаб қаради кулба эгаси.

— Ҳа, шунаقا деган оталаримиз.

— Кўзлари кўм-кўк денг...

— Эшитганимни айтдим.

— Биринчи Жаҳон уруши даврида келиб қолганми?

— Босмачи, Гермон, фронтни биламан, Биринчи Жаҳон уруши қайси, ақлим етмаса мен кампирнинг.

— Кофир бўлганми?

— Кофирлар унинг олдида сувдай тоза.

— Мен келгинди эмасман, — деди Бузим. — Кофир ҳам эмасман.

— Шу ерликмисиз? Сизни аввал танимаганмиз-ку?

— Ўзбекистондаги ҳаммани танийсизми?

— Йўқ.

— Келинингиз гапирадими?

— Гапирмайдиганни келин қилмайман, ўғлим соппасоғ.

— Тилим бор деб кўп қарғар экансиз.

— А? Менми? Йўқ...

— Фолчи деб ўйламанг, қарғаганларингизни күп эшигтганман.

Кампирнинг тузи ўзгарди. Жаҳли чиқа бошлаганини Зебигул сезиб, қайнонасига сабр тилади, чунки кулбада яна бироз қолишини истарди.

Бузимнинг нигоҳидан илоҳий қаломлар сизиб чиқаётгандай туюларди. У неча бор “келинингиз” деб гапирган бўлса, ҳар сафар сесканиб тушган эди Зебигул. Ҳозир худди мулла ўзининг кўзларига тикилиб турган каби қалтирай бошлади.

Сеҳрли нигоҳ кампирни ювош тортгизиб қўйди.

— Келинни ўқитмоқчимисиз? — сўради жимликка нуқта қўйиб Бузим.

— Худодан бола сўрадик, боласи йўқ буларнинг. Үғлим қирқقا кирайпти.

— Бола бўлмаса нима қилмоқчисиз?

Кампир Зебигулга қаради, кўзлари пирпираб, мўлтиради. Бузим сабрсизлик билан жавоб кутарди.

— Ажрашиб кетмасин дейман-да, — деди қайнона.

Бузим нигоҳини бурди, Зебигул зулматда порлаган нурдан кўзларини олиб қочди.

— Қизим, асли қаердансиз? — саволга тутди Бузим.

Зебигулнинг юраги така-пука бўлиб ўтиаркан, ростини айтсан кимнинг фарзанди эканлигимни билиб қўяди, деб ёлғонлади:

— Қорақишлоқнинг ўзиданман. Илтимос, баҳтимга... ўқиб юборинг.

— Ўқиши менга ҳеч нарсамас, — ипакдай майин товушда сўзлай бошлади Бузим, — хоҳлаганингизча ўқийман, лекин сиз рост гапирайпсизми?

— Рост, рост! — деди қайнонаси.

Келинининг ёлғони унга маъқул тушган эди. Негаки, Бузим боядан бери ниманингdir ҳидини олганини кампир пайқади.

— Ўртага қайнона қўшилаяпти, ҳаммасини ўзингиз гапириб бермайсизми? — бўш келмади Бузим. — Дуоларни

ўқишимдан аввал ростингиз анча муҳим. Тўғрисини айтсан, сиз... сиз менга кимнидир эслатаяпсиз. Бунинг устига сизни ёмон бир аломатлар ўраб турганини кўраяпман. Агар...

Зебигул ич-ичидан музлаб, қайнонасиға қаради. У ота-онамни қарғаган муллани учратсан, юзингда кўзинг бор демай, мен ҳам қарғайман деб юрарди, кейинчалик оёғига йиқилиб, қарғишни қайтариқ қилишни ялиниб-ёлворишни кўнглига тугди. Мақсад деганлари бунчалик ўзгариб турмаса. Ҳозир у алдов билан Бузимга ўзини танитмаслик йўлинигина ўйларди.

Ва бирдан бошини осилтириб йиғлаб юборди.

— Ёмон аломатларни айтманг, — бидиллади қампир, — ҳаммасини ўқиб ташланг. Биламиз, қўлингиздан келади.

— Чиқиб туриңг, — деди Бузим.

— Менми? — қампир лаби-лунжини шалвиратди.

— Келинимдан бир қадам ҳам узоқлашмайман. Сиз ўқийдиганингизни ўқийверинг, бўлмаса...

— Бўлмаса, ўртада бир одам пайдо бўлиши мумкин,

— огоҳлантириди Бузим.

— Ким? — қайнона йиғлаётган келинининг қорнига қаради.

— Буни вақт кўрсатади, — деди Бузим, — мен авлиё эмасман.

— Қариб қолганман, очиқроқ гапирмасангиз тушунмайман.

— Сизларга фарзанд керакми?

— Шунинг учун келганмиз, дўхтириям ёрдам беролмади, фақат сиз...

— Мен ҳам ёрдам беролмаслигим мумкин, лекин дардларингизни енгиллаштиришга уриниб кўраман. Нимангиз бўлса, чиқаринг, қаршимда бир нимани яшириб, қора ният билан ўтирунг. Аввало анави таёқни отиб юборинг.

Кампир таёқни эшик томонга улоқтириди, сўнг Бузимга атаган пулини кўрпача устига қўйди. Ёнида сандик

калитлари ҳам бор эди, уларни чиқаришни хоҳламади. Зебигулнинг ёнида эса ҳеч вақо йўқ эди, туморидан бошқа.

— Борингизни чиқаринг, — Бузим бош эгиб қўлларига тикилиб қолди, — юрагингиздагиларни айтаяпман. Қалб тоза бўлсин.

— Боримизни чиқардик, — деди қайнона.— Келинимда ҳеч нарса йўқ.

— Майли, ичингиздагиларни секин-аста бўшатиб олаверасиз. — Бузим Зебигулга ўткир нигоҳини қадади.

— Туморингиз менга халақит бераяпти.

Зебигул ҳайрон қолди: лиbos ортига яширилган туморни қаёқдан билди? Кейин шошиб ортига бурилдида, туморни юлиб олди. Бузим ўқишни бошлади. У кўзларини юмиб, берилиб тиловат қиласр эди. Суралар қўшиқ каби ажиг куйи или таралар, руҳларга ором бериб, жонсиз нарсаларга жон ато этарди. Қачонлардир одамзот самоватдан тушиб келганини сўйларди бу оҳанг. Ёввойи табиат, йиртқичлар, маймун шаклидаги одамсимонлар хавфи остида яшашга маҳкум этилди. Тавба қилди, Аллоҳ кечирди. Улардан тоза қалбли мўътабар авлод қолди. Бироқ то вафот этгунларича бойликларга эга бўлиб, аиш-ишратда яшаш мумкинлиги айримларни қарғиш теккан йўлга бошлади. Ҳукмдорлар етишиб чиқди, қотил-кazzоблар урчили, фоҳишалик бутун дунёга тарқалди. Самоватдан тушган одам зурриёди орасида касаллар пайдо бўлди, қачонлардир қилинган гуноҳнинг маҳсуллари! Ахир, одам гўзал эди, одам ҳайвон каби йўталмасди. Аршда йўтал бор дейишга ким журъат этади, ақлга сифадими? Бўғизларигача гуноҳга ботгач, парвардигори олам уларга аслида ким эканлигини эслатиб қўйишни жоиз топди ва пайғамбарларни юбора бошлади. Буюк сирлар дунёсига игнанинг тешигидай тирқиши очилди, холос. Қолганини билиш-англаш инсоннинг ўзига қолдирилди. Игнадай тешикни сўқирлик балчиғи билан чаплаб ташлаганлар қанча

бүлди. Ҳар куни одам ҳаётга келади, ҳар куни кимлардир чин дунёга кетади. Ҳар бири ўзини таниб олиши керак, мутлоқ ўзини таниган ҳолда үеч ким туғилмаган, туғилмайды ҳам. Худо: “Мен борман, менга ишон, манави түйнүктан қарасанг нариги дунёни кұрасан”, демайды, бу – ўзини таниган инсон дунёга келмаслиги билан айни бир ҳақиқатдир. Одам тупроқ, дунё тупроқ. Аммо одам қалбига илохиётдан бир зарра ҳажмича нур инган. Шу нурни сұндириб құйма, одам зот! Сенга бошқалар ёрдам бериши мумкін. Хусусан, дуосираң қолганингда ўзинг ўқиёлмасаң, бошқаларға үқит! Сенға бағишлиланған муқаддас каломлар оз-моз бұлса-да, ботинингни ювиб, оғирликлардан фориғ этиб туради. Бироқ қалбингда бизга ёт нимадир бор экан, ундан құтуолмай яна нима истайсан? Сени мен эмас, Яратған кечирсін! Мени ҳам сен эмас, Яратған кекиради...

Илохий құшиқ тугади. Зебигул күз ёшларини сидириб ташлади.

— Энди нима қилайлык? — сұради қайнона.

— Кетинг, — деди Бузим ҳорғын товушда. — Келинингизни авайланғ, сабр қилинг.

Зебигул қайнонасидан олдин чиққан бұлса-да, қандайдыр күрінмас құл этагидан тортганини сезди. Шу аснода жийдазорға шамол урилиб, кишини элитувчи сархушлик тараптады. Күм-күк осмон шамол сеҳрига сеҳр құшиб сукут билан кузатарди.

— Осонгина топдик, — минғиллади қайнона икки йилдирки Зебигулга таниш оқанға, — тезроқ юр, судралмай! Бугун ўнг томоним билан турған эканман. Айтгандай күчукни күриб нега ўлік бўп қолдинг?

Күз олди қоронғилашған келин йиқілмаслик учун сұнгги кучини тұплаб олға интилди. Дала четида қуриган дараҳт қулағб ётарди. Күзойнакли киши ҳеч қаерда күрінмасди. Зебигул амаллаб дараҳтта етди ва кема ҳалокатидан сұнг уммонаға бир парча тахтани учратғанға үхшаб осилиб олди.

— Юр-е, шарманда! — қистади қайнонаси. — Вой, нима қиласыпсан? Қучоқлама дараҳтни, гаяк!

Зебигул уввос солиб йиғлади.

— Ота-энамни гүрга тиққан шу мулла! Мени етим қилган ҳам шу мулла! Болта беринг, чопиб ташлаб қутуламан ундан! Сүйиб ташлаб қутуламан ундан!

Кампир бақа бўлиб қолди. У келинидан қанчалик ирганмасин, мияси суюлиб гап-сўз бўлишни асло истамасди. Қути учиб, лўкиллаб борди-да, сужди. Худди ёқалашаётганлар сингари судрашиб ариққа етдилар, кавушлари тагидан чанг кўтарилди. Зебигулни энгаштириб юзига сув сепа бошлади. Фўзанинг дори аралашган суви илиқ эди. Келини қурфур тинчигач, қарғади:

— Сени келин қилган менинг пешонам қурсин! Ҳали шу ҳунаринг ҳам бормиди?! Вой, энди дардимни кимга айтаман, кимга-а?! Келини тентак бўп қопти деб одамларнинг кулгисига қолганимдан кўра ажалим етса бўлмасмиди!

Орадан кўп ўтмай қайнона хасталикка чалинди. У Бузимнинг кулбасидан қайтаётиб ўз ўлимини чин дилдан чақирган эди. Тўшакда анчайин азоб чекиб ётди. Жони узиладиган фурсат келганда ой юзини булут қоплаб, олисларда бўри улиди.

— Бўри? — саволомуз тикилди Аҳмарга катта акаси.

— Мол-қўйни опкеганман, aka, ҳаммаси қамовда.

— Тунов куни келин далангдан ёлғиз қайтаётган экан, — деди ўртанча акаси Аҳмарга ёвқараш қилиб. — Бўрилар бурдалаб кетишини хоҳляяпсанми? Қиши келмасдан улар овга чиққан, уқдингми? Шолғом билан турпинг чириб кетса ҳам, келинни ёлғиз жўнатма! Жарликдан ўтиши, тутзор оралashi керак. Кеч тушса мен ўтолмайман у ерлардан!

— Жин ҳам урмайди, — тўнғиллади Аҳмар.

— Айтмоқчи, эсимдан чиқаёзганини қара, — деди катта aka, — келинни мен ҳам кўргандим. Аввалига уни эркак

деб ўйлабман. Нега деганда, кўприкда қора кийимли чўлоқ кимса кўринди. Тракторда эдик. Кўприкдан ўтган одам тутзор ўртасидаги йўлдан келади, тўғрими?

— Тўғри, — деди Аҳмар.

— Лекин тутзордан Зебигул чиқиб келди. Тутзорнинг нариги бошидан эркак бўлиб кириб, бу томонидан аёл бўлиб чиқмайди-ку...

Кампир ўлим дардида ингъарди. У келинини тилга олди:

— Зеби... Зебигулни... ҳайдаб юборинглар... Аҳмаржонни бошқага... бошқага уйлантиринглар... Ҳаммаси уни деб бўлди!.. Вой, жоним...

КУНДОШ

Қайнона вафот этди. Жанозадан сўнг Зебигул турмушида нимадир йўқолганини сезди. Бу ҳеч ҳам қайнона эмасди. Вақт ўтган сайн маъракалар ниҳоясига етди, таъзия билдириб келувчиларнинг қораси ўчди. Ҳаёт узилган жойидан давом этиши керак эди. Шундагина Зебигул эрини йўқотганини тушуниб етди. Кенг ҳовлининг қўтириб босган ерида бир эркак ва бир жувон бир-бирига бегона бўлиб яшардилар. Энди айтса бўларди ўртада фарзанд бўлмайди деб.

Киши бўйи Зебигулнинг ранги чиқмади. Қўшилар унинг жилмайишини, очилиб гапиришини, жонини жабборга бериб юмуш бажаришини унугиб юборишиди. Зебигул деганда кўз олдиларига эзилган, тунд қиёфали, кимсасиз, ҳоргин бир келин қеларди. Кўпинча унинг қоронғида ҳам ёлғиз тентираబ юришини кўрганлар ёқасига туфлашарди. Зебигулни қарғиш урганмиш, отонаси ҳам яхши кун кўролмай кетганмиш, деган гаплар тарқалди. Киши бўйи у ўн ёшга қариди.

Охир-оқибат Аҳмар ва Зебигулнинг совуқ турмушида яна бир аёл пайдо бўлди. Аслида у мол-қўй сотиб яқин йилларда бойиб кетган хонадоннинг Зебигулдан ўн ёш катта қари қизи эди. Гиёҳ битмайдиган тақир

қишлоқдаги сариқ тупроқли пастак уйларда яшашса-да, үзларини осмон чоғлайдиган тоифа эмасми, тоғдаги сурувлари уч йил қаторасига мисли күрілмаган даражада құзилаб, тумшуқлари янада күтарилиб қолди. Хонадон әркаклари бозорга құй олиб чиқавериб чарчашди, сурув эса камаймади. Машинали бұлишди, томи конверт қилиб ёпилган, пойдеворига мармар ёпиштирилган данғиллама уй қуришди. Молхонадаги новвослар тез-тез семирар, гоҳ оёқлай, гоҳ сүйиб сотиларди. Мебеллару چүгдай гиламлар эски калишга янги патакдай алланечук ярашмай турса-да, хонадон әгалари азалдан шундай шароитда яшаётгандай тутарди үзларини.

Улар бошқа бир нарса ахтара бошлашди. Күнгил батамом жойига тушиши учун оғилдан бери келмайдиган Чөхрани күёвга шоҳона узатишлари керак эди. Оила аҳли мол-хол билан чунонам машғул бўлишиб, яккаю ёлғиз қизни унутиб юборишган эди.

— Чехра ўттизга кирди, — деди отаси кунларнинг бирида. — Совчи келса қалиниям керакмас, шундай беривораман. Камига үзим қўшаман.

— Ҳа, қараб туармидик, — эрининг гапини маъқуллади хотин. — Ҳайла, ҳеч балоси йўқ ҳамсоянинг қизи ойдай жойга тушиб кетди, күёвлари яқинда машина олганмиш.

Оиланинг учинчи ўғли ва Аҳмар армиядош ўртоқ эди. Бир вақтлар иккови Москвадаги қурилиш батальонида икки йил тер тўкиб ишлашганди. Хизматдан сўнг кўп ўтмай борди-келдилари йўқолган, ҳар ким ӯз ташвишига кўмилиб қолган эди. Бир куни Чөхранинг акаси тракторида Аҳмарнинг ҳамқишлоғининг қўйларини тоққа, чўпонга олиб борадиган бўлди. Аҳмар ҳам трактор ахтариб юрганди, ўртоғига дуч келди. Чөхранинг акаси охирги пайтда ҳаётдан мамнун эди. Мамнунлик ва эзилиш бир-бирига эҳтиёжманد бўлади, улар қучоқлашиб қўришдилар.

— Қўйларимни тоққа қўшмоқчийдим, — деди Аҳмар.
— Юзта борми? — гердайиб сўради Чөхранинг акаси.

— Қаёқда! Үн битта.

— Қани? Телажканинг бир бурчагига ортиб кетаверамиз.

Улар шу куни икки телажкали тракторда тоғ ичкарисига қўй олиб боришиди. Қайтишда Аҳмарнинг ҳамқишлоғи тракторни бир уйда тўхтатиб, флягада йигирма литрча вино олди. Аҳмарга ҳам икки бутилка берди.

— Уйга ўт ҳам демайсан, жўра, — ўпкалади Чеҳранинг акаси. — Мамашкадан айирилдим деб бунча чўкиб қолмасанг?

— Кетдик бизникига.

Зебигул дарров дастурхон ёзди. Бир зумда тухум қовуриб келди.

— Ишингни қип юравер, ҳадеб кириб чиқаверма, — Аҳмар меҳмоннинг олдида хотинини жеркиди. Зебигул миқ этмай чиқиб кетди.

— Нега аччиқ қиласан? — деди дўсти.

— Қўйиб юборсамми деяпман. Ифлоснинг қадами ёқмади.

— Унақа дема, жўра, ҳаммаси яхши бўлади.

— Энди ўйлаб кўрсам, энам шунинг касрига ўлган. Асли буларнинг оиласига қарғиши теккан экан. Неварали бўлиш умидида бир муллага олиб борганди, шундан мазаси бўлмади энам бояқишининг. Шу касофат билан яшасам тирноққа зор бўп, ажалимдан беш кун бурун ўлиб кетаман. Охирги пайтларда бир нарсани ўйлайман: ўлиб қолсам у арвоҳга ўхшаб шу ерда яшайверармikan? Бошқа борадиган жойи ҳам йўқ.

Чеҳранинг акаси ўртоғининг елкасига қўл ташлади.

— Улсанг у эмас, сен арвоҳ бўласан. Кел, яхши гаплардан гаплашиб, шу бутилкани бўшатайлик.

— Сен бойсан, жўра, — Аҳмарнинг кўзларига ёш қўйилди. — Болаларинг ҳам бор, ота-энанг ҳам. Бошқа хотин оламан, ўлай агар, яна уйланаман. Энамнинг ўлимидан олдинги васияти ҳам шу. Хотин топиб бериш сенинг бўйнингга! Қишлоғингдан битта есир чиқар? Чиқса, ўша куниёқ Зебининг жавобини бераман, эркакча

гапим! Болали бўлсам, суннат тўйда елкангга зар чопон ёпаман. Бу қасам, жўра. Қасам, қасам, қасам!

Чеҳранинг акаси ўйга толди. Аҳмар устма-уст кўтарилиган қадаҳдан алжиб қолганга ўхшаса-да, чин гапни гапираётган эди.

— Тағин учинчи хотин бўларканман, деб чўчимасин, — давом этди Аҳмар. — Уй-жойим, мол-қўйим, ерим бор. Хотиним яхши чиқса, рўзфорга барака киради. Шунаقا бўлмайди дейсанми, жўра?

— Худо хоҳласа...

— Кейинги шанба қишлоқларингга ўтаман, хушхабар билан кутасан. Келишдикми?

Фитнага уланган винохўрлик анчага чўзилди. Зебигул бадбўй ҳидга тўлган хонада тақдири ҳал бўлаётганидан бехабар қўйхонани тозалаш билан овора эди. Бир пайт ширакайф меҳмон тракторига осилаётганини кўрди. Кўз кўзга тушди, аммо меҳмон бир оғиз “яхши қолинг” демади.

Чеҳранинг акаси шу куниёқ онасига Аҳмар ҳақида гапирди. Сунг:

— Чеҳрани жўрамга бошқарсан нима дейсиз? — деди. — Ҳовли-жой, мол-ҳол, гектар бор. Уйда жанжал қиласиган қайниснингил, қайнона, қайнота йўқ. Ўзи яхши йигит. Битта айби — икки марта уйланган. Тақдир-да, нима қилсин жўрам бечора.

— Қўй, унингга Чеҳра ўлса ҳам тегмайди.

— Чеҳранинг ёши ўтди, келган совчига рози бўлиши керак.

— Келсин, Чеҳра рози бўлса майли, — деди онаси қўй юнгини куч билан титар экан.

— Айтгандай, энг муҳими — унинг боласи йўқ.

— Лекин хотини бор деяпсан-ку. Ҳозир бирга яшаётганмиш. Тўғрими?

— Тўғри.

— Унда нимага бошимни қотирасан? Чеҳра хотин устига хотин бўп тушмайди. Уйи куйгандан келсин, хотини борлардан эмас.

— Хотини билан ажрашмоқчи. Хотин топилган куни уйидагини ҳайдаб юборади.

Шундан сұнг қары қызниң онаси дилидагини айтди:

— Чөхрага бүйдоқдан совчи келишига мен ҳам ишонмайман. Уйланған әркакқа узатишига мажбурмиз. Совчи құймиш бефарзанд, бехотин булиши керак. Аҳмар жүранг менга маңқул. Билсанг агар, у сенданам бой, фақат билинмас бой. Агар яна уйланаман деб хотин излаёттан бўлса, Чөхрани бошқар, розиман. Нияти қатъий бўлса, барибир бизсиз ҳам бошқа хотин топади. Унингни отанг ҳам танийди. Фақат ажрашмасларидан туриб бир ишкан чиқарма.

Аҳмар ваъдасига биноан шанба куни Чөхраниң қишлоғига келди. Сафдошининг уйини кўриб, танимади. Ҳарқалай, булутга қараб жойни аниқладиганлардан эмасди, йўл четидаги харсангтошни кўргач, ишончи комил бўлиб дарвозани тақиллатди. Ҳовлида бир неча ит вовиллади.

Аҳмарниң қаршиисида кир-чир кийимдаги бир қиз турарди. Даставвал уни аёл деб ўйлади.

— Янга, яхшимисиз? Жўрам уйдами? Мен Қорақишлоқданман...

— Ассалому алайкум, — у салом бериб, бурнигача ёпиб турган оқиш рўмолини янада юқорироқ кўтарди. — Уйга киринг, акам ҳозир келади.

У ғалати мулозамат қилганча бирдан ортига бурилиб кўздан йўқолди.

— Қизиқ... — деди Аҳмар.

Дарвозадан мўралаганида антиқа мезбон молхона томонда лапанглаб қочиб борарди. Ҳа, у Чөхра эди. Аҳмаргина бехабар эди бу хонадондаги умр савдосидан.

Бўлажак қайнота ўзини вазмин ва жиддий тутиб, меҳмонни ичкарига таклиф этди. Ошхона томондан келаётган ҳид қуюқ зиёфатдан дарак берарди.

— Мени танидингизми? — сўради Аҳмар сийлироқ меҳмон бўлиш умидида.

— Қорақишлоқлик Аҳмармисан? Бизнинг ўғил билан бирга хизмат қылғансан-а? Ана кўрдингми, танидим. Дим бўп кетган бўлсанг ҳам кўзимда суратинг қолган.

Улар кулишган бўлди. Аҳмар оила ҳақида суриштиришларини, ҳол-аҳвол сўрашларини ёқтирамасди. Дўстининг отаси бу мавзуда оғиз очмаганига суюнди.

— Жўрамни бир кўрай деб келдим, — деди Аҳмар бир тишлам нон чайнар экан. — Меҳр-оқибат узилмасин дейман-да, ака.

Мезбон боши билан тасдиқлади. У Аҳмарнинг юзига қарамасликка тиришарди. Трактор овози эшишилди.

— Келди, — деди ота енгил тортиб.

Аҳмар ошнаси билан қучоқлашиб кўришди. Келин патнисда уч кося қайнатма шўрва келтирган эди, чол юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан турди.

— Мен у ёқда ичаман, кампирим билан. Сизлар эса bemalol гурунглашиб ўтираверинглар.

Овқат ичаётганларида хўриллашдан бошқа барча шовқин бир лаҳза тинди. Шўрва дўрдоқ лабларни ёққа бўктирганча оғиз деб аталмиш жонли форга сўрилиб кирап ва ҳалқумдан сўлакка аралашиб, одамнинг тубига тушиб кетарди. Шу пайт Аҳмарнинг қулоқлари ҳовлидаги товушни илгади:

— Жувонмарг бўлгур, сенга айтмабидим молхонага энди яқинлашма деб!

Чеҳранинг акаси деразадан мўралади. Кейин кулганча қайтиб ўтирди.

— Энам қизиқ-да! Синглимни уришиб ётибди.

— Нега? — деди Аҳмар шунчаки.

— Молларга қарама дейди. Боя сенга Чеҳра дарвоза очдими?

— Танимадим. Синглингми?

— Ҳа. Молни боплаб семиртиради, — кулимсиради мезбон, — профессионал бўп кетган. Очиғини айтганда, новвосларимизни ундан бошқа ҳеч ким томдай қилолмайди.

Аҳмар ўзига хуш ёққан алланиман! сезди. Ҳозирча ишонч водийсіні қалин туман қоплаб ётарди. Милт этган чироққа умид боғлаб, сұрали:

— Түй бұлғанми?

— Ким? Синглимми? Йүқ... Э, нега олмаяпсан овқатдан, ол катта-катта.

Улар бошқа мавзуга чалғиган бұлишди. Бироқ Аҳмарнинг хаёли Чөхрада эканлигини ака сезди. Чойга навбат келганды Аҳмар тишининг ковакларидағи овқат қолдиқларини тозалады, сүңг пиёләни күтариб, шу билан юзини яшираётгандай, деди:

— Бизнинг иш нима бұлди, жүра?

— Қишлоқда есир йүқ, — деди Чөхранинг акаси.

— Қирнинг этагидаги бир чүпоннинг қизи ажрашиб келған, боласи билан. Барибир сен эна-болани олмайсан, түримі?

— Ишни нишитгансан леб умид қилувдим. Хотиним билан бүгун-эртан ажрашмоқчи эдим-а, эсиз. Наҳотки, тағсиз-тұғсиз махлуқдан мени құтқармасант. Аёллардан ҳам сұрадынгми үзи?

— Бу ишни аёлларсиз битириб бұладими, Аҳмар. Энамнинг үзи бош-қони бұлди. Эридан ажрашган ёки әри ўлған кепинчак ҳеч қаерда топилмади.

— Бунақа бұлмайди-да... — Аҳмар шириң түйғуси ҳам алдамчи бұлиб чиқишидан құрқа бошлади. — Энди нима қылсам экан?

Чөхранинг акаси бош әгди. Аҳмар ундан садо чиқишини сонияма-сония кутар эди. Ахийри, мезбон хиёл қизарыб:

— Умидсиз бұлма, — деди. — Энам сенга биттасини бошқармоқчи. Гап шу ерда қолсин.

— Сирми бу?

— Умуман олғанда... сир эмас... — деди Чөхранинг акаси қииналиб. — Агар айниб қолсанг деяпман-да, жүра. Кейин гапириб юрма. Бизнинг обрүйимизни ўйла.

— Түшунтириб гапиранг-чи! Сизларнинг обрүйла-рингни туширадиган иш қилиб аҳмоқманми?

— Энам сенга синглимни бошқармоқчи, — шартта қутулди-қўйди мезбон.

— Синглингни? — Аҳмар қувончини яшириш учун ўзини фидойи кўрсатиш йўлини танлади. — У турмушга чиқмаган дединг-ку! Мен икки марта уйланганман. Ёшим ҳам қирққа қараб кетаяпти.

— Чеҳра сендан бор-йўғи беш ён кичик. Бошида бир-икки жойдан совчи келганди, бермадик. Бировида қиз узатишга тайёр эмасдик, бировининг оиласи ёқмади, хуллас, синглим ўттизни қоралаб қўйди. Уйланмайман десанг гап шу ерда қолсин, — такрорлади мезбон. — Жўрасини ажраштириб, синглисини ўртага тиқибди, деган гап менга умуман керакмас.

Аҳмар учинчи гал ҳам пешонасига қиз ёзилганидан ўзида йўқ хурсанд эди. У турмуш қурмаган қизга уйланишни катта обру санаради. Қолаверса, биринчи бор дидига мос хотин топилди. Мол-ҳолга яхши қарайди, ота-онаси бой, ўзи ҳам наслдорлардан: жўрасининг онаси бешта ўғил, бешта қиз туққанини Аҳмар яхши биларди.

— Мен нима дейман? — Аҳмар отини қамчилади. — Синглинг розилик берса бас. Кўнмаса, аксинча, менинг обруйим бир пул бўлмасин.

— Бу ёғини энамга қўйиб бер, — деди мезбон Аҳмарнинг пиёласини олиб.

— Хўп, сизлар нима десаларинг шу.

Аҳмар кетмоқчи бўлганида, дўсти деди:

— Яна ўн минут қол, энамнинг сенда гапи бор, мен эса ўтинга кетишим керак, анча одам трактор қараб турибди.

Тракторнинг овози кўча томонга сингиб кетганида, эшик очилиб, Чеҳранинг онаси пишнаб кириб келди.

— Ассалому алайкум, — Аҳмар қўшқўллаб кўришди.

— Яхшимисан, болам? — сўрашди бўлажак қайнона.

Булар ичмаганмикан, чекмаганмикан деб дастурхонга зимдан қараб қўйди.

— Ҳаммасини эшитдим, — деди аёл, — ўтган ҳафта

ўғлим гапириб берди. Биз ҳам, энди-и, савоб иш қилайлик деяпмиз. Иложи бўлса, хотининг билан ажрашма... — Синовчан боқди дўстнинг онаси. — Балки болали бўлиб кетарсан.

— Йўқ, уни деб энам ўлди, у... у касал. Қисқаси, болали бўлолмайди, дўхтирларга кўп кўрсатганимиз.

— Майли, майли, ўзинг биласан, — деди аёл.
— Бахтингни излаётганингни эшишиб, ўзимизнинг Чеҳрани бошқарсанкми деб ўйлаб қолдик. У тирликдан қочмайди, тани-жони соғ. Ака-опаларингга бугун айтиб кўр, маслаҳатлаш. Бизнинг қаршилигимиз йўқ, улар ҳам бир нима десин.

Одамзод фақатгина маънавият аталмиш жавоҳирдан жудо бўлгандагина ўзига хон, ўзига бек бўлишини Аҳмар англаб етиши учун бу дашт ўрмонга айланиши керак эди. Сўнгти янтоқ шамолда баттар хунук кўринган бефайз кун бўлди. Эрининг яширинча бошлаган фитнаси Зебигулга оғир келди. Аҳмар уйга қовоғи солиқ қайтган бўлса-да, бир ишни дўндирганини, аслида хурсанд эканини пайқади, юраги увишиб кайфияти тушгандан тушди. Ҳаётда одамни хурсанд қиласидиган сабаблар шу қадар кўпки, бахтиқаро хотин эрининг ичидагини қаёқдан ҳам билсин. То ўзи ёрилмагунча нималигига ақли етмади.

— Зеби, — деди Аҳмар кечки овқатдан кейин хотинини ўчиқбошидан ахтариб топаркан, — шу юриш билан умрни ўтказмоқчимисан?

— Пешонада бори, — товоқ ювишда давом этди Зебигул.

— Менга қара, уриш-жанжал қилиб ўтирумайлик. Тинчгина ажрашайлик.

Зебигул ҳаммасини тушунди. “Нихоят, хотин топибдида”.

— Уриш-жанжал қиласидигиз, қўрқманг, — идишларни зарда билан юваверди у.

— Гапиргани ҳам қўймайсан-а!

— Гапираверинг.

— Гапираверинг эмиш! Уйдан кетасан! Тамом!
Зебигул бир муддат тұхтади, аммо ювишда яна давом этди.

— Тоғанғниң кетасан. Үзим мошин гаплашиб бераман, эшигининг олдигача ташлаб құяди.

— Қайтиб борганимдан күра үлганим яхши.

— Менга қара! — Аҳмар товоқни юлиб олди. — Битта гапга келишиб олайлык!

Зебигул үрнидан секин турди. Оёғи остида ер, боши устида осмон бор эди ва шу оралиқда Аҳмардан бошқа ҳеч кимни құрмәётганди.

— Қайси гапга? — мунғайди у.

— Сени урмайман, сұқмайман, индамайгина тоғанғниң кетасан, — товоқни силтади Аҳмар. — Мен уйланмоқчиман! Бошқа хотин олаяпман, эшитдингми, бошқа хотин! Мен ҳам түй қилишим керак боламга! Ұлигимни акаларимнинг фарзандлари эмас, үзимнинг үғилларим күмсін, дейман! Сени деб бефарзанд үтмайман!

Зебигулнинг күзига милт-милт ёш келди. Аҳмар күз ёшини күргач, хотинини ургудай силтаб ташлади.

— Нега йиғлайсан?! Бұлмаса айт, нима қиласай? Шунча нарсамни кимга ташлаб кетаман? Ким мени ота дейди? Сени деб бефарзанд үтсам, энам гүрида тик туради!

— Үлган одамни құшманғ, майли, розиман, — деди Зебигул.

— Қачон кетасан? — сұради Аҳмар.

— Кетаман, демадим, уйланишингизга розиман.

— Калланғ жойидами! Сен шу ерда юрсанг... Йүқ, гап битта! Кетасан! Хотин устига хотинликка, кундоши билан битта уйда яшашға ҳеч қайси қиз рози бұлмайди.

Зебигул бошини эгди.

— Эртан мошин гаплашаман, — уйға кириб кетди эр.

Зебигул товоқни лойға беланған ҳолда топди. Ичичидан рашки тошиб келаркан, аламини забонсиз идиш-товоқларга сочди: жон-жаҳди ила ишқаб ювди.

Сұнг ҳамма ишини чала ташлаганча ўчоқдаги чүкқа тикилиб узоқ үтири. Рашк тұғони тиниб қолғанди ва күз үнгіда бепоён ёлғизлик ҳувиллаб ётарди.

— Қаерга бораман? — сұради үзидан. — Пешонам бунча шүр бүлмаса?! Бошқалар түққиз ойга қолмай болали бүп кетишади, менга нима жин урди? Ё ота-энамга теккан қарғышнинг касофатимикан? Наҳотки етти пуштимизни құшиб қарғаган ўша мулла... Бузим?

Зебигул жийдазор ичидаги күлбани, тиловат қилаёттан муллани эслади. “Үзини ҳам қарғыш урибди, — деди хаёлан. — Йигирма йилдирки, моховга ўхшаб яшаяпты. Құрган куни қурсин! Ұлиб қолса ким күмади? Ким ҳолидан хабар олади?”

Ота-онаси Зебигулга бурунги хаёллари дагидан-да ёқимли, истарали күринди. Улар неки гуноҳ қылған бўлса, аллақачон жазосини олишган, кечирилган, ҳозир нурга йўғирилиб аллақаердан кузатаётгандек эди. Сен ҳам азобланасан, сұнг биз каби кечириласан, бунинг ҳеч ажабланадиган жойи йўқ, Қарагин, азоб бир мерос, дейишаётгандай эди.

— Үзимни ўлдирсамми кан? — деди Зебигул. — Таппихонада анчадан бери канистр ётибди, бензин сасигандай бўлувди... Йўқ, үзимни ўлдирсам кимга фойда?! Үзимни ўлдиришим — қарғиш.

Чўғ сўниб борарди. Зебигул тұсатдан бир нима кашф этгандай бўлди: “Чўғ қувватини ўтаб бўлгани боис сўнади, қарғиш теккани учунмас; менга ҳам ҳеч қандай қарғиш тегмаган, балки ҳаракат қилсан баҳтли бўламан...”

Эрталаб Аҳмар унинг ҳовли-жой тозалаётганини кўрди. Бундан “тўйингизга тайёрланаяпман” деган киноя зоҳир бўлиб, жон-пони чиқиб кетди.

— Тегма супургига! — бақирди у. — Кеча ўйин учун айтганим йўқ! Кетасан дедимми, кетасан! Тогангникига сифмасанг, ҳайла, катта кӯча! Қишлоқларга сифмасанг, шаҳарлар кўп. Борсанг, эр ҳам топилади. Бундан

кейин сен билан ишим йўқ. Бугундан бошлаб бу ерда яшамайсан!

— Тўйгача молларингизга ким қарайди? — деди Зебигул. — Ким овқатингизни қилиб беради? Ҳеч ким сизга қайишмаслигини биламан.

— Үлиб кетмайсанми! — Аҳмар маъно-матрасиз бақир-чақирдан бўлак ҳеч нима деёлмади.

Зебигул юмушида давом этди. Супургининг шипиллаши қулоғига “яхшиямки, талоқ айтмади” деб шивирларди. Ҳафта охирида тўйга тадориг ваҳима билан тезлашди. Аҳмар бир талай қўйни, ҳали етилмаган новвосни бозорга чиқарди. Ола новвоснинг кунлик емини кўпайтирди, тўйга сўяман, деди. Опалар келди, акалар нос отиб, пишнаб ўтиришди. Зебигул уларнинг олдига чой ташиди, аммо ўтирмади. Меҳмонлар ҳам ўтир демади, ўқрайиб-ўқрайиб қарадилар.

Бир гал эшик тагида беихтиёр кичик қайнопанинг гапини эшишиб қолди:

— Аҳмар, айтганларинг тўғри, лекин Зеби кетмайман деса, уриб кетгизасанми? Унинг ҳам ҳурматини қил, иложини топ.

— Кетади! — деди Аҳмар.

— Яшайверсин у ҳам. Ота-бовамизнинг замонида икки хотинлилик айб бўлмаган.

— Фижинимни келтирманг, опа! Зеби шу ерда тимирскаланиб юрса, мен қандай яшайман янги оилас билан?!

Келин томон тўйга таппа-тахт эди. Бир куни туш чофи Аҳмарнинг кичик опаси келди.

— Тўйга уч кун қолди, Зеби, бизникига бориб тура қол, — деди у. — Тағин Аҳмар талоқ айтиб юбормасин.

Бир парча меҳр Зебигулни эритиб юборди.

— Кетаман, опа, — деб кўзёш қилди.

— Қаерга кетасан? — аччиқланди қайнопа.

— Бошим оққан томонга.

— Ҳозир ёмон кўп. Биронта ёмоннинг қўлига тушсанг,

шарманда бұласан. Бизга ҳам тұғри келмайди, келини ёмон ишлар қилиб юрибди деган гап.

— Агар... қетмасам-чи? — Зебигул күзларини пирпиратди.

— Ахмарни биласан-ку, еб құяди сени! Құй, тинчгина бизникига кета қол, болаларга қарайсан.

— Кейин-чи? Сизницида туравераманми?

— Барыбир борадиган жойинг йүк. Ахмарга инсоф кириб қолса қайтиб келасан. Балки янги хотини унинг феълиға чидолмай кетиб қолар, қаёқдан биламиз келажакни!

Зебигул алмаштириб кийишга бор-йүғи битта ортиқча күйлак билан чиқиб кегли. Унинг күрпа-тұшаги, кийимлари, ҳатто пайпоқлари ҳам шкафу сандықларда қолди.

Чеҳранинг түйи түрт йил аввалги түйдан анча қизиди. Ахмарнинг ташаббусими ё Чеҳранинг акасиникими, армиядош үртоқлардан ҳам иккитаси келди. Маст күёв чимилдікқа киролмади. Биров у деди, биров бу. Энг бижиган гап Зебигулнинг күрпа-тұшагиу кийим-кечаги ҳақидағиси эди. Келин билан келгандар сепни ёйиш учун уйға кириб анг-танг бұлды-қолиши: гүё аввалги хотин сигир соғишиға чиққандек бирон нарсага тегинилмаган эди.

— Чеҳранинг шұри қурсин, күёвнинг аввалги хотини кеп қолса нима қиласы әнди? — пицирлашы қуда хотинлар.

— Чеҳра ҳам анойи әмас, күрасиз, эрини минаңи ҳали! Кундошга йүл құядими!

Бириңчи кечә Зебигул уйқу нима, билмади. Құрпани бошидан ошириб ёпди, үлікка ёпилған мато әди гүә. Қани күзи юмилса. Үзіда бу қадар рашқ, эрини қызғаниш борлигини, азобларига чидаб бұлмаслигини тасаввур ҳам қилмаганди.

Эрталаб қайнопа чимилдиқ олишга кетди. Тушдан сұнг асабийлашиб қайтди.

— Ичиб олиб, ошхонада ухлаб қопти, алкаш! — деди у Зебигулга эшииттириб. — Борсам бошоғриқ қип ўтирибди. Чимилдиқда келинчак кутаётганда испиртга бало борми?!

Зебигул ич-ичидан қувониб, ичкари кирди. Бузимнинг қироати қулоги тагида жаранглаб кетди. Мулла мени чин дилдан ўқиди, ғолиб бўлишим аниқ, деб умидвор бўлди. Бироқ умидворлик узоқча чўзилмади. Эртасига кимдир қайнопага тунги воқеанинг дарагини етказди: келинни кечаси туман шифохонасига олиб боришга тўғри келибди, бироз қон йўқотганмиш.

ЖАНЖАЛ

Ўттиз кун Зебигулни кесиб-кесиб, тилиб-тилиб ўтди. Ҳар бир тун пичоқлари қайралган босқинчи эди. Зебигул ҳаммасидан омон қолди. Биргина юпанч — эрининг асал ойи ниҳоясига етиши эди. У билан учрашишни ўйлай бошлади. “Қандай кўринаман? Кўзига қандай қарайман?” — дерди ўзига. Аҳмарни бир кун ҳам бегона санамади бечора.

— Қийналаяпсанми, Зеби? — деди қайнопаси. — Сенга осон эмас, тушунаман.

— Хотин кишининг қўлидан нимаям келарди. Икки хотинли эрлар кўп, ҳеч қачон икки эрли хотин бўлмайди. Эркаклар аёллардан устун, демоқчиман, опа.

— Эркак ҳаммага нарсага чидаса ҳам, хотинининг яна бир эри борлигига чидолмайди-да. Аҳмар ҳам тоза рашкчи-я?

— Билмасам.

— У сени Соримтепадаги Бузим тентакдан рашк қилганини эшитувдим, ҳайрон бўлдим, кейин... — деди қайнопа. — Зеби, тўғрисини айт, даладан қайтаётганингда у сени қувганми?

— Мени Бузимдан рашк қилган? — Кутилмаган гапдан Зебигулнинг кўзлари чақнади. — Биринчи эшитишим буни! Туҳматга қолибман-да?

— Нега туҳмат? Бу бор гап-ку.

Зебигулнинг ранги оқарди. Эрининг совиб кетишига бир фитна ҳам сабаб эканини тушунди.

— Мени ҳеч ким қувмаган, опа.

— Қувганми, йўқми, анигини ўзингдан сўрадим, Зеби. “Бор гап” деб Аҳмарнинг рашк қилганини айтаяпман.

— Менга бирон марта бу ҳақда гапирмаган, — деди Зебигул бошини ҳам қилиб.

Хаёли Бузим томон учди. “У мени таниган... — деди ичида. — Изимдан тушгани рост экан-да! Сезгандим-а... Мени кузатиб юрганидан нима фойда? Ё отам қилган жиноят учун ҳалигача ўч олиб тўймадими? Бахтиқаро эканимни ўз кўзи билан кўрди-ку! Воҳ..” Зебигул кўнглидан ўтган даҳшатли ўйдан тахтадай қотди: Бузим ёқтириб қолган бўлса-чи? Ахир, севгилисига эришолмади. Бир умрлик армон баъзан бошқа бир орзуларни — кирлаган орзуларни етаклаб келиши мумкин.

Бироқ шу заҳоти фикрнинг ишончсизлигини тан олди. Бузим ростдан ўша Баҳодирхон мулла экан, мажруҳ қилингани важидан уйланолмайди. Ўзини шарманда қилиб эрли жувоннинг изидан чопишидан не маъни? Бундан ташқари, эътиқоди мустаҳкам, имонли дейишганди, ахир.

— Гап бекорга чиқмайди, — деди қайнопа.

— Тўғри, қўшни хотинлар бир куни мендан сўрагандай бўлувдилар. Эркаклар уч-тўрт марта кечқурунлари изимдан келаётган ғалати одамни кўрган эканлар. Тутзоргача келиб, кейин йўқолиб қолганмиш. Кўчадан юрганимда бирор чақирмаса орқамга қарамайман. Ким билибди, биронтаси тасодифан мен билан олдинмакетин уйига қайтгандир.

— Укам нега ўзингдан сўрамаган?

Зебигул ҳақиқатни айтишга мажбур бўлди:

— Опа, энам ўлгандан кейин биз бегонадай бўлиб қолгандик, битта хонада ётмасдик, гаплашмасдик.

Зебигулнинг сабр-тоқати ўз умрини еб битирган эди. У охирги икки кеча мижжа қоқмади.

— Нима, мазанг йўқми? — қўрқиб кетди қайнопаси. “Улиб қолса ким кўмади?” деган ўй яшиндай чақнади.

— Яхшиман. Уйга кетсам деяпман... — Ерга қаради Зебигул.

— Бизникигами? Аҳмарнинг олдига?

— Ҳа.

— Аввал ўзим тушунтириб келишим керак.

— Гапингизни олмайди, биламан. Бирга борсак дегандим, — илтижоли нигоҳ ташлади Зебигул.

Қайнопа уф тортди.

— Опаси аввалги келинини эргаштириб келиб жанжал қилибди, деган гапга қоламан шекилли. Ундан кўра ўзинг бор.

Зебигул олдиндаги енгиб бўлмас тўсиқларни кўрди. Қайнопасиникида ўтиравериш ҳам мумкин эмасди. Ахийри, таваккал қилиб Қорақишлоқга жўнади. Баҳор беармон безаган дунёнинг фақат шу нуқтаси қорайиб кўринарди. Қоралик нима эканини ҳеч ким тузукроқ айтиб беролмаган. Кимлардир кўчаларга қорамтир тош ётқизилганидан, кимлардир бўғотлардаги ёғочлар қорайиб кетганидан дейди. Зебигул эса қисматига йўяди. У келин бўлиб тушиб, қора кунларни кўриш учун қишлоқ номи азалдан Қорақишлоқ деб аталган.

Ураган киши ажабланиб қараётгани Зебигулнинг бир чимдим журъатига ҳам гўр қазиди. Ҳеч кимнинг унга далда бергиси йўқ эди. “Ҳой, эрнинг уйида сенинг ҳам ҳаққинг бор, — демасди бирор, — кет деса кетаверасанми? Ажрашмоқчи бўлса сенга ҳам уй олиб берсин, қонуний ажрашсин. Иккинчи, э-э, учинчи хотинга никоҳ ўқитиб, тўй қилиб яшаётгани билан “ЗАГС”дан ўтмаган, сен ҳозирча қонуний хотинисан. Бундай пайтда бир четда ётган қонунни чақир, оч итдай югуриб келмаса бизга айт!..”

Уйи кўрингандада Зебигулнинг юраги қафасдаги қушдай

типирчилади. Во ажаб, уй чинни мисоли ярақларди. Ҳовлиниң топ-тозалигини олисдан ҳам пайқаш мүмкін. Дорга осилган кийимларнинг саноги йўқ ва ҳар бири ҳафсала билан соатлаб ювилганига ҳеч ким шубҳа қиласди. Ит ҳурди. “Шу ит ҳам менга ҳураяптими?” деб Зебигулнинг бағри куйди.

Йўл четига чиқишини сўраб бир машина сигнал берганида Зебигул чўчиб тушди. Шалоги чиққан машинадагилар ҳам ажабланиб қараб ўтишди. У ҳовлига етганида анча ҳолдан тойганди. Бахтга қарши илк қадамданоқ кундоши билан тўқнаш келди. Келинчак эшак сақланадиган айвонни супураётган эди, одамни пайқаб, илкис бош кутарди. Зебигул унинг ҳусн-мaloҳатдан кейин туғилган қари қиз эканини, ҳатто келинлик ҳам ярашмаганини кўрди.

— Мен... — деди Зебигул, аммо қолганини гапиролмади.

Чехра қаршисидаги ўзидан хийла ёш жувон қайси қўшнининг келини экан, нега фалати қараб қолди, деб ўйлади.

— Мен... уйга кирсам бўладими? — сўради Зебигул.

— Кимсиз? — Чехранинг ичи шув этди, кундоши келганини сезгилари айтиб бўлганди.

— Оиласиман.

Зебигул кўзлар жангига ўзи ҳам, кундоши ҳам бардош беролмаслигини англаб, уй сари таваккал юрди.

— Қўрқманг, жанжал қилишга келганим йўқ, — деди у келинчакка. — Хўжайнимга фарзанд керак эди, уйланишига қаршилик қилганим йўқ, қарши ҳам эмасман. Тўғрисини айтсам, сизни душман санамайман, опа. Мен сизларга халақит бермайман. Аслида анча вақтдан бери у киши билан битта хонада ётмай қўйгандим. Сингил ўрнида кўрсангиз ҳам майли.

Чехра жойида қотди-қолди. Аламдан бўғриқаётганини, чинқириб юбормаслик учун лабларини тишлаб қонатиб юборганини Зебигул кўргач, уйга чўғ устида юриб бораётгандек бўлди. Эшикка етганида кундоши ундан

үзиб кетди. Эшикни шарақлатиб очиб, келинлик уйига кирди-да, үкириб йиғлаб юборди. Йиги орасида “Оғзингдан қонинг келсин”, “Акамлар эшитса сүйиб кетади ҳали”, “Эшшаклар... итлар...” – яна алламбалолар деб қарғанар эди.

Зебигул ҳам шундай ғавғо күтаргиси келди. Бироқ у етим эди, ҳайдалган эди, инсоний хурмат-иззат деган ҳуқуқларнинг анчасидан жудо этилган эди. Хонасига кириб, кундошининг йиғисига қулоқ солиб, тахмонга суюнганча үйга толди.

Кейин ихтиёрсиз ундов ила Чехранинг хонасига кирди. Келинчак ёстиқни ҳұл қилганча эркакдай бўқирмоқда эди. Қулочга сиғмас елкаларидан, новвоснинг оёқларидаи болдиrlаридан Зебигул ҳуркди. Агар ташланиб қолса борми, сочини юлиб қулига берар, гарданига мушт солиб оғзидан ўпкасини чиқариб юборарди.

– Қўйинг... нега йиғлайсиз? – ёнига чўкди Зебигул.
– Мен ҳеч нарсага даъво қилмайман... Ҳеч кимим йўқ...
Айтинг, нима қилай?

– Кет! Кет деяпман! Иккинчи қадам босма! – ўшқирди Чехра.

– Опажон, қаерга кетаман? – деди Зебигул зорланиб.
– Нима ишим бор?! – Чехра алам билан ёстиқдан бош күтарди. – Ўзингни етим кўрсатиб раҳмимни келтирмоқчимисан? Мени шарманда қилишга нима ҳаққинг бор?

Зебигул тўзғиган соchlар орасидаги товоқдай юзга қўрқа-писа қараб, деди:

– Сизни шарманда қилмаяпман-ку...
– Чиқ! Чиқ уйимдан! – Чехра жойидан сакраб туриб Зебигулни эшикка тортқилади. – Кундош билан яшагандан кўра бўғиб ўлдириб қамоқда чириганим минг марта яхши!

Улар ғавғо-тўполон билан бўсағага етдилар. Эшик ланг очиқ эди, иккисининг овози етти уй нарига эшитиларди. “Зебигул ўтиб кетувди, кундошлар юлишаяпти, ажратиб

құяйлик” деб құшни хотинлар келиб қолиши. Уларни құриб Чөхра ҳайиқди шекилли, Зебигулни қүйиб юбориб, хонасига кириб кетди. Хотинлар ранги мурдадай оқарган Зебигулга сув ичкизиши. Воқеа тафсилотини сұраб олишгач, Чөхрани қақириши.

— Чөхра келин, — деди шаддодгина қорача хотин, — Зеби бизга келин эмас, қызы. Бечоранинг сағир қолганини ҳам яхши биламиз, доим яхши гапириб юрамиз. Унинг бошига тушган күргиликларни душманимизга ҳам раво күрмаймиз. Бечоранинг күнгли яримталигини ҳисобға олиш керак-да одам деган. Үрнида бошқа бұлғанида, аксинча, сизнинг үзингизга тармашарди.

— Нега келади? Билади-ку! — йиғламсиради Чөхра.

— Қонуний эри! — бұш келмади хотин. — Нега келмас экан?! Унга шу ердан бошқа уй йүк! Хотин устиға хотин бұлиб тушаётганингизда үйламадингизми?

— Билмасдим!

— Вой, нима бало бұлди билмай! Аҳмар үзини бүйдоқ қилиб күрсатмагандир? Аввалдан танигансизлар, аканғиз билан жұра-ку!

— Икки марта уйланған, иккови билан ҳам ажрашған, деганди.

— Күрпа-түшаги, кийим-кечаги, сандиғиу чойнак-піёласи шундоқ турибди. Ажрашмаганини түйға келган аҳмоқ хотин ҳам бир қараашдан фаҳмлади, сиз эса бир ойдан бери яшаб, бехабармисиз? Фақат үлган хотингина ҳамма нарсасини ташлаб кетади. Зебининг тарафини олаяпти, деманг. Икковингиз ҳам менга teng. Ҳайла, қишлоқда икки хотинлilar иккита, сизлар билан учта бұлди. Одам иложсиз қолғанда бунинг айби йүк.

— Айби бұлмаса, әрингизга иккинчи хотин қилиб олиб кетинг!

— Нима дедингиз, келин? Вой тавба, тилингиз заһарлигини ҳали келмасингиздан эшиптандым, ростлигини қаранг!

Чөхра тумшайди. Нима деб гапирса гапирсынлар, ишқилиб кундошини ҳовлидан даф қилишса бас эди.

— Эрларингизнинг яна битта хотини пайдо бўлса кейин бўласизлар, — деди Чеҳра “бопладим” маъносида кибролниб.

— Ҳ.и, мана Зебигул ҳам билиб ўтирибди бунинг азоблигини, — чақиб олди бошқа бир аёл.

Чеҳра унга алам билан кўз ташлаб, яккаланиб қолганини тушунди.

— У кетмаса, мен кетаман! — деб уйга кирди. Ичкаридан йифи аралаш овоз эшитилди: — Буни шундай қолдириб қўймайман! Ҳозир уйга бориб отамларга айтиб, кўзига кўрсаттираман!

Аёллар бир-бирига қараб елка қисишиди. Зебигул ҳамон мўлтиради.

— Кетса кетаверсин, — деди қорача хотин, — Аҳмар даладан қайтса ўзим тушунтираман. Келгандан менга айтинг, хўпми?

Зебигул дам қўшиларга, дам эшикка қарапкан, келинчак кетиб қолса ёлғиз ўзи айбдор бўлишини фаҳмлади. Бунинг учун баджаҳл Аҳмар кечиравмикан? Ахир, у Зебигулга қадамини босмасликни буорган эди.

Хотинлар секин тарқалиша бошлади. Қорача хотин деди:

— Бемалол яшайверинг, Зеби. Хоналардан биттасини эмас, иккитасини эгалланг. Хотин устига хотин бўлиб тушишга чидаса рози бўлсин эди. Билмабман деганини қаранг! Неча кундан бери идиш-товоғингизда овқат еб ўтирибди-я!

Зебигул нимадир демоқчи эди, тили айланмади. Бирпасдан сўнг ҳовлида ёлғиз қолди. Хотинлар ҳув нарида, йўл устида Зебигулни кўрсатиб ўзларича алланималарни гапиришган бўлди, сўнгра бошларини чайқаб, уй-уйига тарқаб кетишиди.

— Ўв, бу ёққа кел, — чақирди Чеҳра.

Зебигул остона ҳатламасданоқ:

— Бундай бўлсин демагандим, опа, — деб қундошига узрҳоҳ тикилди. — Кетманг... Гап-сўз бўлиб...

— Ўчир, писмиқ! Қилар ишни қилиб юпатма!

Зебигул келинчакнинг йифидан қизарган кўзларига ҳадик аралаш ачиниш билан боқди. Савлатидан от ҳуркарди. Ҳойнаҳой, бундай савлат ичида камида бир шокоса кўз ёш бўлиши тайин эди.

— Менинг аҳволимни тушумаяпсиз, — йиғлади Зебигул.

— Аҳмар ака қайтгунча қорангни ўчирасан, — шарт қўйди Чеҳра. — Майли, истаган нарсангни олиб кет. Биронта идиш-товофинг керакмас! Бошимга ураманми!

— Нарсага келмаганман... — уввос тортди Зебигул. — Қаерда яшайман? Ким деган одам бўлдим? Эримнинг уйида яшолмасам... Шунча йил азоб чекканим камми? Йўқ, ҳеч қаёққа кетмайман... кетмайман...

— Чиллам чиқар-чиқмас бошимга кундошлиқ балосини солдинг-а! Йўқол, ҳайвон! Йўқол деяпман!..

Чеҳранинг қуёнчиғи тутди. Зебигулнинг сочидан тутамлаб полга отиб урди. Кўзларидан ўт чақнаб кетди Зебигулнинг. Шу кўйи оламни зулмат қоплаб, сукунат домига фарқ бўлди.

Ҳушига келганида қоронғи уйда ётарди. Боши лўқ-лўқ оғрийди, гўё у тахта устида-ю, тахта ҳавода чирпирак бўлаётгандек. Томоғи қақраб сув сўради. Ташқарида ит вовиллади. Нима воқеа бўлганини эслаган Зебигул сесканиб тушди: “Қаердаман? Вой ўлмасам, бу Бузимнинг кулбаси-ку! Вовиллаган ҳам унинг ити! Ким мени Соримтепага ташлаб кетди?” Гоҳида олислардан бир қизалоқнинг жарангдор кулгиси эшитилади. Кейин қизчанинг юзи кўриниади, аммо қабристон манзарасига сингиб кетади...

Эшикда басавлат бир одам кўринди. Зебигул чинқириб бурчак томон судралиб қочди. Бироқ эркак қувмади. Бўсағада ҳайрон-ҳайрон қолганча, изига қайтиб кетди. Кечаси билан ит бўридай улиб чиқди. Зебигул минг азобда алаҳсиб ётарди. Иситмада ёнаётганини билар, тез орада жон таслим қилсан керак, деб оғзини капа-капа очарди.

...Ит улиса эгаси ўлади, деган мақолни эслади. Сўнгра: “Бузимнинг ити улиса, нега мен ўларканман?” – деди. Мияси тиниқлашган кезларда уй ўзиники бўлиб туюлар, бегона хотин дидсизлик билан кўрпа-тўшак ва шкафларни қалаштириб тахлаб ташлаганини фаҳмлар, “нокаслар, мени ўзимизнинг уйнинг етти болорли четдаги хонасига ётқизиб қўйишибди-ку”, деб жойидан туриб кетмоқчи бўлар эди.

Афсуски, у майиб қилинган эди. Нечанчидир кун гўнғир-ғўнғир овозлар остонаяга ваҳм билан яқинлашиб келди. Сўнг эшик ланг очилиб, қизарган осмон кўринди.

– Зеби! – деди таниш овоз.

Зебигул саросима ичра овоз соҳибига тикилди. Шунча уринса-да, кўздан қолган каби таниёлмади.

– Зеби, нима қилди? Менга қара! Юроласанми? Зеби, туроласанми? Эшитяпсанми мени? Зеби... Зеби...

Ёнидаги хотин ҳам бир нималар деди. “Тоғамнинг хотини! – қувониб кетди Зебигул. – Буниси тоғам-ку..”

– Тоғажон!

– Худога шукр-э! Мана, гапирди-ку!

Аҳмарнинг ҳовлисига қариндош-уруглар, қўни-қўшнилар тўпланишди.

– Яримжон сафири шунча қийнадингизларми?! – оломонга ғазаб билан кўз югуртирди тоға. – Кучларингиз шунга етдими?

– Икки кундошнинг жанжалига бизнинг нима алоқамиз бор? – деди кимдир. – Аёлларни пойлаб ўтиrolмаймиз-ку, қуда бова!

– Шундай-ку-я, – истеҳзо билан кулди тоға, – аммо калласига уриб тентак қилиш, қоронғи томга қамаб, олдига нон-сув қўйиш, ўлгандан кейин “бу хотинларнинг иши” деб кўзни лўқ қилиш керакми? Ҳа, ростдан бу хотинлар иши! Ҳозир тўғри “район” касалхонасига ётқиздираман, экспертиза қилдираман. Аҳмарнинг ноқонуний хотини ҳам, Аҳмарнинг ўзи ҳам қамалади. Хотинларнинг иши деб қараб ўтираверинглар эса!

Одамлар жимиб қолишли.

— Кимлар урганини, кимлар қамаб қўйганини, қандай азоблашғанини Зебига ўзим айтиб тураман, ёзади! Қуда хола ҳаёт эканида бир келганимла Зебининг оиласи бузилишини писанда қилганди. Ўшанда айтадиганимни айтганман! Зеби туғишган жияним эмас, амакиваччамнинг оиласидан қолган биттаю битта зурриёд! Болалар уйига беришга ор қилиб ўзим катта қилдим. Кунимни зўрға кўрган кунларим ҳам бир бурда нонимни қизғанмадим, миннат қилмадим! Лекин энди уйга қайтиб олиб кетмайман. Келин сизларники. Бу — устига хотин олинглар, калласига уриб тентак қилинглар деганимас!

Зебигул унсиз йиғларди. “Менга нима” дегандек қўл силтаб кетган одам бугун Қорақишлоқни зир титратди. Шифохонага йўл олган тоға-жиянни машина олдидан қайтиришди. Кимдир қишлоқ дўхтирини чақириб келган эди, Зебигулни текширди.

— Ҳеч нарса қилмаган, ваҳиманинг нима кераги бор? — деди шифокор. — Мия чайқалганда бунақа юролмасди, ҳозир дори ёзиб бераман.

Қоронғи тушиши билан ёмғир ёға бошлиди. Зебигул эрини, Чеҳранинг акасини, ҳагто Чеҳранинг ўзини ҳам кўрди. Чеҳранинг акаси синглиси номидан кечирим сўраган эди, оғзидан чиққан ароқ ҳиди бутун хонани тутди. Ярим тунга яқин тоға ҳам кирди. У ҳам анчамунча ичган эди.

— Ҳамманг чиқиб тур, жиян билан ёлғиз гаплашаман, — деди тоға.

Мехри ийиган Зебигул яна йиғлади.

— Бугундан бошлаб уйнинг ярими сеники, — қулини шипга бигиз қилди у. — Биронтаси финг деса судга бериб, қаматиб юбораман. Кундошингга кўпроқ тааллуқли бу! Урса индама, сўкса индама, секингина менга хабар етказ, қиёматни кўрасан. Айтгандай ажрашаман деса, ариза ёзма. Буниям менга етказ! Талоқ айтса, талогининг ҳақини ўн баравар қилиб ўзига тўлатаман. Энг қиммат нарҳдаги муллани олиб келиб никоҳни

қайтадан ўқитаман. Бизнинг ютуғимиз, Зеби, сен билан қонуний ажрашмасдан уйлангани. Улар қопқонда. Құлларидан тиррақи бузовнинг иши ҳам келмайди. Ёмонликка олсам уйининг ярими, мол-қўйининг ярими, гектарининг ярими кетади. Бизга нима керак? Шу ерда яшаб юрганинг яхши. Чинимни айтсам, жияним, анави хотини бадбашара экан. Бир-икки ойда Аҳмарнинг кўнгли айнимаса отимни бошқа қўяман. Кафолат бераман, Зеби! Сен эркакларни билмайсан-да... Хўп, яхши қол! Қўшниларинг сени оғир ётибди, деб хабар етказиши, қўшнимизнинг мошинини “заказ” қилиб, янганг билан келдик.

Тоғанинг хотини ҳам хайр-хўшга кирди.

— Зеби, мабодо бўйингизда йўқми? — шивирлаб сўради у.

— Бўйимда йўқ. Тушларимга бир қизча кирайпти, “мен яқинда келаман” дейди. Фақат совуқ кунларни, мозорларни кўраман.

Зебигул кўзлари олайиб, қўрқувдан титраб гапирди. Унинг ҳар лаб қимирлашида одамни сескантирадиган ниманингdir саси эшитиларди. Янга бош қимирлатиб, далда бергандай бўлди-да, bemордан узоқлашди.

ҚАЙТИБ КЕЛГАН ВИСОЛ КЕЧАСИ

Апрель ойининг охирларида Зебигул соғайиб кетди. Аҳмар ва Чеҳра қўрага кўзлари йўқлигини яшириб утирмас, иргангандек ўзларини четга тортишар, аммо ботиниб бир сўз айттолмасдилар. Бегоналиктининг сўнгги чизиқларидан ҳам нарига сурис ташланган Зебигулга ҳаётнинг маъниси йўқ эди. Ҳарҳолда эр уйида эканлиги, кўчада қолмагани унга бирмунча таскин берарди. Нима қилсин, Аҳмарнинг уйидан бўлак шапалоқдай бошпанаси бўлмаса. Тоғасининг гапини ҳам ҳар куни эсларди. Чеҳра ҳақиқатан хунук, қўпол хотин эди.

Зебигул “менга бас келиб бўпсан” деб уй юмушларини

Чеҳрадан ошириб бажара бошлади. Құзгу олдида үтириб үзига оро бераркан, ҳуснига ҳусн қўшилиб бораётганидан суюнарди. Аҳмар келинчакнинг уйига ошкора ғолиблик билан кириб кетгувчи эди. Энди у худди бирор мажбурллагандай бошини эгиб, судралиб ўтарди остоңадан.

Бир куни Зебигул Аҳмардан пул сұради.

— Нима қиласан? — юзига қараёлмади эри.
— Құчада савдогар қараб турибди, күйлаклик мато оламан.

— Күйлакларинг күп-ку.
— Бүptи, ҳозир құшнидан қарз сұрайман, эртага сизни беради, дейман.

Аҳмар пул чиқарди. Зебигул тикувчиникидан қайтган куни Чехра Аҳмарнинг бошида ёнғоқ чақди. Зебигул хонасида магнитофон әшитиб үтирганди, бир зум овозини пасайтиб, жанжалга қулоқ солди-да, мийифида кулиб қўиди.

Бу енгиз, ҳилпиракли, орқа-олди хийла очиқ бежирим күйлак эди. Ҳатто Чехранинг ҳам оғзи очилиб қолди. Ҳафта үтмай у ҳам күйлак тикирирди. Зебигулницидан уч баравар қиммат матодан бўлса-да, эгасига ярашмагани яққол кўринарди. Зебигул кулиб юборишдан үзини зўрға тийди. Турмушнинг ўнлаб кўчаларида унинг зафар қозонаётган орзулари байрам қилиб ётарди.

Зебигулга эркаклар зимдан қараб қўяётганини Аҳмар сезиб тишини тишига босар, финг дейлмаганидан үзини ўзи койирди. Кунларнинг бирида чидаёлмай:

— Ўв, охирги пайтларда юришинг ёқмаяпти, эрсираб қолган бўлсанг, судга арз қилиб, ажраш, — деди.
— Менга бошқа эр керакмас, — жавоб қилди Зебигул.
— Бу уйга сизни деб келганман, кўз очиб кўрганим ҳам сизсиз. Эрсираб қолиш ҳақида яна оғиз очаяпсиз-а?!
Хиёнатчи бўлганимда уйланганингизданоқ кетиб қолардим! — Кейин қўшиб қўиди: — Менга сиздан бошқа эр ҳаром.

Қатыяян айтилган гапдан Аҳмар томирларида илиқлик уйғонганини түйди. Бироқ бундан құрқиб кетди. Уруғаймоги ярим мингдан зиёд учинчи хотинга бас келиб бұлармиди.

Ұша кундан бошлаб Аҳмар ўзгарганини юз-күзидан пайқаш мушкул әмасди. Ҳақиқатан, у Зебигулнинг ётөфига кириш ҳақида ўйлайдиган бұлиб қолди. Икки хотин билан ҳам тенг яшайверсаммикан, деб Чөхрага гапнинг учини чиқарғанди, яна жанжал құпди.

— Ұласиз! Ұлибина кетасиз! — деди Чөхра бұздай оқариб.
— Үнга яқынлашиб күринг-чи! Сизни ҳам, уйингизни ҳам йүқ қиласман! Эрим қасамхүрнинг қўйнидан қаочон чиқса, чой дамлаб бераман, деб юраманми?!

Дарғазаб Чөхра афтини бужмайтириди. Сүнгра вაҳшат билан эрига қайтадан заҳар сочди:

— Үзи эркакмисиз?! Гапингизда турасизми, йўқми?
Менга уйланәётганингизда әшакнинг калласидай ваъдалар берувдингиз! Қани ажрашганингиз?! Қани?
Ҳаммаси ёлғон бұлиб чиқди! “ЗАГС”дан ўтайлик деганимда, “шошма, ҳозир ҳужжатларим чала” десангиз чиппа-чин ишонибман, мен — бояқиш!

— Ростдан ҳужжатларим чала эди, — минғиллади Аҳмар.

— Үзингиз чаласиз! — бақирди Чөхра. — Чала эркак! Чала! Чала... Ахир, мен сизга — аввал икки марта уйланған эркакка — қиз бола ҳолимда тегдим. Ҳурматимни қиласи дедим. Энамлар, отамлар, акамлар ҳам сизни ўйлади, эски танишлигингиз ҳурмати! Сиз эса нима қилдингиз? Битта етимчани уйдан кеткизишининг, суд билан гаплашиб ажратиб юборишнинг иложини тополмаяпсиз! Агар отамлар ҳурматингизни билмаганида мени ҳеч қаочон сизга беришмасди, эрсиз қолиб қари қиз бұлиб ўлыб кетганимда ҳам! Ҳа, кундошли бұлғандан күра эрсиз ўтганим яхши эди!

— Чөхра, ўзингни бос. Секироқ.

— Күчага чиқиб бақираман!

— Уни мен эмас, ўзинг урдинг-ку! Агар салгина эҳтиёткор бўлганингда аллақачон ҳайдаб юборардим. Энди эса икковимиз ҳам судга тушиб қолишимиз мумкин. Давлат молимнинг яримини унга олиб беради...

— Мол кетса кетсин!

— Қизиқмисан, молдан олдин сен кегасан! Тоғаси нима дегани эсингдан чиқдими?

— Кимни молга тенглаштираяпсиз? А?!

Чеҳра эрининг устига бостириб борди. Агар хотини тармашса, Аҳмар сўколмаслигини, уролмаслигини тушунарди. Зебигулнинг олдида бундан оргиқ шармандаси чиқиши мумкинми?

— Чеҳра, илтимос, тўғри тушун. Зебигул гапларимизни эшитаяпти, устимиздан кулади.

— Э-э, отасининг гўрига куладими?! Қачон у ҳам ота-энасига ўхшаб ўлибгина кетаркан? Ундан қутуларканманми ўзи?! Бу уйга келиб жанжалдан бошқа нима топдим? Қачон қарасам фурбат, қачон қарасам ёлғон-яшиқ ваъдалар!

Аҳмарга гап келди: “Сенга уйланишдан мақсад фарзанд кўриш эди, афсуски, сен ҳам бепушт кўринасан, фавро қилишинг ортиқча!” Бироқ тилини тиди.

— Бундан кейин унга гапирмайсиз, — деди Чеҳра. — Гаплашганингизни кўрсам, кетаман.

Аҳмар тескари қараб ўтирди.

— Кетсанг уни хурсанд қиласан-да, — деди тегишиб.

— Битта туфай, қандай “хурсанд” бўлишини кўраман! Шўртумшук!

Аҳмар афсус-ла бошини сарак-сарак қилди. Бу — Чехрани танқид қилиши эди.

Ўша ҳафтанинг охирида Чехранинг холаси неварасини хатна қилдирадиган бўлди. Аксига олиб Аҳмар даласига мардикор солиб қўйганди, боролмаслигини айтди.

— Нега бормас экансиз, борасиз! — деди Чеҳра.

— Ишчиларга ким қарайди? Ким уларга ишни кўрсатиб туради?

— Ҳайла, Зеби бор! Бир кун қараса, ҳеч ким тегиниб

қўймайди, ёш қиз эмас! Борсин далага юраги ёрилмай!

— Унинг-ку юраги ёрилмайди, ёлғиз ўзи далага бориб юрган хотин. Ишчиларга қандай раҳбарлик қиласди? Холангнинг қизи ўғлига катта тўй қилас, ўшанда борарман, кичик чупрон менга шартми?

— Шарт!

Аҳмар нима қиласини билмай ахийри депсинишга мажбур бўлди.

— Еб қўйдинг-ку “холамларнинг тўйи, холамларнинг тўйи” деб! Тўйдан бошқа ишим йўқми? Борсанг ўзинг бор, бўлмаса елим тушаб ўтири ҳар кунги жойингда!

Чеҳра вазият ўз зарарига ўзгараётганидан қўрқди, аммо булас Аҳмарнинг далага астойдил жон куйдиришидан деб билди. Мардикорларни тўплагунча жони бўғзига тиқилганидан боҳабар эди-да.

— Хўп, — деди бироздан сўнг ичкаридан кийимларини алмаштириб чиқаркан, — вақтингиз йўқлиги ҳисобга ўтади. Бундан кейин холамларнинг туғилган кунларини ҳам канда қиласиз, борасиз, келишдикими?

— Келишдик, — Аҳмар ғижинди. — Бундан кейин тўй, туғилган кун, жаноза — биронтасини қолдирмайман.

— Қанақа жаноза? — Чеҳранинг лаби гезарди. — Кимнинг жанозаси? Сизга гапираяпман!

— Тавба, қариндошларинг минг йил яшамайди-ку!

Чеҳра ул-бул учун ичкари кириб, ярим соатча тўнғиллади, қарғанди. Бир пайт йўлга шай бўлиб чиқиб, деди:

— Холамнинг уйи қаердалигини биласизми?

— Билсам Худо урсин.

— Кесатманг, йўл узоқ, келолмай қолишим мумкин.

— Анигини айт, кечқурун хавотирланмай.

— Эртага эрталаб йўлга чиқаман. Сиз ҳам бугун уйга келмайсиз.

— Мол-ҳолга ким қарайди?

— Зебига ҳамма ишни тайинлаб кетинг. Ўзингиз чайлада ёting. — Чеҳра қўлини бигиз қиласди. — Бир нимани сезсам, кўрасиз! Бир умр афсус қиласиз!

— Бу нима қилиқ, Чөхра?

— Қилиқ эмас, аксинча, сизнинг қилиқсирамаслигингиз учун огоҳлантириш!

Аҳмар ғазабланиб, полни муштлашга ҷоғланди. Чөхра бир муддат ўқрайди. Сүнг:

— Бўлинг, — деди. — Далага жўнамайсизми?

Аҳмар ўрнидан турди. Улар кўча охирида икки томонга айрилишди. Аҳмар ростдан ҳам бу кеч уйига қайтмаслиги мумкин эди. Бироқ кеч тушиб, ариқларда қурбақалар қуриллай бошлагач, оғир хўрсинди-да, бирин-кетин юлдуз тошиб бораётган осмон тоқига термулиб қолди. Дунё кундуз эмас, зулматда гузал эди гўё. Юрагидан ўзи ҳам тушунмаган нимадир тошиб келди, қишидан кейинги илк илиқ оқшомларни, ёзниңг фараҳбахш кечаларини ва негадир Зебигулнинг келинлик даврини соғинди. Куёвлик уйида тутатилган исириқ, Зебигул фақат кечалари сепадиган ўткир атир ҳиди димоfiga урилгандай бўлди. Кўзларини сархуш юмди. Солярка солингтан чироқ хира нур сочаётган хона кўз олдига келди, нимқоронгида янги атласлар, зарлар нур сочади, оппоқ чойшаб, оқ либосли келин оҳанрабодай тортади. Шу тобда Зебигул Чөхрадан минг марта авло кўринди. Бундан кейин бўрдоқидек Чөхра билан ўтадиган аччиқ ҳаётини охиригача тасаввур этиб, беихтиёр:

— Қаёқдан ҳам уйландим, — деди ва жаҳл билан оёққа қалқди.

У Зебигулнинг ёнига боришга аҳд қилган эди.

— Ҳув Аҳмар aka, — чақирди қоровул бола, — кетаяпсизми?

— Ҳа.

— Қоламан девдингиз-ку.

Аҳмар жавоб бермади. Шарпаси уват томондаги толлар тагида ғойиб бўлди. У қонуний хотинининг ҳузурига эмас, жазманиникига кетаётган каби эди. Ҳовлига етгач, бир нафас тўхтаб, атрофга ўғринча қаради. Уйининг икки хонасида чироқ ёниқ эди. Бири Зебигулнинг ётоғи,

иккинчиси меҳмонхона. “Чеҳра қайтиб келган бўлса-я?”
— юраги така-пука бўлди Аҳмарнинг.

Кейин дангал қадам ташлади. “Нима, ўз уйимга ҳам келолмай қолдимми? Кундошиникига бораманми, ўйнашимникигами, бу уйда Чеҳра хўжайн эмас-ку! Кўша-қўша бола туғиб, элнинг олдида юзимни ёруғ қилиб қўйган жойи ҳам йўқ. Келганига икки ой ҳам бўлмасдан бунча юрак олдириб қўймасам!..”

Остона ҳатлаб ойнаванд хонага — “терраска”га кирган ҳам эдикки, меҳмонхона чироги ўчди, қия очиқ эшикда шарпа кўринди.

— Кимсиз? — жонга оро кирадиган овоз жаранглади.
— Зеби, сенмисан? — деди Аҳмар.

Зебигул меҳмонхонадан чиқиб, ойнаванд хона тугмачасини босди, хона ёришиб кетди. Қиз билан бўйдоқ учрашгандек бир-бирининг кўзларига қараёлмай жиддий тортиб қолишиди.

— Қорин оч, — деди Аҳмар ёлғондакам дағдаға қилиб.
— Келмайман деганингизга... ҳалиги... овқат қилмабман.
Чайлада ҳеч нарса пиширмадиларингизми?

— Қоровулларга лойиқ овқат қилишиди. Тухум-пухуминг бордир?

— Бор. — Зебигул баҳона топилганидан севинди шекилли, шошилганича ташқарилади.

Аҳмар унинг тезлигини чамалаб қўрққани ёки суюнганини билгич эди, ҳозир мияси ишламай қолди. “Йўқ, у севинди, севинди” деб ўзини ишонтира бошлиди. Бир вақтлар офтобани илиқ сувга тўлдириб, елкада сочиғи билан пешвоз чиқарди. Аҳмарнинг онаси қанча қарғаб-нетиб юрмасин, у қуллар каби ҳар кунги юмушини бир маромда бажараверарди. Аҳмарнинг жонига тегиб, силтаб ташлаган пайтлари кўп бўлган. Зебигулни бир сония ҳам ўзига тенг кўрмаган, энди эса хотинининг нимасидир устунлигини тан олиб, бўйини эгиб қолди.

Не тонгки, таом тайёр бўлганда илиқ сув аллақачон келтириб қўйилганди.

— Ювениб олинг, — деди Зебигул ийманибина.

Овқатдан сұнг Аҳмар илиқ гап гапиргиси келди-ю тили айланмади. Телевизорга қараб, хұмрайиб ётди. Вақт ўтиб борарди. Шу ётиши бұлса, хотини үз хонасига кириб кетиши, эшикни оч, деб ялиниши муқаррар әди. Янада илиқроқ гап айтишни құнгли тусади, чүзилиб ётган жойида пешонаси оша ортига никоҳ ташлаган әди, Зебигул этагини тортиб оёқ учларини бекитди.

— Зеби, — деди Аҳмар яна телевизорга қараб, — мени соғинмадингми?

Зебигулнинг қовоғи солинди. Шарт үрнидан туриб дастурхонни йиғиштиришга тушди. Аҳмар биринчи довондан ўтганди. Ёнбошлаганча хотинига тикилди.

— Зеби дейман...

— Суюлманғ.

— Сен... ұзимникисан-ку.

— Қочинг, коса-товоқ ювишим керак.

Зебигул идиш-товоқни құтариб чиқиб кетди. Аҳмарга телевизор татирмиди. Хотинининг ошхонадан қайтишини интизорлик билан кутди. Калака қилаётган соат миллари сира олдинга силжимасди. Бир асрға teng вақт ўтгач, Зебигул келди. Юзида келинчаклик давридаги ҳаяжон құпчиганини сезиш қийин әмасди. Хийла тез қадам олгани боис Аҳмар ғафлатда қолди: ётоқ эшиги ҳаво қисилиши оқибатида гуп этиб ёпилди.

Аҳмар ташқари эшикни құлфлаётіб, ҳовлиға күз іугуртируди: сұлым кеча икковининг висолига бирон зор халақит бермаслиги учун құзини юміб, тилині тишлиаб, табиатта қоришиб ётарди. Құлфының қулоғини бураб, ойнаванд хона чироғини үчирди. Зебигулнинг ётоқ эшиги тирқышларыда сарғыш нур товланарди. Эшикни тортган әди, очилмади. Қулоқ солған әди, гуп-гуп этган овозлар әшиналди. Үрин түшяяпти.

— Зеби, — чақырди Аҳмар, — эшикни оч, гапим бор.

— Айтаверинг, — деди жувон.

— Ёпик эшикдан гапирилмайды, қизиқмисан.

— Чөхра опа бир кун кетганига дарров айниманг.
Аҳмар жаҳл билан эшикни муштлади.

— Минг лаънат ўшангга! Исмини ҳам эшишишни хоҳламайман! Бола керак эди, Зеби! У менга ҳеч нарса бергани йўқ!

Ичкари жимиб қолди. Зебигул ё тӯшакни солиб бўлди, ё нафас олмасдан қулоқ соларди.

— Балки мени сабрсиз, ичи тор кимсага чиқаарсан, — деди Аҳмар, — лекин қачон баҳтиҳни топаман? Нега ҳаётим силлиқ кечмаяпти? Уйланган одам бир йилдан кейин бола кўриши, яна бир йилдан сўнг бешик тўй қилиши, бу дунёда ҳар бир одамнинг ўғил-қизи, невара-чевараси бўлиши керак. Ҳаммада шундай-ку! Мен эса учинчи марта ҳам уйландим, ҳеч нима ўзгармади. Қайтага битта бош оғриқ орттириб олдим. Душманинг бўлишини истасант, ҳеч кимга ёмонлик қилма, хотинни иккита қил экан. Яхшиямки, анави биринчи хотиним қайтиб келмайди. Бўлмаса, учовинг уч томонимдан ер экансанлар!

Эшик лўқидони сурилди. Зебигул бир қадам чекиниб, деворга суюнганча бошини эгди. Аҳмар ичкарига кира солиб эшикни ёпди. Бир неча ойдан бери бош суқмаган бу хона келинчакнинг уйига ўҳшатиб безатиб қўйилганди. Ўша ўткир атир ҳиди, сархушлик, ҳатто янги кўрпаларнинг хос ҳиди. Тўрдаги жавон устида эса иккисининг тўй куни тушган сурати.

— Мен учун шу ерда яшаяпсан-ку, тўғрими? — деди Аҳмар хотинининг елкасидан тутиб.

Айни дамда бировнинг уйида, бировнинг хотинини оғушига тортганга ўҳшаб қўрқув ва ҳаяжондан қалтиради, томоги қақраб, аччиқ ютинди. Зебигул ҳам бегона эркакнинг қаршисида тургандек эди. Кўзларини олиб қочди, “Қўйинг”, деди йифламсираб.

— Сени яхши кўраман, Зеби. Чеҳранинг молдан фарқи йўқ, бефаросат, молнинг ичиди юриб мол бўп кетган. Ҳеч кўнглим тўлмаяпти. Агар битта туғиб

берганингда асло уйланмасдим унга. Нима қилишни билмай гарангман.

— Мени кимдан раشك қилгансиз? — пицирлади Зебигул.

— Ҳаммадан.

— Бузим мулладан раشك қилганингизни эшилдим.

Жиннисиз, Аҳмар ака! Унинг ёнига энам қўярда-қўймай олиб борганди, қайтиб учрашмаганман. Узоқдан ҳам қўрмаганман.

— Тентак, нега мени Аҳмар ака деяпсан?

— У сизни шундай дейди-ку.

— “У” деб анави новвосни назарда тутаяпсанми? Бир сирни айтами, Зеби?

— Айтинг.

— Аввал чироқни ўчирай.

Баланд бир дўнгликда айни шу пайтда Бузим Қорақишлоқдан кўз узмай ўтиради. Қишлоқдаги чироқлардан бири лип этиб ўчгач, ўрнидан турди. Қабристон томон йўл олар экан, ортига яна бир қараб қўйди. Ногоҳоний эсган шамол унинг тунги жандасидан гўр исини сидириб, қишлоқ устига сочди. Итлар баравар акиллай бошлади.

— Мана, ўчди, Аҳмар ака, энди айтинг, — шивирлади Зебигул.

— Ким менга биринчи бўлиб фарзанд туғиб берса, ўша қолади.

— Нима, олимпиада ўтказмоқчимисиз?

— Зеби, сен одаммисан ё фаришта?

— Турмушга чиқса ҳам етимлигидан қутулолмаган баҳтиқароман, Аҳмар ака.

— Бўлди, мени Аҳмар ака дема, акс қолда сени Зеби опа деб чақираман, чидайсанми?

— Йўқ.

— Мени нима деб чақиришни истайсан?

— Дадаси деб.

— Э, шаҳарликларга ўхшабми?

— Йўқ, баҳтиларга ўхшаб.

Шу кеча уларнинг ҳаётида тўрт йил ичидаги энг баҳтли онлар бўлди. Иккиси ҳам достонлардаги ошиқ-маъшуқларга айланиб, шоҳ саройида висол шаробини симиридилар. Одам Ато ва Момо Ҳаво давридан бери ҳеч ким эркак ва аёлнинг севги санъатини бу қадар асалга қориштириб, гўзаллаштириб, туғёнлаштириб татиб кўрмаган эди. Тун янада қора бўлди, осмоннинг кўз илғамас зулмат қаърида юлдуз учди.

Соримтепа қабристони яқинидаги жийдазордаги кулбада Бузим ўлар ҳолатда иситмалаб ётди. Алоқ-чалоқ, ҳуш-беҳуш тушлар кўрди. “Кўзимга шарпалар кўринаяптими ё эсимдан оғаяпманми?” деб кунжакларга, деразага, фингшиётган итига қаради. Йўқ, у авлиёлардан эмас, ваҳий ҳам келмади, мўъжиза ҳам юз бермади. Бузим яқин ойларда файритабии ҳодиса воқе бўлишини сезди, юрагини ушлаб, калимасини қайтариб ётди.

Эртасига Чеҳра холаваччасиникидан кўзи кўкариб қайтди. Ҳовлига қадам босганиданоқ қарғанди. Молхона ёнидан ўтиб ҳожатхонага бориши керак эди. Тўнини тескари кийган хотиндан шу ерда ҳам омад юз ўғирди: янги калишида ҳўқизнинг гўнгини босиб олди.

— Ҳе ўл-а! — чўзиб қарғади у. — Шу ерга тезаклайсанми, мол, ҳайвон! Анави шўртумшуқ молнинг тагини тозаламай номаъкул еб ўтирибдими ўзи?!

Ҳожатхонадан ҳам унинг қарғагани эшитилди. Шу атрофдан бир чол эшак миниб ўтиб қолди. Зебигул секингина салом берди, аммо чолнинг хаёли ҳожатхонадан келаётган қарғишларда эди. Чол бароқ қошларини чимириб:

— Отангнинг чойчўмичига сенинг!.. — деб сўкинди. Бахтманд Зебигулнинг роса кулгиси қистади, ўзини зўрға тийди.

Аҳмар тушдан сўнг даладан қайтди. Зебигул мисоли гул бўлиб ўтирас, кечагидан фарқли ўлароқ бугун қошларига Аҳмар ҳали кўрмаган тарзда ингичка усулда қалам тортган эди. Хумор кўзларига лаб босгиси,

соchlарини ҳидлаб ётгиси, үн саккиз ёшли қызларникоға монанд ىхчам вужудни бағриға сингдириб юборғиси келди. Бироқ...

Чеҳра эшикни шиддат билан очди. У ғазабига сиғмай ҳансирамоқда әди.

— Бу ёққа кириң! — деди хонасига имо қилиб.

— Ие, күзингга нима қилди? — сұради қаловланиб қолған Аҳмар.

— Йиқилдим! Ҳаммаси сизнинг дастингиздан! Чупронга борғаним учун ёмон күрдингиз, норози бўлдингиз! Кеча оқшом холамникоға чиқаётib зинада оёғим тойиб кетди.

— Одамга туҳмат қилма! Нега менинг дастимдан бўларкан?

— Кеча қаерда эдингиз?

— Далада. Ўзинг тайинлагандинг.

— Унда ҳанов нима?! — Чеҳра эрининг тирсагидан тортиб дераза олдига судраб борди. — Кўраяпсизми?

— Нимани?

— Кафанига айлансин, илойим, оқ чойшабни кўрмаяпсизми? Ана, дорда ҳилпираб турибди!

— Ҳилпираб турса-чи?

— Нимага ўзингизни овсарликка соласиз?! У ифлоснинг тагига тӯшаб ётадиган матоси-ку! Билмайди дейсизми? Бу етимча келмасидан бурун ҳамма нарсасини титкилаганман!

— Чеҳра, ғиди-бидиларинг жонимга тегди. Аканг келсин, айтаман.

— Бўпти, кеча хиёнат қилганингизни ҳам айтасиз! Эркаксизми? Тан олинг!

— Айтаман! Нега мени доим уйингдагилардан қўрқади деб уйлайсан? Сени чертдимми, сўқдимми? Ўйнашим борми?

— Хотин устига хотин бўлиб тушишимни сир тутган қасамхўрсиз!

Шу пайт эшик очилди. Зебигул уларга тикка келди.

Кундошининг ётоқ эшигини очади, ичкарига қадам босади деб ким ўйлабди. Ҳатто Ҷеҳра ҳам бирпас анграйиб қолди.

— Жағингиз бунча тинмайди? — деди Зебигул. — Тавба, оғзингиздан қарғиш тушмайди-ей! Қарғиш нималигини биласизми? Ноҳақ қарғалса қарғаган одамнинг ўзини уради-ку, ахир! Менга осилганингиз етмагандай нега бу кишини ҳам тинч қўймайсиз? Сизга яхши ниятлар билан уйланганди, қишлоқчилик, ўзбекчилик, ўғил кўрай деб...

— Вой, вой, вой! Кимга гапирайapsan, ҳароми?! Қани, чиқ ташқарига!

Ҷеҳра кундошига ташланди. Зебигул бу сафар ҳам шундай бўлишини билиб чорасини кўриб қўйганди. Ойнаванд хонага чекиниб, аввалдан тайёрлаб қўйган заранг таёқни олди.

— Урмоқчимисан? Мен ҳам энди қараб турмайман! — деди у.

— Бас қилинглар! — Аҳмар вақтида ўртага тушди. — Икковинг ҳам хонантга кир! Икковинг ҳам ў chir!

У Ҷеҳрани итариб юбориб, Зебигулнинг таёғини тортиб олмаганида қонли жанг бўларди. Яна қўни-қўшни тўпланарди, “Иккита хотин олмай ўл”, дейишарди. Шундоқ ҳам бақир-чақир бир соат тинмади. Ҷеҳра ваъдасида туриб, уйга ҳам, ўзига ҳам ўт қўйиб юбормаганига Аҳмар шукр қилди.

Тинимсиз давом этаётган жанжалли кунларнинг бири эди. Бобосидан қолган гашқаридаги темир сандонда Аҳмар кетмонни болғаларди. Ҷеҳра қовоқ уйганча куви пишар, электр кувини тузатиб бермагани учун ҳар замонда эрининг шаънига ёмон гап айтиб, ишида давом этарди. Ҳавода тутун ва мой иси сузуб юрар, ўтиннинг қисирлаб ёниши эшитиларди. Шунда ўчоқ бошида куймаланиб юрган Зебигул бўғиқ йўталганча бирдан уватга чопди ва ўтириб қолди. Бечора қийналиб ўқчий бошлади. Даставвал Аҳмар унга нима бўлди, деган

маънода Чеҳрага қаради. Чеҳранинг ранги мурданикидек оқариб қуви дастасини тақ этказиб ташлади-да, уйига кириб, эшикни шарақлатиб ёпди. Аҳмар югуриб бориб Зебигулнинг ёнига тиз чўкди.

— Зеби! Зеби! Сен... янгилик айтмоқчимисан? Хурсанд қилмоқчимисан?

— Ҳа, — деди Зебигул зўрга бош қимиirlатиб, — б... бўйимда бўп қолганга ўхшайди.

— Нега бунақа оҳангда гапирайпсан, тентак! Ҳозир машина топиб келаман, дўхтирга борамиз. Бугуноқ анигини билишим керак! Қорнинг қимиirlаяптими?

— Йўқ, ер қимиirlаяпти, — деди Зебигул.

Аҳмар уни ўрнидан турғазди. Оталик туйғуси Аҳмар деган касга-да хуш ёқди. Дунё бойликлари ҳар қандай одамга берилиши мумкин. Яхши-ёмонга қараб гақсимланмас эди у. Ким бу дунёда бой бўлса, тақдир мени хуш кўрибди, деса адашади. Фоҳишалар ҳам бойиб кетади. Гоҳо жирканч жиноятчига фарзанд ато этилиб, пок инсон бефарзанд ўтади. Фарзандсизлик жазо эмаслигини, уч-тўрт йиллик синов эканини ўйлаб, Аҳмарнинг кўзларига ёш қўйилди.

— Чеҳра! — деб бақирди у. — Қаердасан? Қараб тур манавига! Мен мошин топиб келай!

— Нима ваҳима? Нима? Нима?! — Чеҳра бутун гавдаси силкиниб остонаяда кўринди. — У молмидики қараб гурсам? Бориб мошинингизни олиб келаверинг!

— Одам эмас экансан! — тишларини ғижирлатди Аҳмар.

Зебигул яна ўқчиди. Мен сабаб булар уришиб-нетиб юрмасин деб эрига ёлворди:

— Қўйинг, яхшимаң. Дўхтири шартмас.

Аҳмар ёш болага ўхшаб чопиб кетди. “Москвич”да қайтиб келганида Зебигул отдек эди, аммо Аҳмар уни орқа ўриндиққа эҳтиром ила ўтиргизди, ҳатто таксичи ҳам меҳрибончиликка ишонмай бош қашиб қўйди.

Машина овози тингач, Чеҳра остонаяга ҳолсизланганча

чүкди. У даҳшатли тарзда ютқазганини ҳазм қилолмай, пешонасини эшик кесакисига урди. Кундоши ундан олдин ҳомиладор бўлишини хаёлига сифдиролмади. Зебигулнинг ҳеч қачон бахти очилмаслиги керак эди-ку. Нега бундай бўлди? Нега?

Чеҳра кундошининг кўнгил айниши шунчаки нафма бўлиб чиқишига умид боғлади. Ундан-да ваҳшиёна хаёллар кўнглидан ўтди. Қанийди такси йўлда ҳалокатга учраса. “Зебигул ўлди, Аҳмардан ҳам ажраб қолдинг” деб уввос солаётган одамлар кўзига кўринди.

Шу пайт ўчоқ бошида олов гурлади.

— Мой ёнди! — Чеҳра ҳаллослаб югурди. — Олов шифтга етса, уй ҳам ёнади! Эгаси ўлса ўлсин, уйи ёнмасин! Уй-жойи керак! Жудаям керак...

ЎЛИМ

Кундошнинг ўчиқда ёққан оловини ўчириш осон эди, аммо юракда ёнган адоват ўтини ҳеч ким ўчиролмасди. Чеҳра кун бўйи дунёга сиғмай юрди. Аҳмар хотинчасини туман марказидаги шифохоналарга ишонмай шаҳарга олиб кетганини кўнгли сезди. “Бир парча эт деб одамнинг бунчалик итлик қилишини билмабман, — деди Чеҳра ўзига-ўзи. — Ҳали кўзига курсатаман! Атрофимда кучукдай айланиб, товонимни ялайди! Элга шарманда бўлиб, индамай қайтиб кетавераманми? Ўлсам ҳам кетмайман. Мен кўчада қолган, ҳеч кими йўқ бечора эмасман!”

Улар қайтгач, Чеҳра бир оғиз ҳол сўрамади. Аҳмар дўпписини ечиб, бир четга ўтириди. Зебигул дарров юмушга уннаб кетди. Ҳар бир тақур-туқури Чеҳранинг миясини эговларди.

— Эрсираб юргандан қўрқ, деган мақол бор, дарров илинтириб олибдими бузуқи? — чақди Чеҳра.

Зебигулнинг эшишиб қолишидан чўчиған Аҳмар кенжа хотинига олайиб қаради.

— Хайрият, мен ҳам ота бўларканман, — деди у. — Нега фақат Зебига ўчакишасан? Сен ҳам хотиниммисан?

— Бўлмаса эрингизманми? — чийиллади Чеҳра. — Пешонам қурсин, ҳали унинг тарафини олиб, оғзимга урарсиз? Туғиладими, йўқми, элбурутдан отаман деманг.

— Чеҳра!

— Нима Чеҳра? Ҳақ гапни гапиришга қўясизми, йўқми?

— Шу ҳақ гап бўлса, тамом бўлибсан. Бориб ўзингни ўқит!

— Ким тамом бўлганини дўхтирга бориб текширитирамиз, розимисиз? Биринчи хотинингиздан бола бўлмади, иккинчисидан ҳам йўқ эди, мендан ҳам. Бир вақт лоп этиб иккинчиси қорнини ушлаб қолди. Мен соппа-соғман, Зебининг томошасига зифирчаям ишонмайман.

Аҳмар гинекологнинг хулосасини айтганди, Чеҳра лаб бурди.

— Гап унинг бўйида борлигига эмас, кимдан бўлганида!

Аҳмарнинг хаёлидан “Қари қизга уйландим десам, қари иблис экан”, деган ўй ўтди. Бундан ҳам баттари: қани ундан қутулиш йўли?

— Бу билан мени касал демоқчимисан? — сўради хотинидан.

— Касаллик айб эмас, — тўнғиллади Чеҳра.

— Қўй, сенга гапиришнинг фойдаси қолмабди.

Чеҳра эрқакчасига дўриллади:

— Унингизнинг боласи бир ўқиса ҳомиладор қилиб юборадиган Бузим муллага ўхшаб қолмаса отимни бошқа қўяман! Менга “ўқит” дейсиз, сиз ҳам бориб ўқитиб келинг, кўрамиз кейин...

— Бусиз ҳам отингни бошқа қўйсанг бўлаверади,

— деди Аҳмар ва эшикни зарб билан ёпмоқчи эди, Зебигулга кўзи тушди. Агар унинг гувоҳлигида Чеҳранинг эшигини қаттиқ ёпса, оловга мой сепиларди. Аҳмарнинг қўрққани ҳам шу эди.

Кўп ўтмай Зебигулнинг ҳомиладорлигини ҳамма

эшитди. Айниқса, қайнопанинг боши күкка етди. Ҳар ҳафта икки марта келадиган бўлди. Чеҳра уни кўрсағижинар эди. “Зебижон, далага чиқма”, “Зебижон, сув кечма”.

— Бехосиятни бунча авайлади, касофати ўзига урсин, илойим, — деб бир четда тўнғилларди Чеҳра.

Кечаларнинг бирида қараса, ёнида эри йўқ. Жувонмарг чорпояда ухлаб қолдими, дея деразадан мўраласа, чорпоя ҳам бўм-бўш, эски шолча қайирилиб ётиби. Юраги аламдан зирқираб кетди: “У Зебигулнинг ёнида!”

Ойнаванд хонанинг деразаларини зириллатиб ётоқ эшигини очди-да, “терраска”нинг ўртасида туриб қолди. Кундошнинг эшигидек яқин, кундошнинг эшигидек олис эшик йўқ эди. Чеҳра Зебигулнинг остонасига дўрсиллаб борганини билмай қолди. Айни дамда бир соат аввал йўлга чиқсан каби ҳансирар эди.

Бирдан ўзини бегона ҳис этди. “Нима қиласяпман? — деб сўради ўзидан. — Ярим кечада эр талашаманми? Кундошнинг қучоғидан тортиб олинган эрни бошимга ёстиқ қиласармидим? Аввал ўн марта ҳаммомга тушсин, кийимларини алмаштирсин. Йўқ, бу ҳам кам, барибир жирканаман. Қирқ кун бир хонада ёлғиз ётсин, ундан Зебигулнинг сассиги арисин...”

Чеҳра ортига қайтди. Оғир уҳ тортганча ётоғига кирди, тўшакка ағанади. Ичидан тошиб келаётган қайноқ алам бўғзини куйдирди. Йиглади Чеҳра, кўзларидан қон тўқди у. Ёқтирган йигитлари уйланмади, орзусидаги шаҳзода келмади, қари қиз бўлиб эрга теккани етмагандай кундоши бор. Ва бу кундоши кўз ўнгида бир думалаб баҳтли аёлга айланди. Шу кетиш бўлса, Чеҳрага эри умуман қарамай қўяди. Нафақат эрнинг уруғлари, ўз ота-онаси ҳам. Ҳа, Чеҳра бунга ишонади, шоҳид бўлган. Узоқ йиллик қари қизлик даврида арзимас хато учун онаси қарғарди, отаси сўкарди. Маъноси бир хил: “Сени шунинг учун эр олмайди”, “Шу қилиғинг билан эрга тегсанг, бир кунда ташлаб кетади”.

Чеҳра йифидан тұхтаб бир нұқтага тикилиб қолди. Бостириб келган баҳтсизликни даф этишнинг йўлини топган эди.

— Зебигул ўлиши керак, — пицирлади Чеҳра, — ўлиши керак! У бор экан, мен тинч яшомайман, ҳеч қаерга сифмаган... етимча у эмас, мен бўлиб қоламан! Лекин қачон ўлади? Қандай ўлади? Бу муаммо!.. Йўқ, муаммо эмас, уни ўлдирман, ўз қўлим билан! Эртагаёқ маргимуш бераман!

Чеҳра тонг-саҳарда туриб сигир соғди. Ширин сут тайёрлаб, сичқондори аралаштириди. Аммо хавфли иш қилаётганини фаҳмлади. Аввало Зебигул унинг қўлидан осонгина сут ичиб қўймайди. Заҳарланиб ўлганда эса дўхтиrlар сабабни аниқлашади. Милиция Чеҳрадан бошқа кимдан ҳам гумон қиларди?

Сутни тўкиб ташлади. Ёстиқ билан бўғиб ўлдириш ҳақида бош қотира бошлади. “Кучим етади, — деди ишонч билан. — Аҳмар далага кетганида хонасига бостириб кириб ёстиқни юзига босаман. Ҳеч қаери тирналмай, из-пиз қолмай ўлади-қолади”.

Бироқ бундан-да чўчили. Кундошини типирчилатиб бўғиб ўлдиргандан кўра кундошликка чидаб яшаган афзал кўринди. Қолаверса, экспертиза деган бало жуда синчиклаб текширишини эшиитган эди. Не ажабки, қотиллик пайдаги Чеҳра ўзини кўнгли бўш деб ҳисобларди. Сездириб қўяман, деб қўрқарди.

Ўйлаб-ўйлаб ҳозир ўлдирмасликка қарор қилди. Бунинг учун шубҳа-гумондан холи бўлмоғи лозим эди.

Фитнадан бехабар Аҳмар эрталаб Зебигулнинг ёнида уйғонди ва кун бўйи Чеҳра билан бўладиган жанжални ўйлаб афтини бужмайтириди. Аммо ташқаридан эшиитлган радио овозидан сергакланиб, ёстиқдан бош кўтарди. Яқинда бир кино кўрганди. Шаҳар харобалари ичida қақшатгич жанг бўлади. Фашистларнинг навбатдаги ҳужумидан аввал қаердандир қўшиқ таралади.

Чеҳра ҳовлида туриб кимгадир баланд овозда гапирди:

— Акангиз ухлаб ётибди! Уйғотинг дейсизми? Бугун Зеби янгангизнинг уйида! Терраскадан чақириңг! Чиқади!

Аҳмар Зебигулга, Зебигүл Аҳмарга қаради. Иккиси түшакнинг икки томонидан сирғалиб бараварига деразадан мұралашибди. Ҳовлида бемалол юмуш қилиб юрган Чеҳра эди. “Ё құдратингдан!” — деди Аҳмар. “Тушунгани рост бұлсин”, — деди Зебигул ҳам ичиди.

Зебигулниң ҳомиласи етти ойлик бұлди. Күпчиликнинг фикрича, бола туғилишига икки ой бор эди. Ёз бүйи Чеҳра ҳам бир неча марта үзини текширгириб келди. Ҳар гал күнгил айниши ёки қорнида нимадир қимирлаши иккиқаттықдан далолат бўлиб чиқмас, ҳаммаси кўп овқат ейиш асоратлари эди. Ҳадеб туман марказига чопиши Аҳмарнинг жонига тегди. Кечалари Зебигулни эркалатиб ётиб кенжә хотинидан нолирди.

— Кундошинг сенга меҳрибон бўлиб қолгани билан барибир ичиди қоралиги бор, — деди Аҳмар. — Мен ҳам бўғозманмикан деб сал ўқчигандан дўхтирга чопади. Энағарни бир тогора кулчатой билан иккита нон ўқчитади. Боя кўрдингми? Яна де, катта пиёзни қўшиб еди. Устидан энам раҳматлининг чойнагида уч чойнакни бостириди-ёв.

Зебигулнинг лаблари кулгига мойиллик билдириди. У ҳомиладорликнинг қийин кунларида эри инсофга кириб, ёнида эканлигидан беҳад севинарди. Чеҳра билан тинчгина яшасак бас, деб унга тугал инсофтиларди.

— Қўйинг, егиси келса еяверсин, — деди Зебигул Аҳмарнинг пинжига тиқилиб. — Кун бўйи оғир ишларни у қилади, новвослар Чеҳра опасиз семирмасди.

— Айтгандай ола сигирни соғаяпсанларми?

— Бир ҳафтадан бери сутининг тайини йўқ, соғмай қўйдик.

— Нега унда Чеҳра “бешта сигирнинг сутини қўл

кувида пишиш қийин, тұқ кувини қачон тузатиб берасиз?” деб ғиди-биди қиласы?

— Аввал бешта эди-да, — Зебигул қундошига ён босди.
— Айтган бұлса, тузатиб беринг. Түрттасининг сутини ёғ-қатиққа ажратиш ҳам осонмас. Чөхра опа қийналиб кетганини күриб ёрдамлашаман дейману, лекин ҳамма ишга аралаштиравермайди.

— Зеби, тұғрисини айт, уни ёмон күрасанми?
— Нима қиласиз?
— Үзим, шунчаки сұраяпман.
— Тинч юрса, бас. Үнга қийин, қиз бола боши билан иккинчи хотин, йүқ, аслида учинчи хотин бұлды. Фарзанд күргиси келади.

— Ҳайдаб юборайми?
— Ҳайдаб юборолмайсиз, энди кеч.
— Нимага кеч деяпсан? Үртада бола йүқ-ку?
— Үртада менинг ҳаётим бор, туғилажак боламизнинг ҳаёти бор, — деди Зебигул. — Чөхра опанинг құлидан күп иш келади. Инсофға кирдими, тинчгина яшаб юраверайлик.

Аҳмар шифтга тикилиб ётиб:
— Мен ҳам уйимда бомба бордай ҳадиксираб яшайман,
— деди.

Эртасига Чөхра эрига чой узатаётиб қовоғини уйдида, амр этди:

— Бой бова, тұқ кувини тузатиб берасизми ё устага үйнаб бериб тузаттирайми?
— Үйнаб бера қол.
— Ҳазиллашмаяпман. Тузатасизми, йүқми?
— Бир оғиз гапинг! Тузатаман дедим-ку!
— Минг марта айтсанғ ҳам қулоғига гап кирмайди,
— деди Чөхра Зебигулга. — Буни қандай эр қилгансан? Латтадан ҳам баттар-ку! Эркак деган ҳам шунчалик мужмал бұладими?

— Э, әрталабдан ҳанградинг-да! — Аҳмар құлартгич билан нари-бери артиниб, юзига фотиха тортди. — Далага кетдим.

— Уста-чи? — ўшқирди Чөхра.

— Йүл-йүлакай кириб ўтаман.

Үша куни құшни қишлоқдаги сарық мүйловли метис келиб, кувини тузатди.

— Түк-пүк урмайдими ишқилиб? — деди Чөхра мотоциклга минаёттан устага.

— Урмайди деб умид қиласман, — жавоб берди уста сиполик билан. — Боболар “отни тепмайди дема, итни қопмайди”, деб бекорга айтишмаган. Эҳтиёт бўлиб ишлатинг, кувининг кўчага ташланадиган вақти келган.

Чөхра қотилликни яна икки ой пайсалга солса, хонадонда чақалоқ йифиси янграши аниқ эди. У ичкари уйга кириб қайсиadir газетадан қирқиб олинган мақолани яна бир марта ҳижжалаб ўқиди: “...куви пишаётиб ток уриши натижасида оламдан кўз юмган...”

Имконият бир кунда келмади. Чөхра жиноятчилик китобини ўқимаган бўлса-да, даставвал гумонни ўзидан йироқлатиш лозимлигини тушунарди. Шунинг учун кечки овқат маҳал эрига деди:

— Кувини тузаттириб бердингиз, ишимиз осонлашди. Нима дейсиз, бундан кейин куви пишишни Зебига топширсам, мен эса овқат қилардим. — У кундошига юзланди. — Сенга қайси бири маъқул?

— Майли, куви пишаман, — деди Зебигул.

Совуқ тушган, яланғоч далаларни туман қоплаган ҳувиллаган фасл эди. Зебигул эрталабданоқ юраги безовта бўлаётганини ҳеч кимга айтмади. Сал нарсага инқилайверса, кундошига оғир ботишини биларди. Шундоқ ҳам ўртадаги илиқлик йўқолмаслик учун тиришиб юрган эмасми, Чөхра сут соғишига кирган маҳал ёнига борди.

— Кечагини пищайми?

— Пиш, пишайвер, — деди Чөхра унинг юзига қарамай, — шуни ҳам сўрайсанми? Ҳозир свет ўчиб қолса, қўлга қолади ҳамма иш.

Зебигул ошхонадаги қатиқларни олиб чиқиш билан

овора эди. Чөхра сут челаги яримламаган бүлса-да, четга тортиб қўйди. Ҳовлига бир қур кўз югуртириб, куви томон юрди. Бу “Киргизия” номли бочкасимон кир ювиш машинаси эди.

— Опа, ўзим... — деди Зебигул куви атрофида куймаланаётган кундошига.

— Сими тегмаяпти шекилли, — деди Чөхра сир бой бермай.

У бир зумда симнинг бир учини чиқариб, металл қўпламага тиркаб қўйди. Кейин атрофга олазарак қараганча молхона томон юрди. Говмиш “Яна нега келаяпсан, лаънати?” дегандай ёвқарашиб қилди. Чөхра то кундоши жон таслим қилгунча сут соғишига мажбуригини мол қаёқдан билсин.

Бир пайт Зебигулнинг овози эшитилди:

— Ишламаяпти...

Чөхра жойидан турди. У ток уланганини, ҳозир Зебигул кувига тегинса, ўлишини ўйлаб титраб кетди. Одам ўлдиришнинг осон тури йўқ эди дунёда. “Қоч, Зеби! — деган иидо келди бўғзига. — Тўк бор! Яқинлашма!..”

Буни у овоз чиқариб айтмоқчи эди, аммо молхона оғзида қотиб тураверли. Қўрқанидан тили танглайига ёпишдими, Зебигулдан қутулишим керак, дедими, билмали. Иккиси бирпас тикилишгач, ортига қайрилди, Зебигул ҳам инга уннади. Шу пайт даҳшатли чинқириқ эшитилди. Чөхра сапчиб тушиб, сутли чеълакни ағдариб юборди. Сигир ҳам ҳуркиб, ўзини нари олди. Чинқириқ билан бирга кучли чарсиллаш ҳовлини тутди.

Чөхра молхонадан чиқиб, токни узиш учун лапанглаб чопиб бораркан, бояқиш кундоши кувига осилган кўйи қалтираётганини кўрди. Куюқ ҳиёни димоfiga гуп этиб урилди. Токни узди Чөхра қотил. Бечора Зебигул куви устида яна бир лаҳза осилиб турди, сўнг бўғзида қолган охирги товуш оғзидан кўпик аралаш фийқ этиб чиқди. Гуп этиб қулади у. Куйган халатидан, дўппайган қорнидан ачимсиқ тутун кўтарилди. Чөхранинг назаридаги

кундошининг қорнидаги гўдак ҳам куйиб, жизғанак бўлиб кетган эди.

Кўча томонда бир киши кўринди.

— Нима бўлди? — деб сўради у.

— А-а... у-у... — Чеҳра кундошига ишора қилди, аммо гапироммади.

Кўчадаги киши ерда ётган хотинга кўзи тушгач, ёрдамга югурди. Орқасида қўни-қўшнилар ҳам кўринди. Чеҳрадан алланималарни сўрашар, сув ичкизишар, дўхтирга, қандайдир таксичиларга одам жўнатишар эди.

— Зах тўкни тортади, — деб чувиллашди одамлар. — Жони борга ўхшайди. Тупроққа кўмамиз.

Кимдир ер қазий бошлади.

Дўхтирдан сал кейинроқ Аҳмар келди. Бошидан телпаги учиб, кирза этикда югуриб келаётган оила бошлиғига йўл беришди. Шу аснода дўхтири қарорини айтди:

— Фойдаси йўқ, тупроқдан чиқаринглар, у ўлган.

Аҳмар ҳукмни эшиитмаган бўлса-да, уйида фожиа юз берганини, оқибати ўлим билан якунланганини англади. Ерда чўзилиб ётган хотинини (яқинда кўзи ёриши кутилаётган севимлироғини) кўрганда:

— Нима бўлди?! — деб бақирди. — Нега бунаقا ётибди?

— Сўнгра у чийиллаган товушда бирваракайига ҳаммага олайди — Нима қилди бунга деяпман?!

— Тўк урибди...

Елкасига қўл ташлаб, гапиришга оғиз жуфтлаган одамни силтаб юборди-да, Зебигулнинг қошига чўқди. Юзини авайлаб силади. Эрта-индин туғаман деган хотин ўлиб қолиши мумкинлигини ҳеч ўйламаганди.

Туйқус электр кувига қаради, кейин нигоҳи Чеҳрани ахтариб топди.

— Тўкни тортадими деб захга кўмдик, — деди бирор.

Аҳмар қўланса сўзлар билан сўкиниб Чеҳранинг устига бостириб борди. Атрофдагилар ҳозир кенжа хотинини тепиб-уриб ташласа керак, деб хавотир қилдилар. Урмади, лекин бор кучи билан эгнидан силтаб, деди:

— Күзларингга қарасаларинг бўлмайдими, ҳайвонлар!
Болани увол қилдинглар-ку!

Зебигулни ойнаванд хонага киргизиб, устига чойшаб ёпиб қўйишди. Ўликнинг қорни аянчли дўппайиб турарди.

— Чақалоқни сақлаб қолишининг иложи йўқмикан?
— куонди хотинлардан бири.

— Қандай сақлайсан? — жеркиб берди шаддот қора хотин. — Ой-куни етган бўлса экан!

— Етти ойликда ҳам бола туғилади.

— Э, бўладиган гапдан гапиринглар, бечорани туғруқхонага эмас, жанозага тайёрлаш керак.

Ўзини йўқотиб қўйган Чеҳра бир четда тош қотган — кафандик қаерда, аза кийим қаерда, ўз уйидан топиб беролмасди. “Аҳмарнинг келинчаги ўлиб қолибди”, деб (қишлоқда ўттиздан ошмаганлар “келинчак” дейиларди) кексалар ҳам бирин-сирин тўплана бошладилар. Мулла жанозани шу кунга, пешин намозига белгилади. Эрталаб ўлган одамни иккинчи кунга қолдириб, майигни куттириб қўйишни ҳеч ким истамасди.

Совуқ хабар оғиздан-оғиз тез тарқалди. Тумонат одам тўпланди. Тобут кўтариб савобга қолиш истагидаги одамлар кўп эди. Машиналилар Қорақишлоқда одам ўлгани ҳақидаги хабарни чор-атрофга, хусусан, Зебигулнинг олисдаги тоғасиникига ҳам етказдилар. Тоға чопон кийиб, бел боғлаб, ўлик чиқарилишига яқин етиб келди.

Зебигулни Соримтепага дафн этишди. Гўрковлар ер жуда юмшоқ чиққанини, бунақаси аввал учрамаганини гапиришди. Айниқса, лаҳадни қазиётганда гўр деворларидан нур таралганмиш.

— Келин қандай одам эди? — сўради оломон орасидан бирор.

Қабристондан чиқаётганлар:

— Яхши одам эди, яхши одам эди, — деб жавоб беришди.

Зебигулнинг болалиги ўтган қишлоқдаги уни ёшликтан таниганлар үлим хабарини эшитиб: “Ё алҳазар, наҳотки, Баҳодирхон мулланинг қарфиши раиснинг ўғлининг охирги авлодини ҳам жувонмарг қилган бўлса?” дедилар. Зебигулнинг ўлгани ҳақиқат бўлса, раиснинг ўғлидан авлод қолмагани ҳам рост эди. Қарфиш урган сулоланинг сўнгги вакили тоғнинг ортидаги Қорақишлоқда ўлган ҳисобланди.

Бироқ одамлар янгилишган эдилар.

ГЎРХОЛНИНГ ТУФИЛИШИ

Хуфтон намозини ўқигач, Бузим ҳар кеч такрорлайдиган дуоларидан сўнг Худога узоқ муножот қилди. Бугун овга эртароқ чиқиши кераклигини эслаб, хотима ясади. Дунё моддийлик деб аталадиган ўткинчи унсурлар устига қурилган бўлиб, ким ҳаёт экан, моддийликка тобе эди.

Юзига фотиҳа тортиб ўрнидан тураркан, кўзгуни кўриб, тўхтади. Негадир у тескари қаратиб қўйилмаган эди ва унда соқоли ўсан бадбуруш кимса – йигирма йилдан зиёдки, одамлардан яшириниб яшаётган Баҳодирхон мулла тикилиб турарди. Кўзгуни дарров тескари қўйгич эди, ҳозир биринчи марта ўзига бегона кўз билан қизиқсиниб қарай бошлади. У кўп йиллардан бери ўзига четдан қараашдан қўрқарди. Ким эди у? Ким бўлиб қолди? Шу юришлари билан нимага эришмоқчи? Қачонгача узлатда яшайди?

Кўзгуни буриб қўйди-да, ҳорғин чўкди. Шу ўтиришида ҳақиқатан телбани эслатарди.

– Мен... – дедию қолган гапни ичига ютди.

У отаси каби муллалик йўлини танлаб, охиригача илоҳий ишқдан бошқасини билмаганида бу кунлар бошига тушмасмиди? Шўро замонида ҳам комил инсон бўла олиш мумкинлиги Баҳодирхон мисолида исботланганида не ажаб эди. Бироқ гўзал қизга ишқи тушди. Қизнинг ошиқлари кўп эди. Ораларида раиснинг

үғли ҳам бор эди. У “хеч нимадан қайтма” шиорига амал қылувчи кас әдикі, күрган одам юзини четга буриб кетарди.

Баҳодирхон эса барно йигит эди. Одми кийинса-да, тоза-озода эди; юзидан нур ёғиларди. Отасидан кучли мулла бўлиб етишишига ҳеч кимнинг шубҳаси йўқ эди. Аммо бир хатога йўл қўйган бўлиб, кейинги ҳаёти шу хатога жазо сифатида қоронги сўқмоқларга бурилиб кетганди. Ҳаммаси оғир, шарафли йўлни танлаганидан бошланган. Бу йўл – игнанинг тешигичалик хатодан туюдай гуноҳ ўтиши мумкин бўлган илоҳийлик йўли эди. Оддийлар ўз йўлига: шайтон уларни истаган вақтда йўлдан уриб, қониқиши мумкин. Баҳодирхоннинг покликка юз тутиши шайтонни ҳар сонияда безовта қиласарди. Бир куни муллаваччанинг кўнглидан бир ўй лип этиб ўтди: “Биз чиндан ҳам эволюция оқибатида милён йиллар ичida табиатнинг кучи билангина вужудга келган биологик мавжудот бўлиб чиқсан ва ўлимдан кейин ҳаёт тугаса, шунча ибодатларим, майшатлардан, ўйин-кулгилардан тийилишим қаёққа кетади?”

Шаккоклик учун дарҳол тавба қилди. Гўзал қизга ишқи эса борган сайин оловланиб борарди. Йигитнинг юраги гупиллаб урар, бўса олиш, тўйиб тикилиш учун дунёсини алмашиб юборишга тайёр эди. Шу тариқа муллавачча йил ўтган сайин қизга нисбатан уйғонган ишққа таслим бўлаверди.

Кейин фалокат юз берди. Муллани калтаклаб, ёвузларча бичиб ташладилар. Бузим бошига тушган кўргиликни кўп ўйлади. Кўнглида йилт этган шаккокликнинг жазоси ўрнида қабул қилди. Комилликка йўлида иккиланган эди: БОРми ё ЙЎҚ? Ҳатто, ишқда ҳам иккиликни кўрди: БУми ё У?

Бугун эса тирикчилик умидида Соримтепа қабристони атрофига овга отланди. Қаерга чиқса итини эргаштирас, фақат тулки овигагина олиб бормасди. Кулба эшигини ёниб, жийдазордан чиқаётисиб, итига деди:

— Уйда қол, тулки овига бораётганимни сezмадингми?
Ит индамади.

— Сендан ақллилар билан учрашишга түғри келади.

Ит тушунди. Зим-зиё, рутубати тун қўйнида, далалар ортида милт-милт этаётган чироқларга қараб қўйди, ҳавони исқади. Тусатдан ғингшиди-ю чопиб кетди. Бузим ҳайвоннинг ҳаракатидан ҳайрон қолди.

— Сенга нима бўлди? — деб сўради қошини чимириб.

Ит тўхтаб, соҳибига маъноли тикилди. Бузим кечаги қопқонларни эслади. Одатда Соримтепа мозорлари атрофига қопқон қўйса, тонгга яқин олиб келарди, лекин гўрлар билан банд этилмаган (одамлар иложи борича қиблага интилардилар) кун чиқар томондаши шувоқзорда иккитаси қолиб кетганди.

— Майли, юр, — деди Бузим итига, — бугун мириқиб ов қиласиганга ўхшамайман, ўтган кунги қопқонлардан хабар оламиз. — Сўнгра кинояомуз қўшиб қўйди: — Виждонинг қийналмаса ҳам бўлади, ҳеч вақо тушмаган, кўнглим сезаяпти.

Ит думини ликиллатиб қўйди. Улар ғўзаларнинг чўпларигина қолган кенг дала ўртасида кетиб боришарди. Канал томондан сузиб чиққан туманнинг бир учи Соримтепага туташган, қабрлар узра сузиб юриши куз кечасини янада сирларга кўмган эди. Бузимдан бошқа одам бундай вақтда қабристонда кезиб юришни хаёлига ҳам келтирмасди.

Бузим калима қайтаргач, қабристон симтусифидан ошиб ўтди. Ит қаерда ўтиш жойи борлигини биларди, дарҳол айланиб келди-да, эгасини қувиб етди. Жимжитлик шоҳ эди ўликлар шаҳрида.

Баъзан кечалари Бузим ёлғиз келарди-да, бирор қабртошга суяниб, атрофни кузатиб ётарди. Сомонийулини томоша қилган одамларнинг неча миллионлари ҳозир тупроқ остида. Кексайганда жон таслим қилганлар, яшаб тўймаган болалару ёш қизлар ёки тўйга ясан-тусан қилиб жўнаб, ажали етганлару оғир дардга чалиниб, ўз ўлимини ойлаб кутганлар...

Тепаликда пайдо бүлган биронта тулки ҳавони хидлагач, мозорлар оралаб Бузимга яқинлашарди. Үттиз қадам нарида тұхтаб, ит каби бир оёғини күтариб чоптириши ғылыми даставвал ҳайрон қолдирған. Тулки одам борлигини күрди, атайин унинг яқинига келиб қабр үстини булғади. Ким билади, балки юмронқозиқнинг инини кавлаш баҳонасида мозорнинг бир четини очиб күрар. Бузим тулкилар одам үлигидан құрқади, деб үйласа-да, улардан ҳар нимани кутарди.

Бугун Бузим қопқонларни тезда топди. Бироқ қопқонлар ёпилиб қолганини, үлжа йүқлигини күриб, ерга оҳиста чўқди-да, атрофни кузатди. Қоронгилик ва туман пардасида бир нимани пайқаш қийин эди. Лашлушини тўрвасига солиб, тўрт оёқли ҳамроҳини эркалаб қўйди.

— Уйга кетамизми?

Ит бир оз юрди. Шарпа каби зўрга кўзга ташланди.

— Нима бўлди сенга? Кетдик.

Бузим уч-тўрт қадам ташлаган эди, оёғи тагида қуриган шохлар қасир-қусур синди.

— Оббо, — деди Бузим, — тулкилар дала четидан қуриган шох опкелишибди-да. Ким тажрибалироқ эканлигини вақт кўрсатади.

Ит қимир этмасди. Бузим унга яқин борди ва кўзлари безовта эканини күрди. У гап уқтирилган бола каби жим эди. Айни дамда жон қулоги ила тинглаётгани, вовиллаган кўйи чопиб қетишни хоҳлаётгани сезиларди.

Бузим дарҳол сергак тортиб, теваракни кузатди. Шубҳали бирон нима пайқамагач, игни яна чақирди ва симтусиқ томон юрди. Ортига қараганида итнинг шарпаси кўринмади. Бузим изига қайтганида ҳамроҳи ғойиб бўлган эди. Овчи гўристонда ҳуштак чалишни ўзига эп кўрмагани учун тахминлар етакловида қабристон ичкарисига кирди.

— Ҳой, қаердасан?

Шу пайт олдинда нимадир шитирлади. Бузим мозорлар

оралаб бораверди. Янги тупроқ иси келди. “Биронтаси бандаликни бажо келтирибди-да”, деб қўйди у. Аммо шитирлаган нима эди? Нега ит ўзини ғалати тутмоқда?

Бузим таққа тўхтади. Бир неча қадам нарида ғалати овоз қулоққа чалинди. Ит деса итникига, тулки деса тулкиниги үхшамасди. Овоз тақрорланди. Бузим на зулматдан, на табиат синоатларидан қўрқарди. Калима қайтариб, олдинга юрган эди, янги гўрнинг устидан чиқди. Ит тупроқни тирнашдан тўхтаб, эгасига қаради.

— Нега кавлаяпсан? — сўради Бузим. — Қабр-ку ахир!

Ит машғулотини давом эттиromoқчи эди, Бузим елкасига қўл ташлади.

— Нима гап?

Ит уч-тўрт одим чекиниб, мозордан кўз узмай чўнқайиб ўтириди. Шу он аллақаердан — ер тагидан бўғиқ овоз келди. Бузим қулоқларига ишонмади. Осий бандалар қабр азобига чидаёлмай қичқирғанларини тириклар эшиитмас эди-ку. Бузимга марҳумларнинг нидоларини эшиитмоқлик раво кўрилдими?

Мурда нажот сўраб қичқирди. Кейин овози ер қаърига сингиб, секин-аста сўнди. Ит жон-жаҳди билан ерни тирнай бошлади. Пешонасини совуқ тер босган Бузим тошдек қотган эди.

— Ким бор? — зорланди ер тагидаги банда. — Чиқаринглар бу ердан!

— Хой, тирикмисиз? — тиз чўкди Бузим.

— Ўлама-а-а-ан!.. Ёрдам беринглар...

— У тирик! — Бузим гўрковнинг кетмонлари сақланадиган кулба томон чопди. — Тирик! Эҳ, шошқалоқ қавм-а! Тирик аёлни кўмиб юборишибди-ку!

Бузим охирги йиллар касалманд бўлиб қолганди, ўпкаси оғзига тиқилиб зўр-базўр чопди. Яқин-атрофда қишлоқ йўқ эди, кимни ёрдамга чақирсан? Йиғим-терим тугаган, далаларда қоровул зоти ҳам учрамайди.

Кулба эшигини бузиб, кетмон ва белкуракни топди. Ҳансираганча қайтиб келганида, ит думини

ликиллатмади, маъюс боқди соҳибига. “Гўрдаги одам ўлиб қолдимикан?” — ўй үтди Бузимнинг кўнглидан. Жон-жаҳди билан кетмон урди. Лаҳад оғзини бекитиб турган чимларга ҳаш-паш дегунча етди. Лаҳад очилдию ингроқ учди ҳавёга. Бузим ҳам одам, бирдан ўзини ортга ташлади. Кейин лаҳад айвонига энгашиб сўради:

— Эй Оллоҳнинг қули, тирикмисиз?

— Ҳа, тирикман, — аёлнинг йиғлоқи овози эшитилди.

Ит вовиллаб ўзини орқага олди. Жониворнинг кўзи ҳам қоп-қора гўр оғзида эди.

— Ким сизни бундай ҳолда кўмди?

— Мен гўрдаманми?

— Соримтепа қабристонидасиз.

Шарпа қимиirlади, ингроғи кучайди.

— Гугурт бор эди-я, — Бузим пўстинининг чўнтакларини титкилади.

Шу пайт... не кўз билан кўрсинки, лаҳаддан оқиш шарпа судралиб чиқиб келди. Одам тушунмайдиган ва ҳеч бир тирик зот эшитмаган бўғиқ, аянчли хириллаш бор эди шарпанинг бўғзида. Бузим шоша-пиша гугурт чақди. Оқ кафани йиртилиб, тупроққа қоришган жувон ёгарди. Юзи азобдан буришган эса-да, ёшлиқ ва гўзаллик уфуриб турганини билиш қийин эмасди.

Бузим иккинчи чўпни ёқди. Жувон даҳшатли азобни бошдан кечираётган эди. Қорни дўппайган, оёқ томонидаги матонинг қон ва суюқликдан шилтаси чиққан, жони қолмаган эди бояқишининг.

— Бу дунёда яна нималарни кўрар эканман-а? — Бузим гўрдан чиқишига уринаётган жувоннинг қўлидан тортиди.

— Ёрдам беринг, — ёлворди жувон. — Болам туғилмоқчи...

Кафани сидириб юборгудай қоринга беихтиёр Бузимнинг қўли тегиб кетди, сўнг дарров қўлини тортиб оларкан:

— Пўстинимни ёпининг, — деди. — Исинасиз.

Дарқақиқат, совуқ кечада ташқаридан кўра гўр ичи

илиқ эди. Гүёки ер ҳам раҳмдиллик ила бор ҳароратини берәётгандек. Бузим уни шу ерда қолдириб энг яқин қишлоққа чопишни ўйлади.

— Узоди билан ярим соатда келаман, — деди у. — Калима қайтаринг, асло қўрқманг! Одамларни чақирсан, касалхонага олиб боришади.

Жувон тирсакларига таяниб жон аччиғида қичқирди. Сўнг тупроқда тойғониб лаҳад оғзига бориб қолди. Бузим зўрға тутиб қолди. Жувон азобдан бўғилди. Унинг туголмай азоб чекаётганини Бузим тушунди.

— Сиз Бузим мулламисиз? — деб сўради жувон.
— Ҳа, мен Бузимман.
— Ҳеч қаёққа кетманг. Мен барибир ўламан.
— Умидсиз бўлманг! Оллоҳ сизни...
— Йўқ! — жувон тўлғоқ азобига чидаёлмай Бузимнинг билагидан шундай қисдики, суяклари эзилиб кетди.
— Боламни олинг! У туғилибоқ лаҳадга кирмасин!
Илтимос!

Бузим аёлнинг туфишини умрида кўрмаганди. Одамнинг дунёга келиши осон, жон бериши қийин деб ўйларди, акси экан. Гўрга тушиб чақалоқни осонгина пўстинга ўрашга шайланди. Йўқ, ҳаммаси ўз-ўзидан амалга ошмади. Бузимнинг қўллари қонга бўялди. Тор гўрда аввал икки киши тиқилишиб турган бўлса, сўнг учинчи вужуд...

Чақалоқ оғзини капа-капа очиб, чинқириб йиглай бошлиди. У одам боласидан кўра бирор жонзотнинг зурриёдига ўхшарди, салмоғи ҳам мушукдек.

Бузим пиджагини ҳам ечиб, яхшилаб ўради. Жувон жимиб қолди. Чақалоқни қўйиш учун қабр ичидан жой йўқ эди, Бузим дўппайган гўр панасиға авайлаб жойлади-да, итига тайинлади:

— Тегма, бу тулки боласи эмас!
Ит фингшиб қўйди. Агар жувон ўлган бўлса, Бузим ажабланмасди. Аксинча, даҳшатли азоб ва қон йўқотишдан кейин дийдираб ётган аёлнинг тирик эканлиги кўпроқ ажаблантиради.

- Синглим, — елкасидан оҳиста тутди.
Ёш она ингради.
- Яна бироз чиданг, ёрдам чақираман.
- Тұхтанг, — деди жувон, — мен Зебигулман...
Қайнонам билан жийдазордаги кулбангизга борганимиз
эсингиздами?.. Бир вақтлар отамни қарғагансиз. Отингиз
Баҳодирхон, тұғрими?.. Авладимиз қирилиб битди. Фақат
мен ҳаёт әдим. Етимлик тамғаси остида шу кунгача не-
не күргиликларга чидаб яшадим.
- Зебигул, — деди Бузим.
- Мана, мен ҳам ўлаляпман. Сиздан илтимос, бизнинг
авлоддан қарғишиңгизни қайтариб олинг! Мозоротда
туғилған шу гүдаккинам бахтли бұлсин... Үтиниб
сұрайман, мулла бова... Мен... мен ўлиб кетаверай, мулла
бова...
- Зебигул, сиз... — дедиу Бузимнинг томогига нимадир
тиқилди.
- Танидингиз-а?
- Танидим, мени кечириңг.
- Раҳматли әнамни, отамни, раис бувамни эсладин-
гизми?
- Эсладим! Нега әсламас эканман, Зебигул? Ұлмайсиз,
яхши ният қилинг!
- Әнамнинг дийдорига зор бўлиб етимлиқда яшадим.
Турмушга чиқиб ҳам бахтим очилмади. Хор бўлиб
ўлаляпман... Сабаб... сабаб нима? Қарғиши... сизнинг
қарғишиңгиз... Уларнинг дийдорига жуда яқинман... Нега
қарғиши авлоддан авлодга ўтади? Менинг... боламнинг
айби нима?
- Кечириңглар, — йиглаб юборди Бузим.
- Қарғишиңгизни қайтариб олинг, мулла бова! Биз
бу дунёдан домандыр бўп кетмайлик. Нима ўтган бўлса,
кечириңг!
- Кечириғанман! Аллақачон! Нега ҳамма бахтсизликларни
мендан кўриб юрибсизлар?
- Боламни сизга топшириб кетаман...
- Менга?

— Ҳа, сизга! Лекин... лекин уни отасига кўрсатмайсиз. Мени йўқ қилган аёл бор у ерда... Кундошим... кундошим кувига нимадир қилаётганини кўрдим... Тўкни улабди...

— Болани кимга берай?

— Ҳеч кимга! У етти ойлик туғилди. Отаси шу бугундан сизсиз...

— Мен бир парча чақалоққа қандай қарайман?

— Увол қилмайсиз... қилолмайсиз... Вақти келиб, жаннати бўлишга ишонган одам чақалоқнинг бошига етмайди... Бир бечора банданинг васиятини бажаради.

— Милиция изимдан топади, бефойда.

— Ўлганимни ҳамма билади. Мени қайтадан дафн этинг... шу ерга! Умрбод сир тутинг! Тупроғимни аввалгидай уюб қўйинг... — Зебигул Бузимнинг қўлларидан маҳкам ушлади. — Мингдан-минг розиман, мулла бова...

Бузимнинг юзини кўз ёшлари ювмоқда эди. У жувоннинг бошини силаб ўтиарди. Наҳотки, йигирма йил бурунги қарфиши бу: ун бир авлодни қон қақшатиб, ҳатто тириклай гўрга тиққан бўлса? Шуни истагандими? Бунчалар гина-кудуратчи, разил, одамкуш эмас эдик? Тоат-ибодати куйиб-кул бўлганига ўзини-да шоҳид қилиш учун қўрқинчга қоришган фожиага дуч келдими?

— Қарғаган бўлсан, отангизни қарғагандирман, — шивирлади у. — Қарғаб нима топардим, Зебигул? Мени кечиринг! Сиз жаннати аёлсиз!

Зебигул кўзини зўрға очиб, сўради:

— Болам ўғилми, қизми?

— Ҳозир айтаман! Ҳозир! Ҳозир!

Бузим пиджакка ўралган чақалоқни кўриш учун тупроқ уюми оргига ўтиб, гугурт чақди ва бир лаҳза тек қотди. Ит пиджак орасига тумшуғини тиқиб чақалоқни ҳузур қилиб яламоқда эди.

— Ялама уни! — Бузим итни койиди. Ит хафа бўлиб, ўзини четга олди, чақалоқ яна чириллаб йиғлади. Бузим йиғини кимдир эшитиб қолишидан қўрқишиш ҳиссини

түйди. Аксинча, бирор келиб ташвишлардан Бузимни халос этгани афзал эмасми?

Чақалоқ қыз әди. Бузим чақалоқни бағрига босиб, қабрга оқиста тушди. Бироқ Зебигулдан инқ этган садо чиқмади.

— Киз экан, — деди Бузим. — Бағрингизга босиб ётинг, синглим! Одамларни ёрдамға чақирмасам бұлмайди!

Бузим гугурт чақиб, юмуқ күзларни күрди. У Зебигулнинг устига әнгашганча туриб қолди. Бир пайт ниманингdir чүлпиллашидан сесканиб тушди. Гугурт чақаётганида чақалоқни она қорнига ётқизиб, тиззаси билан суяб турғанди. Не тонгки, гұдак фавқулодда чаққонлик күрсатиб күкракни топған ва очафотлик билан әмиб ётарди. Бузимнинг назарида чақалоқ кучук каби ириллаб құйғандек, күзларида яшил үт ёнғандек бұлды. Ҳақиқатан, зулмат қўйнидаги изғирин қабристонда туғилған қизча оддий одам боласидан кўра бошқача әди.

— Астағифурлло! — Бузим қабр деворига суюнди.

Гугурт ёққан әди, чақалоқ яхшироқ әмиш учун тиззачаларига куч бериб, олдинроқ интилишга чиранди ва лаҳад оғзига думалаб тушди. Бузим тутиб қолишига улгурди. Пиджакка ўраб, юқорига чиқарди-да, тупроқ уюми панасиға ётқизиб қўйди. Бундан норози бўлган қизча кучаниб типирчилар, пиджакни бурда-бурда қилиш учун митти қўлчаларини ва оғизчасини ишга соларди.

— Қиёмат қизча, — деди Бузим. — Мени кечир, онангни дағн этишим керак. Уни қайтиб умрбод кўрмайсан! Биттаю битта бахтинг — онангнинг қорнида ўлиб кетмадинг!

Бузим атрофга беҳуш боқди, сўнг алам ва изтиробдан бор овозича:

— Ким бо-о-р?! — деб бақирди. — Ёрдам берадиган биронта тирик жон эшитаяптими? Биламан, ҳеч ким йўқ! Дунёнинг ярими ўлган, ярими уйқуда! Буларнинг бари менинг пешонамга битилган, ме-е-нинг!

Ит улий бошлади. Бирон киши келиб қолганида Бузим ҳаммасини ташларди-кетарди. Нима қилсин, тонг узоқ. Кун ёришганда чекка гүристонга одам келадими, йўқми, аниқмас. Майитни кўммаса виждони чидамайди. Чақалоқни-ку кулбасига олиб бориши шарт, бўлмаса совуқдан улиши муқаррар, ўлмасдан туриб шоқолларга ем бўлади бечора.

Бузим чақалоқни уйига элтиб, қорнини тўйғазиб, сўнг мурдани поклаб қўммоқчи бўлди. Зебигулнинг эри воқеадан хабар топса, қизчани тортиб олади. Оқибатда гўдак ўз онасининг қотилига қиз қилиб берилади. Яқинда кўзи ёрийдиган ҳомиладор кундошини ўлимга маҳкум этган ёвуз хотин етим қизалоққа қандай азобларни раво кўраркан? Балки қийноқлардан ранги чиқмай, болалик давридаёқ ўлиб кетар? Марҳуманинг васияти нима бўлади?

— Раиснинг охирги авлодини асраб қолганим бўлсин,
— деди Бузим ва гўдакни бағрига босиб, кулбасига шошилди.

Жийдазордаги кулбасига етгач, гўдак чириллаб йифлай бошлади.

— Бунга сут керак, — деди Бузим итига қараб қўяркан.
— Сени катта қилгунимча таъзиримни еганман. Кучуквачча эдинг, у эса одам.

Идиш-товоқларни тақири-туқур этиб егулик ахтарди. Ҳозиргина туғилган чақалоқнинг томоғига нимадир топилишидан умидвор эди. Ит эса кайфияти бузилиб, гўдакдан кўз узмай ётарди. Қутилар орасидан унинг косачаси топилиб қолди. Кучуквачча бир замонлар шундан сут ичган эди.

— Сени боқиши қанчалик осон эди, — деди Бузим итига. — Нима берсам еяверардинг.

Ит косани кўриб ютинди.

— Тушундим, — деди Бузим, — берса еяверганлар тирик қолади бу дунёда.

Ит ўрнидан туриб думини ликиллатди, ёшлиги эсига тушиб кетди чофи.

— Бу дунёда тамшаниш бепул, — деди Бузим. — Үнгүйлөгинг билан ҳам, чапи билан ҳам эшишиб қўй: анави чақалоқ энди шу кулбамиизда яшайди. Ёши сендан кичиклигини ҳисобга олсак, у сенга ука қатори, аниқроғи, сингил... — Бузим энтак-тентак гаплар сўйлаётганига ўзи ҳам ҳайрон қолди. — Кон босимим ошди шекилли, алжираяпман. Ҳа-а, одам боласи билан aka-ука тутинолмайсан, гарчи беҳад садоқатли бўлсанг ҳам.

Бузим қозонни очиб, қайнатма шўрвадан ярим қошиқ ҳўплади. Иликқина экан. Ўрик данагидек думба ёғини ахтариб топди. Жойнамози тахланган токчада озода дока бор эди, бир парчасини йиртиб, ёғни ўради ва ҳар эҳтимолга қарши қайноқ сувга ботириб, микроблардан тозалади-да, уфлаб совитгач, чақалоқнинг оғзига солди. Бузим олисларда қолган ёшлиқ даврида янгалари гўдакларини шу тариқа овқатлантиришини кўрганди. Аммо чақалоқ туғилганига бир соат ҳам бўлмасдан думба ёғи бермасликларини ҳам биларди, албатта.

— Қорни оғриб қолса, ярим кечаси “район” марказидаги дўхтироҳонага қандай олиб бораман? — деди Бузим.

Бироқ докани чақалоқнинг оғзига солган ҳам эдики, у очафотларча сўра бошлади. Бузим яна бир бор амин бўлдики, қизча бошқа чақалоқларга үхшамайди. Одам боласининг кўзи бир неча кундан сўнг очилишини эшитган эди, бу эса сут кўзларини йилтиллатиб кимнидир тинимсиз ахтаради.

— Тавба, инсон боласими ё мен билмаган маҳлуқотларданми? — деди Бузим.

Чақалоқ пишиллаганча уйқуга кетгач, кўрпачага авайлаб ўради-да, итини қоровулликда қолдириб, қабристонга жўнади. Ўзи билан кафандик мато, ўлик ювишда аскотадиган чепакни ҳам кўтариб олганди. Шу тобда кўнглида иккиланиш ҳам йўқ эмасди. Воқеа ҳақида милицияга хабар бериш, чақалоқни болалар уйига топшириш, қотил ким экани ҳақидаги Зебигулнинг гапини аризасига киритиш...

У Соримтепа қабристонига яқинлашиб, пахта даласидан чиқди-да, симтүсиқдан ошмоқчи ҳам эдики, тепароқда, катта-катта қабртошлар орасида кимдир турганини пайқади. Шарпа узун бўйли бўлиб, қилт этмасди. Афтидан гўристон жойлашган тепаликнинг энг баланд жойига чиқиб, ё атрофга, ё чексиз зулмат қоплаган осмонга тикилганча ўй сурарди. Бузим секин ортига ўгирилди. Пахтазор даласи қоронгилик қўйнида мудрарди, уватдаги яккам-дуккам ғўзаларнигина зўрбазўр илгарди киши.

— Далада келаётганимда мени кўрмади, — деди Бузим ва қўлидагиларга қаради. — Шовқин ҳам солмадим. Мени чақирмаяпти, таъқиб ҳам қилмаяпти. Ким бўлди экан? Наҳотки, боя ёрдам сўраб бақиргандаримни одамлар эшилди? Тикка боравераймикан? Йўқ, қандайдир фалати кимсага ўхшаяпти. Яхши одамлар яrim кечаси қабристонда бунақа серрайиб турмайди.

Гўристон ичкарисидан:

— Кимон! Кимон! — деган хитоб эшилди.

— Шериклари... — шивирлади Бузим ва беихтиёр яна орқасига, ҳувиллаган кузги далага қаради. — Бу ёқда ҳеч ким йўқ.

Қабристонга юзланганида эса шарпа фойиб бўлган эди. Бузим бир неча дақиқа ер исказб ётгач, симтүсиқдан ошиб, қабрлар оралаб тепага кутарилди. Юз берган воқеани мозорбошидагиларга ҳикоя қилиб, чақалоқ ҳозир жийдазордаги кулбада эканини айтмоқчи эди.

— Бўлиши мумкинмас, — деб юборди у.

Зебигулнинг мозори аввалгидек дўппайиб турарди. Янги, юмшоқ тупроқда итнинг кавлаганичалик ҳам ўйдим-чуқур йўқ эди. Бузим қўлларида гиларни ташлаб, тиззалаб ўтиридан бир ҳовуч олди.

— Адашдимми, ё Раб? — деб у нариги гўрга тўрт оёқлаб борди. — Эски!.. Эски қабр! — Кейин яна бирига яқинлашди. — Қотган кесаклар!

Бузим шу кеча ҳаёт синоатларига тушунолмай қабристондан оёқларини судраб қайтаркан, қулоқларидан

“Кимон! Кимон!” деган хитоб жаранглади, күз ўнгиде қабртошлар каби қылт этмаган шарпа муҳрланиб қолди. Зебигулнинг қабрида не синоат бор эди, ҳайрону лол эди у.

ГҮРХОЛ – АЛОМАТ ҚИЗ

Бузим үчоққа чой қўйди. Қабристондаги фарёдни эшигтан йўловчилар очиқ мозорни ва майитни кўришгач, гўё ҳеч нима бўлмагандек дафн этишиб, йўлларида давом этишига ишонмади. Зебигул қон йўқотиш оқибатида ҳушидан кетган, йўловчилар уни шифохонага жўнатишган бўлса-чи? Ҳақиқатан, жувоннинг томирини Бузим ушлаб кўрмади.

— Қабр ҳеч ким тегмагандек дўппайиб турганди, — деди Бузим. — Зебигулни дўхтирга олиб кетишлидан аввал тупроқни уюб қўйишга кимнинг вақти, кимнинг ҳафсаласи бор? Кимга керак бу иш? Мантиқсизлик!

Иштаҳаси тинчлик бермаётган чақалоқ уйғонди. Бузим нонни шакарли чойга ивитиб еди. Чақалоқ дарров ухлаб қолди. Жажжи қўлчалари мушт бўлиб тугилган, кўзлари ўрнида узун чизиқ пайдо бўлган эди. Кўкраги тез-тез кўтарилиб-тушиши касалмандларнинг нафас олишини эслатарди. Бироқ унинг ўлиб қолишидан хавотирланиш Бузимнинг хаёlinи тарқ этди. Тўшагига чўзиларкан, деди:

— Гўрда туғилган қиз... Тавба, у гўр қизи...

Эртасига ҳеч ким жийдазорга чақалоқни ахтариб келмади. Атроф-жавонибда тинчлик ҳукм сурарди. Бузим гўдак билан андармон бўлиб кун ўтказди. Чақалоқ латта-путталарини тез-тез булғаб қўяр эди. Уни тогорада ювинтираётган Бузим катталарнинг егуликлари оғирлик қиласяпти, сутдан қийналаяпти, деган хаёлга борди.

— Қишлоққа тушиб келсаммикан? — деди итига. — Бунга кийимчалар, болаларбоп овқатлар керак.

Кийинаётib гўдакка яна син солди. Бир кун ичиди у уч ойлик чақалоқлардек ўзини тутиб олганди. Валинеъмати

уидан чиқмоқчи эканини фаҳмлаб йиғламоқдан бери бўлиб ётгани-чи! Жонкуяр ит эса ўз ўрнини инсон эгаллаётганини тушуниб, хафа эканини ўпка аралаш икки марта вовиллаб билдири.

— Балки сен ҳақдирсан, — тўхтади Бузим. — Уни биронта уй олдига ташлаб келганим маъқулдир?

Чақалоқ ҳиқиллади, лаблари йиғлашга ҳозирланиб, кўзлари қисилди. Ит аслида унинг чинқириб йиғлашидан хавотирда экан, лўкиллаб бориб юзини ялай бошлади.

— Бас, — деди Бузим мулоийимлик билан, — уни кўп ялаб-юлқайверма. Қиз болани ит яласа, яхши бўлмайди.

Ит ортига тисарилди. Бузим гапида давом этди:

— Тушунсанг-чи, онаси шуни илтимос қилдики, уни мен вояга етказишим, тарбиялашим керак экан. Итларда қарфиш деган муаммо йўқ, бизда бор. Битта қарфишнинг дастидан шунча ташвиш! Болани отасига топширмаслигим шарт! Ўтган куни Қорақишлоқда киши билмас қотиллик бўлган. Умуман, буларнинг барига қўл силтаб воқеани мелисага айтишим мумкин эди, лекин... лекин Зебигулни илк кўрганимдаёқ кимнинг қизи эканини билгандим. Отаси ўлди, қизи ўлди, мана энди душманимнинг невараси қўлимда. Мелиса ниманидир сезса, Зебигулнинг гўрини очади, руҳини чирқиллатади. Кейин чақалоқни отасига топширадилар. Қотил кундош қамалиб, гўдаккина яхшиларнинг қўлига тушишидан ҳам умид йўқ эмас. Бироқ, фаҳмимча, Зебигул кундоши унинг боласига оналик қилишидан эмас, менинг қарфишимдан, авлоддан авлодга ўтиб келаётган тавқи лаънатдан кўпроқ қўрқди. Агар қиз менинг ҳузуримда улгайса, жин ҳам урмайдигандек. Қарфишимни аллақачон қайтариб олганман-ку, ахир! Бизга ноаён, бадкирдор ота бошқа бирорлардан ҳам қарфиш олиб қўйганга ўхшайди.

Қизча ухлаб қолди, Эшик бир неча сония лиқиллади. Бузим Чўянга жўнади. Кун анча совиб қолган эди. Зебигул ва қайноаси Бузимни ахтариб келаётганларида қўзойнакли одам қуриган дарахтни қулатаётганига

дуч келишганди, шу жойда бола күтарган ёш эрхотин учради. «Нима бұлса ҳам шу аёлга қизчани бир эмиздиришим керак, — деб үйлади Бузим. — Билмаса билмайди, билса қизчанинг пешонаси... Мелиса эшитиб олиб кетади...»

— Саломалайкүм, — деди йигит Бузимга иккала қулини узатиб. Унинг күзлари дунё ташвишларидан қизариб қолғанди. — Сиз мулла бовамисиз?

Бузим саломга алик олди, аммо шахси борасида индамади, у янги режалар устида бош қотиради.

— Ҳа, шу киши, — тасдиқлади йигитнинг хотини.

— Кичкінштойимиз “раддом”дан касал бүп қелди, мулла бова, шунча қаратсак ҳам тузалмаяпти. Ёрдам беринг, нима хизмат бұлса қиласман.

Бузимнинг режаси пишди.

— Қани, гұдакнинг юзини очинглар, — деди у. — Үх-ү, бунинг учун ростдан ҳам еттилик үқиш керак.

— Еттилик... нима у?

— Етти күн келиб, етти хил дуо үқитасиз. Етти хил бола иштони, яна шунча күйлакча олиб келасиз. Ҳар куни дуоларни үқиб бұлғанимдан сұнг болани оқ матога үраб бераман, юзига қарамасдан эмизасиз. Иштаҳани ушанды құрасиз. Қайтишингизда кийимчалар күлбамда қолади, нима ёмонлик теккан бұлса кийимчаларға үрнашиб, болангиздан касаллик арийди. Шунга ихлос қиласаларингиз, бугундан келаверинглар.

— Бугундан келамиз, — деди йигит, — ҳозироқ қишлоққа қайтиб, дүкөндан кийим топаман.

— Қишлоққа бир иш билан кетаётгандим, — Бузим чұнтағини кавлаштира бошлади. — Күнлар совияпти, адёл керак. Мабодо менга ҳам...

— Мулла бова, одамни хафа қилаяпсиз, ҳаммасини үзим есть қиласман. Сиз бемалол уйингизга қайтиб, тайёргарлик күриб туриңг, ярим соат-қирқ минутда етиб борамиз.

Бузим умрида биринчи марта таъма қила бошлаганди. Одамларни соддаларча авради-я! “Одам бор жойда

манфаат бор, — деди ичида. — Шундай қилмасам, қызча қийналади. Бечорада нима гуноҳ? Таркидунёчилик ҳам ниҳоясига етди..."

Йигит бежиз гердайиб юрмас экан, бекиёс даражада очиққўллилик иликкага халтачада егулик ҳам келтириди.

— Мана, — деб у жойлаштира бошлади.

— Тўхтанг, — деди Бузим. — Анави бурчакка, парда ортига ўтманг. У ерда чилла сақлайман, сизларга ножоиз. Чақалоқни беринг. Тағин келгуси сафар ҳам бунаقا тўлиб-тошиб келманг, мен қароқчи эмасман.

Бузим чақалоқни парда ортига ўтказиб, гўр қизи билан ёнма-ён ётқизди. Иккови ҳам уйқуни омонатгина уради. Бузим уларнинг уйғониб қолмаслигини Худодан сўраб, парда ортидан чиқди-да, йигитга гап қотди:

— Одам ўзи учунгина яшамаслиги керак. Мулла эканимдан бугун илк марта фахрландим.

— Тўғри-да, қўлдан келса қиласвериш керак, — деди йигит. — Сиз ўзи қишлоққа кўчиб ўтсангиз яхши бўларди. Хафа бўлмангу Робинзон Крузоға ўхшаб яшайсиз, диний билимингиз кучли, нафасингиз ўткир, сизга ярашмайди бу кулба.

Бузим йигитга ажабланиб қаради. Орадан йигирма йилдан зиёд вақт ўтган, бир замонлар Робинзон Крузо ҳақидаги фильмни севиб томоша қилган эди. Робинзонга ўхшаб қолганини ўйлаб кўрмаган экан.

Хотини "кўп гапирмасангиз-чи" деб йигитни яниб қўйди. Бузимнинг баҳри дили очилди.

— Ўша фильмни ҳали ҳам қўйишаётими? — Бузим жилмайди.

— Ҳа, Французлар ишлаган варианти ҳам бор.

— Бир кўрсам бўларкан.

— Дунёдан узилиб яашашга қандай кўниkkансиз? Мен ўла қолсам ҳам рози бўлмасдим.

— Жим, — шивирлади қўрқиб кетган хотини.

Бузимнинг лабидан ҳамон қувонч аrimасди.

— Биласизми, — деди у, — ёлғиз яашаш таркидунёчилик деб аталади. Мен ўзимни Робинзон Крузо йўлидаги

одам демайман. Қадимда форларда яшаган шайхлар бўлган. Ёлғизлик – уларнинг ибодатхонаси. Фақат шу ибодатхона орқалигина кўнгилни Оллоҳга кучлироқ боғлаш мумкин.

- Худо меҳрибон.
- Меҳрибон, – деди Бузим ҳам.
- Динни яхши тушунмайману, лекин отамдан эшитганманки, ёлғизлик Оллоҳга ярашади, одам кўп ҳам ёлғиз яшамаслиги керак, дейилган экан китобларда.
- Тўғри, ёлғизлик Оллоҳга хос, чунки одам истаса-истамаса, ҳеч қачон ёлғиз бўлолмайди.

Йигит итга маъноли қараб қўйди, Бузим пардага кўз ташлади. Болалардан бирининг инқиллагани эшитилди.

– Бошлаймиз, – деди мулла.
У билади, бу жувон намоз ўқимайди, рўза тутган бўлса бордир (рўза очик-сочиқ кийинадиган, шаробдан татийдиган хонимлар учун эътиқоддан кўра урф-одатга яқин эди), аммо руҳни каломлар суви ила ювмаган, кирлаб кетгани аниқ. Шундай экан, касалми, соғми, суралар сеҳрига минг йил сув ичмаган каби чанқоқ.

– Кийимларни беринг, – деди Бузим.
Парда ортига ўтди-да, гўр қизининг қўл-оёғини чирмаб ўради. Ёш онани чақирди, қоронғида қўлига тутқазди.

- Сизга қарамасдан, шу ерда дуо ўқиб ўтираман, – деди Бузим. – Юз-кўзига қарамай эмизасиз. “Бўлди” деганимда ўртага қўясиз.

– Тушундим, мулла бова.
– Баъзи қишлоқлардаги “лўли сотди” иримини эшитганмисиз? Касалманд болани лўлига берган бўлишади-да, кейин пул тўлаб, сотиб олишади. Менимча, ўша хонадоннинг боласига ёпишган инс-жинслар “Э, бу бола лўлиларники экан”, деб тинч қўйишади, деб ўйлашадими, сабаби бошқами, билмадим. Аммо ҳозир ўз болангиз бегона туюлиши мумкин. Сиз ҳам бегонани эмизгандек эмизинг.

– Хўп.

Қизча ўғил чақалоқдан икки баравар енгил эди. Ҳаяжонланган жувон сезмади чоғи, терс ўгирилиб, индамай күкрак берди. Бузим тиззасида касалманд ўғилни тебратди. “Уйғонмай тур, ўғлон! Сингилчанг сутга түйсин!”

Жувон “вой” деб юборди, чапиллаш, ҳатто кучук боласиникига ұхшаш ириллаш эшитилди.

— Тинчланинг, келин, — деди Бузим, — сизни бежиз огоҳлантирмадим.

Йигит парда олдига дурс-дурс юриб келди. Пардани очишга журъат этолмади ва изига қайтди. Бузим бошқа чақалоқни әмизишга мажбур қилаётгани уларнинг күнглидан ўтган эди.

— Ўғлимиз тузалса бўлди, мулла бова, — норози оҳангда пўнғиллади йигит.

Парданинг бир четидан жувоннинг, иккинчи четидан ўзининг оёғи кўриниб тургани, ўртада бўш жой борлиги, албатта, йигитнинг нафсонияти қўзимаслигига важ эканидан Бузим умид қиласарди. Эҳ, гўр қизи! Бунчалик очафот бўлмаса!

— Бўлди, етар, — деди Бузим ортиқ чидаёлмай.

У, гўр қизига кесак едирсам едираманки, бу майнавозчиликни йиғишираман, деди ўзига. Шунга қарамай ёш эр-хотин етти кун қатнади. Бузим мўъжиза туфайли яна шон-шуҳратга эришди. Негаки, касалманд чақалоқ соғая бошлаганди.

Кейинчалик Бузим бу ҳақда бош қотирад экан, чақалоқни ўзи әмас, гўр қизи даволаганига ишонч ҳосил қилди. Айб она сийнасида бўлгандир, эҳтимол. Гўр қизи бўри боласи мисоли ғажиб, тамшаниб әмган ва хасталикни тарқатиб юборган. Бузим буни тўлатўкис тушуниш йўлида тиббиётни ёрдамга чақирмади. Кўп йиллар аввал тиббиёт Бузим учун фан сифатида аҳамиятини йўқотган эди.

Бир куни эрталаб Бузим безовта уйғонди. Кулбада нимадир қитир-қитир қиласарди. Бошини кўтардию

күзларига ишонмади: гүдак эмаклай бошлаганди. Үнинг күзлари итникидан оч, итникидан чақноқ әди.

Қизча итга яқин борди. Она қорнидан тушгач, аввало шу жонзот меҳр берганини, ялаганини эслеётмади шекилли, юзини бужмайтириб, дарров йүлини буриб кетди.

— Ё алҳазар, — анграйди Бузим. — У эмаклаяптими?

Назарида кулба бўйлаб ажабтовур маҳлуқ кезиб юради.

— Улғайганда қанақа бўларкан? — деди Бузим. — Ишқилиб, ақл-ҳуши соғмикан? Тўк уриб ўлган она совуқ гўрда дунёга келтирди, бир валламат бўлади-ёв.

Қизча йўлида учраган нарсани оғзига солишни одат қилди.

— Хей, — чақирди Бузим. — Топган нарсангни шимиб кўришинг шартми?

Раиснинг сўнгги авлодига исм қўймаганидан Бузим ниҳоятда ажабланди. Ит-ку бир умр исмсиз яшаяпти. Бу эса одам.

Қизча гўдаклигига борди: тайнли егулик тополмай йиғлаб юборди.

— Тўхта, — дея Бузим уни кўтариб, тўшагига ётқизди. Боласига шифо истаган ёш эр-хотинлар келтирган кийимчалар уни рисоладагидай оиланинг ширинтойи қилиб кўрсатарди. Бузимнинг қўлига намлик тегди.

— Оббо, яна ҳўллаб қўйибсан-ку.

У иштончалардан бирини кийдирди. Кўйлакча ҳам кир бўлган эди. Бузим алмаштираётиб, қизчанинг елқасидаги қора холга кўзи тушди. Илгари кўрмаган эди. Нимадир ёпишган деб ўйлади, бу гаройиб хол эди, нўхатдек.

— Холли экансан-ку, — Бузим кулимсиради. — Отингни нима қўйсам экан? Холдон, Холбуви, Холида, Холнисо, Норхол, Холиса... Йўқ, Холиса бошقا маънода... Э, ҳеч ким қизини Гўрқиз деб чақирмайди-да. Бўлмаса исминг нақд эди-я!

Бузим соқолини силаб қўйди. Қизча соқолга талпина бошлади. Индамаса, соқолни ҳам оғзига солиб кўрарди.

— Пишт-е, бунча қитмир бүлмасанг! Сенга исм танлаяпман, тек турсанг-чи, шүрлик қиз!

Қизча норозилик ила чийиллаб юборди.

— Үжар! — деди Бузим қулоги шанғиллаб қолганидан аччиқланиб.

Қизча юлқинди. Агар бир ёшли бола бұлганидами, Бузимнинг қўлидан тутиб кетиши муқаррар эди. Унинг ўйинқароқлиги Бузимга биринчи марта алланечук хуш ёқди. Бузим бир вақтлар Баҳодирхон бўлган кезлари гўдакларини шундай эркалатиб ўтирганини эслади.

— Гўрхол, — деди у, — сенинг исминг Гўрхол бўлади. Қулоғингга шундай деб азон айтаман.

Қизча гапга тушуниб, Бузимнинг юз-қўзига термулди.

— Отанг ҳам, онанг ҳам менман, — деди мулла.

У Гўрхолни “қизим” деёлмади. Бирорни болам дейишга тили бормаслигини энди пайқади. “Болам” деб гапиради падари, “болажоним” дерди онаси. Қанча сувлар оқиб кетди, Бузим барибир бундай деёлмасди.

— Гўрхол, бирор кун Қорақишлоққа боришим керак, — деди чақалоққа. — Отангнинг уйидан хабар олай-чи, онанг бечоранинг орқасидан қишлоқ аҳли нималар деб гапираётган экан. Эҳ, хом сут эмган бандалар ўз қилмишини шайтонга тўнкаб қўйгани каби баҳтиқаролик ҳам менга ағдарилди. Бобонгни қарғаганим учун онанг жувонмарг бўлганмиш. Шайтон қаториманми? Бу ёмон, Гўрхол.

Бузим эшик тирқишлирига эски чопонининг паҳтасини тиқди. Ўқитишига келганлар гўдак йиғисини эшитиб, гапсўз кўпаймаслиги учун итига яна дам солди. Одамлардан ҷўчиса, жониворга дуо ўқиб қўйгувчи эди. Бир вақтлар у Зебигулга одам бўйи бўлиб кўринганининг, қайноасини “еб қўйгани”нинг сир-синоати шу эди. Қолаверса, авом қачонки овлоқда чақалоқ йиғисини эшитса, инс-жинсларга йўйиши Бузимга аён эди.

Эшик олдига жийда шохини ташлаб, йўлга тушки. Зебигулни билганидан бери Қорақишлоқ ўзига оҳанрабо

каби тортарди. Зебигулнинг фожиасидан кейин ҳам қишлоққа талпиниши унга ёшликтаги муҳаббат учқунларини эслатди. Чорак аср илгари Байроқлига боргиси келаверарди. Зебигулнинг онасини узоқдан кўрса, кўчасидан ўтса, у нафас олаётган қишлоқ ҳавосидан ўпкасини тўлдирса...

ҚАБРИСТОН ҲАҚИДА МИШ-МИШЛАР

Гўрхол Бузимнинг ҳаётини ағдар-тўнтар қилиб, уни отага айлантириб қўйди. Муҳаббат туйғуси ўрнини аллақандай оғир ҳислар эгаллаётганди. Бузим Соримтепа қабристонига етгач, кучайиб бораётган беҳафсалалик, лоқайдлик кўнглини ўртай бошлади. Зебигул бегона бўлиб туюлди. Гўристон тепалигига чиқиб, мозорига тикилди. Жанозанинг эртасига қариндош аёллар мозор бошига келиши одат эди. “Гўр очилганини биронтаси сезмабди, — деган ўй ўтди хаёлидан. — Сезмагани яхши, сир ҳозирча сирлигача қолсин. Лекин ким майитни қайта дафн этди? Бу ҳақда ҳеч кимга овоза қилмаганини қандай тушуниш мумкин? Соғ одамнинг ҳадди сифмайди. Балки бунда ҳам кундошининг қўли бордир? Зах тупроқ кечаси тўкнинг заҳрини сўриб, Зебигул тирилса, айбимни фош этмасин, деб одам юбордимикан?”

Тиловат қилди. Қабристон дарвозаси томонга тушиб, панжара орасидан қўл ўтказиб, ҳалқаларнинг симини ечди. Ёғоч кесакиларга катта кўзли панжараларни қоплаб, қабристон учун қўлбола дарвоза ясашган эди. Бузим ташқарига чиққач, симни яна бураб қўйди.

Қорақишлоққа пиёда ўрлади. Аҳмарнинг уйи қаердалигини аллақачон билиб олганди. Қишлоққа кираверишда сариқ лой билан сувалган шиферсиз уйчадан дарча очиб қўйилган бўлиб, “Дўкон. Сартарош” деган лавҳ осилганди. Бузим дайдилар салтанатидан келган ажнабий мақомидан воз кечмоқчи эди, шу боис дарчага бош суқди.

— Ассалому алайкум, — деди у бинойи одамлар сингари.

Ҳамма бараварига бошини күтарди. Бу ерларда Бузимнинг юзини танимайдиган киши йўқ эди. Умрида бир марта бўлса ҳам, далада, зовур бўйида, қир-адирда, ҳайит байрамларида рўпара келгандилар.

— Келинг, бова, — деди ёш сартарош.

Бузим дўконни айланиб, эшикдан кирди. Бекорчиликдан вайсаб ўтирган йигитлардан бири дик этиб турди-да, жой берди. Бузимнинг оёғи оғримоқда эди, бажонидил ўтириди ва йигитга миннатдорчилик билдириди. Айримлар Бузимни “ҳаммомга йигирма йил тушмаган сассиқ” дейишганди. Бироқ Бузимдан ажабтовур ҳид анқиб, йигитлар бурунларини ишқаб қўйишиди.

— Соқолимни қиртишлаб қўясиз, уста, — деди Бузим.

Ёнгинасида ўтирган бола мулланинг жағида тилла тиши ярақлаб кетганини кўриб, қўрқув билан кўзларини пирпиратди. Овлоқларда ёлғиз юрадиган кимса ўқтам, чақноқ ва тилла тишли бўлиб чиқиши қишлоқ ёшларини ҳадик-хавотирга солди. Ҳар ҳолда, ҳеч ким ташқарига жуфтакни ростлаб қолишни истамади.

— Сиз у ёқда яшайсиз-а? — сўради сартарош йигит гўристон томон ишора қилиб.

Дўкондаги ёшлар Бузимнинг оғзига баравартиклишиди.

— Менинг ўз уйим бор, — деди сирли одам.

— Қаерда, бова?

— Анигини билмайман.

— Сизни чет элдан келган дейишади, уйингиз ўша ёқдами?

— Уй деганда мозорни назарда тутдим, — деди Бузим.

— Мозордан бошқа уй банда учун омонат. Қаерга дафн этилишимни олдиндан айттолмайман.

Йигитчалар бир-бирига маъноли қараб қўйишиди. Бузим уларни зимдан кузатаркан, фақат сочи олинаётган йигитгина ура қочишга тайёр эканини сезди. Кўзлари аланг-жаланг боқиб:

— Бұлдингми, Асли? — деб сабрсизланди.

Бузимнинг кулгиси қистади. Уйида диндан гап очилмайдиган оиласарда баъзан шунаقا тоифалар шаклланарди. Үлим, жаноза, тобут, қабрдан гап кетса ранг-қутлари ўчишади.

— Ўлимдан қўрқкан одам ватанни севолмайди, — деди Бузим.

— Одам ўлгандан кейин ҳам яшайдими? — сўради рангпар ўспирин.

— Яшайди, — деди Бузим.

— Буни қаердан биласиз? Ҳеч ким нариги дунёга бориб келмаган-ку? — гап қотди бурчакдаги қовоқдор йигитча.

Бузим унга табассум қилди.

— У дунёни кўриш оддий одамларга тириклик чоғларида насиб этмайди. Китобларни ўқисангиз, ким бориб келганини билиб оласиз.

— Йўғ-э, — деди йигитча қизарib. — Демак, кўриб келишган экан-да?

Кишлоқ аҳли ичида шундай одат бор: даврага янги қўшилган одам қайси касб, ғоя, тариқат эгаси бўлса, мавзу ўшанга қаратиларди. Ҳозир тракторчи келиб қолганида, шубҳасиз, трактордан гап кетарди. Бузим мавзу ўзгаришини кутди. Ибодат ҳам, амри маъруф ҳам, Бузимнинг наздида, ўз жойила бўлиши лозим эди. Агар йигитчалар уни атайн ахтариб боргандарида соатлаб маъруза қилган бўлармиди.

Бир пайт дарчани бир кимса тўсди. Оғзидан буғ пуркаб, деди:

— Опанг чечам бўлади, Асли, ароғинг борма?

Сартарош кўзи билан Бузимга ишора қилди чоғи, оний сукутдан сўнг кимсанинг капалаги учиб, бақирди:

— Э-э! Бузим бовам шу ерда экан-ку! Ассалому алайкум, тақсир! Кечирасиз-да, шишадаги оқ шайтон жуда зарил эди! Бир қошиқ қонимиздан кечинг, мулла бова!

Бузим алик олди ва ароқ шайдоси даф бўлишидан умид қилди. Анча-мунча отиб олган кимса уйни айланиб, эшикдан кирди. Кирганданоқ сартарошга буюрди:

— Бовамнинг сочини яхшилаб ол, тушундингми?

Сўнг Бузим билан қучоқлашиб кўришди. Белидан даст кўтариб қўймоқчи ҳам бўлдию, ҳарқалай, қучогидаги одам армиядан қайтган аскар эмас, авлиёсифат инсон эканини эслаб қўйиб юборди. Бузим жой кўрсатган эди, у ташқарига имлаб:

— Тракторимдан бошқа нарсага ўтиrolмайман, — деди беўхшов кулиб.

Бу одам Чеҳранинг акаси эди.

— Бир йилдан бери Қорақишлоқда ҳамма мени танийди, — деди Чеҳранинг акаси оғиз кўпиртириб.

— Манавиларнинг бари братишкага бўлади, тўғрими, ойналар? Аслибой зўр сартарош, мужик бола! Сочим ўсса, шунга келаман. Лекин ҳазиллашаман ҳам. Опанг чечам бўлади, дейман! Шўхмиз-да, мулла бова. Қани, Аслибой, бовамнинг сочини навбатсиз ол!

— Соч олдиргани кирганим йўқ, — деди Бузим. — Эсимни таниганимдан бери соч ўстирмайман.

— Ие, дўконга келдингизми?

— Соқолимни эпақага келтирмоқчиман, ука, жа ўсиб кетди. Кўрганлар ёввойи деб нари қочишаётти.

Чеҳранинг акаси ваҳаҳалаб кулди. Зийрак одам унинг бир неча кундан бери байрам қилиб юрганини фаҳмлаши мумкин эди.

— Бунинг куладиган жойи йўқ, — деди Бузим.

Тракторчининг дами ичига тушиб, бўзрайди. Аммо хурсандчиликни биргина гапга бой бергиси келмасди. Йигитларга кўз қисиб қўяркан, нигоҳи сартарошда тўхтади.

— Асли, бир минутга...

Улар ташқарига чиқишаётганда, Чеҳранинг акаси кўлини кўксига қўйиб Бузимга енгил таъзим қилди. “Чао” дедими, “чойга ўтинг” дедими, ҳеч ким тушунмади. Сартарош тушмагур бир зумда қайтиб кирди. Кутиларнинг биридан ароқ олиб, қўйнига тиқдида, бўйинни қисганча чиқиб кетди. Яширинча ароқ олгани шу эди тракторчининг.

Сартарош-дўкондор изига қайтгач, тароқ ва қайчини қўлга олиб, деди:

— Одамларга ҳам ҳайронман, бова, синглисиникида таъзия бўлган, бу эса атайин келиб ичади, худди Зебигул янганинг ўлганини нишонлаётгандай.

Бузим сергак тортди. Қовоқдор йигитча тап тортмай сўзлади:

— Байрам қилса сизга нима, тофа? Синглисининг кундоши ўлди. Кундош ўлса байрам қиласидиганлар сонмингта.

— Зебигул янга, бечора, яқинда болали бўлмоқчи эди.

— Гап яхши ё ёмонлиги ҳақида кетмаяпти, — дея қовоқдор йигит Бузимга қаради. — Тўғрими, бова? Кундош ўлса қувонадими, йўқми?

— Одам ўлганда қувониш қиёмат белгиси, — Бузим уларга ғамгин кўз югуртирди. — Мен, ҳаттоқи, душманим қазо қиласидиганда ҳам оғир ўйлардан бош кўтаролмаганман. Ўлим — тирикларга катта синов, ўликларга эса синовнинг тугаши.

Дўкондагилар Бузимга ҳурмат-эҳтиром билан тикилишиди.

— Айримлари ашаддийдан ҳам баттар эди, — давом этди мулла, — ота-онамни, қариндошларимни, бўлажак хотинимни мен учун умрбод йўқ қилишган.

— Вой-бўй, — дейишиди йигитлар, — фашист экан-да, а?

— Мундай олиб қараганда яқинларимнинг баъзилари ҳаёт, лекин мен учун йўқ. Умрингнинг охиригача кўрмайсан, овозини эшитмайсан, хат-хабар келмайди.

Ниҳоят, мижоз сартарошдан қутулди. Пулни шоша-пиша бераркан, лом-мим демасдан чиқиб кетди.

— Ўтилинг, — таклиф этишиди йигитлар Бузимга.

У кўзгу қаршисидаги бўёғи кўчган курсига чўкди.

— Шундай қилиб, бироннинг ўлимидан хурсанд бўлмаслик керак, — деди Бузим. — Зебигул деб тўқ кувида ўлган, Соримтепага қўйилган келинни айтаяпсизлар-да, а? Кундошли бўлган экан-да?

— Ҳа, Чөхра янга билан Зебигул янга битта ҳовлида яшайдиган кундошлар эди, — тушунтириди сартарош.

— Аҳмар ака фарзандсизликдан қийналиб, ноилож яна бир хотин олганди. Ҳозир келган тракторчи акамиз билан Аҳмар ака армиядош жўра. Чөхра янга тракторчи акамизнинг синглиси. Тақдир тақозосини қарангки, Чөхра янга эмас, биринчи хотин иккиқат бўлди. Тўк уриб ўлишидан Чөхра янганинг акаси хурсанд, деб одамлар бекорга гапиришмаяпти. Гапларида ҳам жон бор-да, бова. Кўрдингиз-ку, кайфи минг. Ҳудди бизнинг қишлоқнинг одамига ўхшаб ҳамма билан қалин бўлиб кетди.

— Ўзи Чөхра янганинг ота-боболари ҳам яхши одамлар бўлмаган, — гап қўшди қовоқдор йигит.

— Мелиса келгани ростми? — ўсмоқчилаб сўради Бузим.

— Ҳа, кўп келди. Кеча прокуратурадан ҳам бирорлар юрувди.

— Шубҳа Чөхра деган келиндан экан-да?

— Ким билади, — лаб бурди қовоқдор. — Қайсиdir йили тоғамнинг қишлоғида бир келинчак ўзини осган экан, ўлмай қолибди. Прокуратура роса тергов қилганмиш, ундан кўра тинчгина ўлиб кетганим маъқулийди, дебди келинчак.

Сартарош Бузимнинг бошига энгашиб, қайчисини фийқиллата бошлади.

— Бова, ароқ сотса гуноҳми? — сўради у ҳалим товушда.

— Ароқ тайёрлаган, дўконларга келтирган, уни қўриқлаган, сотган, олган, ичган, ичирган — ҳаммаси кетади.

— Қаёқقا?

— Дўзахга.

— Йух! — Сартарош атрофдагиларга қараб бош чайқади.

— Иш дабдала-ку!

Йигитлар унинг устидан қиқир-қиқир кулишди.

— Мана, ҳозир милиция, прокуратура ҳақида гапирдиларинг, суд дегани ҳам бор. Билиб қўйинглар, сизлар

сўраган нариги дунёниг сифатлари оз-оздан бу дунёни-
кига берилган. Жиноят қилган киши ёруғ дунёдаги судда
жазосини олгани каби гуноҳкор марҳум ҳам у ёқда ҳукм
этиласди. Ким охирги марта ич-ичидан қувонган?

Йигитлар саволомуз кўз уриштириши.

— Айтаверинглар, бунинг нимаси қийин? Ишим расво
бўлди, деганларингда бирдан омад кулиб дўппиларингни
осмонга отганмисизлар? — деди Бузим.

— Э, бу кўп бўлган, — деди қовоқдор қаддини фоз тутиб.

— Қабрга қўйилган майит ўзи ҳақидаги ҳақиқатлар
 билан юзма-юз келади. “Тамомман” деганида,
кечирилганини билса, тириклигига қувонганидан
милён баравар кучли шодликни ҳис этади. Бу шодликни
тирик жон туйса, қувончдан юраги ёрилиб ўлиб қолиши
мумкин. Одам ҳамиша тўғри йўлдан юриши керак. Осий
бўлишдан сақланинглар, укалар.

— Қабрда ҳаёт бўлишини яқинда ўқидим, — деди
чеккадаги ўспирин, — у “қабр ҳаёти” деб аталаркан.
Қабрдан овоз чиққанини ҳамма ҳам эшитмас экан.

— Шундай. Биз — тириклар эшитмаймиз.

— Нега унда Мамат aka эшитган?

— Нимани эшитган?

— Зебигул янга ўлган куни қабристонда чақалоқ
йиғлабди.

Бузимнинг баданига чумоли югурди.

— Балки у мушукдир? — деди Бузим.

— Тўйдан ёлғиз ўзи қайтаётган экан, — деди ўспирин
дўриллай бошлаган овозини баландлатиб. — Анча ичиб,
маст бўп қолибди. Бир қараса, мозоротнинг сеткасига
суюниб турганмиш. Қорақишлоқнинг йўлига тушаман
деб янтоқзор оралаб кетаётса, бирор бақиргандек
туюлибди. Қўрққанидан оёғини қўлига олиб чопибди.

Йигитчалар ҳиринглаб кулишди.

— Давом эт, Зувала, гапни боплайсан сен, — дейишди
бирлари.

— Фўзанинг оқоваси тупроқни ўпириб, чуқурлик

пайдо бўлган жойга йиқилиб, ҳушидан кетиб қолибди, — ўспирин ҳикоясини улади. — Қанча ётибди, билмайди. Бир амаллаб чиқибди-да, оёқ-поёғим синмадимикан, деб уватга ўтирибди. Қоп-қоронги, совуқ тун экан. “Айтгандай, бугун Аҳмарнинг хотини ўлган-ку, — ўйлабди Мамат ака. — Бўйида бор экан, дейишганди, нима бало, чақалоқнинг арвоҳи қувдими мени?” У мозорот томонга яна бир қараган экан, Соримтепада олов ёнибди. Қандайдир шарпа машъала ёқиб, ниманидир қидириб юрганга ўхшармиш. Мамат ака мозоротга қайтиб қарамасликка ҳаракат қилиб, асфальт йўлга чиқибди-да, ура қочибди. “Бир миллион берсаларинг ҳам кечаси Соримтепадан ўтмайман”, деб бошини чайқармиш.

— Ўша оқшом сиз қаерда эдингиз? — сўради сартарош Бузимдан.

— Жийдазордаги кулбамда бўлгантирман-да, — жавоб берди Бузим ўқрайиб. — Эртагига мени ҳам қўшибдими ўша Мамат деганларинг?

— Йўқ, шунчаки... — елка қисди сартарош. — Биттасидан эшитдим, сиз Соримтепа атрофида кечаси тулки овларкансиз.

— Тулки фақат Соримтепа атрофида бўлмайди, — деди Бузим. — Қишлоқнинг ичига, масалан, сизларнинг молхонангизга, сомонхонангизга, товуқхонангизга киради. Нафақат тулки, бошқа ҳайвонлар — бўри, чиябўри, шоқол, типратикан, илон, жайра, юронқозиқ, ҳатто, сойга яқин қишлоқларга ондатра ҳам келади. Ёввойи ҳайвонлар овлоқ жойлардагина учрайди, деганлар бир нарсани унутмаслиги керак: овлоққа одамнинг қадами етадими, демак, қишлоқда ҳам ёввойилар кезиб юради.

Ҳамма унга ғалати тикилиб қолди. Бузимнинг хаёли мастда эди. Зебигулни гўрдан чиқарган кечада қабристон яқинидан Мамат деган одам ҳам ўтган экан-да! У кўрган шуъла кимники? Бузим ёққан гугурт чўпими ё ҳалиги шарпаники?

— Энди-и, укалар, ким нима деса ишонвермаслик керак, — Бузим үзини бироз босиб олди. — Банданинг борар жойи ҳақида муқаддас китобларимизда кўп ва хўп ёзилган. Мамат деяпсиз, — мулла ўспиринни кўзгудан ахтариб топди, — доим маст бўлиб юрадими?

— Ичмаган куни йўқ. Чўяндан пиёда келган вақтлари кўп бўлади. Божаларининг бари ўша томонларда.

— Бир гаплашиб қўйишим керак экан-да.

— Шу кунлари мелисаҳонада-ёв.

— Мелисаҳонада нима қиласди?

— Шарпани кўргани учун бўлса керак.

Ёнидаги йигит туртди:

— Бекор айтибсан, кўчада муштлашганига ўн беш сутка олди.

— Гаров ўйнайсизми? Эрталаб Зебигул янганинг мозорига борган тоғасининг хотини қонли латта кўрдим, деган. Боринг, Жўжидан сўранг! Кўчада тепалашган бўлса, нима, жанжалини мелиса кечা ё бугун кўрибдими?

— Мен нега Жўжидан сўрайман?! Жўжи манавини билади! — қизиққон йигит бошмалдофини уятли ҳолда кўрсатди.

Бузим сабр билан кутди. Йигитчалардан бошқа маълумот чиқмади. Суриширавериш Бузим учун қимматли нарсага — узоқ йиллардан бери ўрганиб қолган тинчгина одамови умрига таҳдид солиши турган гап эди.

Пул узатган эди, сартарош олмади. Бироқ уста ҳақи бермаслик Бузимга тўғри келмасди: у ўтирган курсисига пул ташлаб, дўкондан чиқди. Йигитчалар жўжахўрозлардай чиранишиб, дўконни бошига кўтардилар. Ҳамманинг оғзида Зебигулнинг ўлими, ўша кечा қабристондан эшитилган чақалоқ йифиси, олов, ҳуштак, қичқириқ — яна алламбало шарпалару шовқинлар эди.

Бузим Қорақишлоқ кўчасидан ичкарилаб бораркан, сири очилиб қолишдан ҳадиксиради. “Хўш, очилса нима

қиласан? — деди ўзига ўзи. — Қизчани олиб кетишади, мени тергов қилишади, сўнг яна эски тос, эски ҳаммом, яшайвераман-да ҳеч бало бўлмагандай... Хато! — деди яна. — Ҳа, хато! Ёлғизлик халқ ҳаётидан узиб, миямни айнитибди. Мудҳиш қотиллик ҳақида фақат икки киши билади: мен ва қотил. Шундай экан, қабристон воқеаси маълум бўлгач, бошим терговдан чиқмай қолади. Зебигулнинг кундоши саккиз-ўн йилга кетиши керак. Ким уни қамоқقا тиқади? Мен! Ахир, разилона жиноятини очиб ташлайман-да! Кейин жийдазорда тинчгина яшашимга қўйишармикан? Қўйишмайди. Уруғ-аймоқлари ёшидан қарисигача мунофиқ, гаразгўй, гина сақловчи, ароқхўр кимсаларга ўхшайди, мени милициянинг “қулоги”га, лайчасига, одамларни қаматишдан ҳузур олувчи ичиқорага, туҳматкашга чиқаришади. Зебигул қотил кимлигини айтганига улар ишонишмайди. Ишонса-да тан олишмайди. Қишлоқ аҳли ҳам “Қорақишлоқни битта қотил шарманда қилди”, деб фақат қотилдан нафратланса-ку, майли. “Хоин” деб мендан ижирғанадиганлар ҳар қадамда учрайди. Аҳмарни яна хотинсиз қолдирган, Қорақишлоқнинг номини қора қилган келгинди ва ҳоказо гаплар кўпаяди... Йўқ, қўрқмайман! Йўқотадиган нимам бор? Фақат Зебигулнинг ҳаққи-ҳурмати учунгина сир мозорда ётсин. Унинг васиятини бажо келтиришим керакми? Керак. Бечора бутун умр мени лаънатлаб яшаганга ўхшайди. Ёш, миллат, дин танламайдиган нарсалар кўп, аммо авлод танламайдиган бало-қазо, бу — қарғиши. Қарғиши уришига ишониш керак. Замонлар келиб Гўрхол ҳам нега қарғагансиз, деб сўрайди. Мен кимни қарғабман ўзимдан бошқа?”

БУЗИМ МАҶРАКАДА

Аҳмарнинг уйи орқасида одамлар кўзга ташланди. Бузим юқорироқقا — ҳовли бошига синчиклаб қаради. Ўша ёқдаги дўнглик биқинидан юрмабди-да.

Үй орқасида турган кишилар айнан бекорчиликдан безор фийбатчилар бўлиб, Бузимни кўрсатиб ғўнгиллай бошладилар. Соримтепа авлиёси уларнинг назарида дарбадар, гадой қатори афтодаҳол кимса эди. Гоҳо одам биронвнинг ўйлашича ҳис этади ўзини. Бузим ҳам ўз ҳолидан уялди.

Сарғайиб сарғаймаган, қорайиб қораймаган малламтири ўт қовжираган томорқадан тўғрига йўл солиб, Аҳмарнинг уйига олд томондан бормоқчи эди, уй орқасидагилардан бири ҳуштак чалиб чақирди. Бузим одоб юзасидан улар томон юрди. Одамлар нос отиб, томоша илинжида кутишди. Яқинлашгани сайин қизил, сариқ, қора башараларда ҳайиқишга ўхшаш аломатлар зоҳир бўлди. Бузим озода кийимда, бошида дўппи, соқоли текисланган эди.

— Ассалому алайкум, — дея у бир-бир кўришиб чиқди. Кейин шундай нигоҳ ташладики, худойига келганлар носларини ютиб қўйишларига сал қолди.

— Ичкари киринг, ош сузади, бугун “қирқ” бўлаётувди,
— деди биттаси.

Бузим уй ёнидан юрганди, ёшроғини йўл кўрсатишга қўшган бўлишди. Фийбатчиларнинг дами ичига тушгани Бузим учун ғалаба эди. Неча йилки дала-даштда устидан кулувчилар, кулбасида эса бутунлай тескариси, яъники салкам сифинувчилар билан учраштириди бу тақдир.

Қўлига офтобадан сув қуишиди. Сочиқ ҳўл эди ва у инсон обрў-эътиборига бўкканди гүё. Аллақандай ҳуштавозе киши “терраска”га йўл кўрсатди. Ўша хона, ҳар томонда эшиклар: бири Чеҳранинг ётоғи, бири марҳума Зебигулники, яна бири меҳмонхона. Вафот этган кишининг фотосуратини деворга осиб қўйгич эдилар, лекин Бузим ҳеч қаерда сурат кўрмади. Исломий қоидаларга риоя қилинганидан эмас, Зебигулнинг ҳурмат-иззати бўлмаганидан дарак эканини фаҳмлади.

Тўрда оппоқ соқолли мулла ўтирган экан. Меҳмонлар Бузимга ғалати-ғалати қараб қўйишиди, мулла эса

зериккан товушда Қуръон тиловат қилишга түшди. Ташқарыда “Терраскага битта ош! Битта салат!” деган хитоб эшилди. Бузим одамлар сафига құшилди, ҳаётга қайтли. Одам элга эл бұлғандагина одам ҳисобланарди Қорақишлоқ жойлашган воҳада.

— Чойдан ичинг, — деди бири қадоқ құли билан пиёла узатаркан.

Бузим чой ичди, таом еди. Мулла томоқ қириб, деди:

— Отам қазо қылған йили сизни Соримтепа атрофида биринчи марта учратувдим. Эх-хәй, ундан кейин неча замонлар үтиб кетди. Асли қаерликсиз?

Құп йиллардан бүён гап ололмай юрган одамлар Бузимнинг оғзига маҳтал бұлишди, ёнма-ён үтирганлар энкайиб ё қад ростлаб бир-бирининг елкасидан, ияги тагидан мұралашди.

Бузим тик қаради.

— Мен ҳам сиз каби оддий одамман, — деди у. — Бир вақтлар үз қишлоғимда, уруғдошларим орасида яшардим. Таркидунё қилишимнинг үз сабаблари бор. Қишлоғимдан чиққанимдан кейинги ҳаётимни узлатга чекиниш, ибодат мавсуми деб тушунинг.

— Худойига борсам Қорақишлоқ мулласи тергаб, тинчгина үтиргани ҳам қўймади, демасангиз бир гап сўрайман.

— Бўлар иш бўлган, мулла, келган жойимни айтмай қўя қолай.

— Йўқ, қишлоғингизнинг отини сўрамайман, — мулла соқолини силаб, ўйга толди. Сўнгра деди: — Қўшни вилоятда, тоғнинг нариги томонида бир пайтлар йигирма ёшлардаги мулла йигит дом-дараксиз йўқолган деб эшилдим. Ота-онаси фарзанд доғида куйиб ўлиб кетишган. Масаланинг қизифи, ўша йигит билан мархум келинимиз Зебигулнинг ота-онаси сен-манга бориб қолишган экан. Шунақа воқеани эшигтанмисиз?

— Эшигтанман, — деди Бузим.

— Унинг бир белгиси бор дейишганди, Худойида айтиладиган гап эмас-да.

— Мулла, — Бузим норози боқди, — молнинг уятли белгисини айтиш ҳам андишли иш, одамникини-ку айтманг. Ўша белгини биламан, бирор сўраса гапирмаган бўлардим. Чунки сиз ва мен динни бошқалардан кўра яхши тушунамиз. Ҳадислардан хулоса қилинишича, пойгода ортда қолган туяни “чопоғон эмас” деганларида ҳам гуноҳга ўтиб кетиши мумкин экан. Чунки “чопоғон эмас” дейиш ҳайвонни обрўсизлантириш ҳисобланади. Кимга обрў бериш, кимни уятга қолдириш бандасининг иши эмас.

Чоллардан бири эчки соқолини силкитиб шанғиллади:

— Қизиқаяпмиз-да, Бузим жўра! Мол ҳам, одам ҳам Худонинг яратгани. Нега одамнинг белгисини айтмаслик керак экан? Эшмат сариқ, Тошмат чўлоқ десак одамлар тушуниб олаверади-ку.

Қишлоқ мулласи бу чолга хайриҳоҳлик қилмади, бир дегандан Соримтепа авлиёсига ён босмоқчилиги сезилиб турарди. У Бузимни, Бузим уни тушунди.

— Балки эл орасида айтилса айб бўладиган белгидир,
— деди мулла ҳалиги чолга.

— Қутири бормикан? — сўради чол.

— Қўй-е, Боқи гаранг, булар диндан гапирайпти, сен ҳозир ҳам намоз ўқимайсан, аралашма! — қайтариб ташлади қарияларнинг бири.

Эл Зебигулнинг худойисига келиш сабабини суриштирмади.

— Раҳматли қелин икки йилча аввал қайнонаси билан олдимга борганди, — Бузим дастурхондан кўз узмай сўзлади, — бефарзанд экан, билганимча ўқидим. Азайимхонликка даъво қилмайман, ўzlари келишади, ўқийман.

— Шифо топаяптими, ўқийверинг-да, — қишлоқ мулласи далда берган бўлди. — “Ихлос — халос” деган гап бор.

— Кейин эшитдимки, у яқинда кўзи ёриши керак экан, тўқ уриб бандаликни бажо келтирибди.

Үтирганлар орасида:

- Пешонасида бор экан-да.
- Ийменини берсин.
- Энди, бу палакат-да, — деган гап-сүзлар жонланди.
- Қаерда тұқ урди? — сүради Бузим улардан.
- Анави томондаги айвонда, — деди ёнидаги киши. — Анча вақтдан бери кувиси ишламаётган экан. Аҳмар уста чақириб тузаттирган. Уста ичадиган бола, изалентани яхши боғламаганмикан, шу палакат бўлди-да.
- Дарров ўлиб қолганми ё...

— Икки юз эллик волыт тұқ уради, одам қоладими?
Захга күмгән, дүхтир қараган, ноумид шайтон деб роса ҳаракат қилишган.

Боқи гаранг:

— Бизнинг келиннинг айтишича, — деди, — эртасига мозор бошига борган хотинлар “мабодо зах тортиб тирилдимикан?” деб гүрга қулоқ солишибди. Қаёқда! Жимжит эмиш. Агар тирилса, чимни ёриб чиқолмайди, оғироёқ аёлнинг нима жони бор! Лекин қонли сурп бўлаги ётганмишми-е...

Ёнидагилар уни турткилаб гап уқтиришга тушдилар.

— Эса, мелисалар Маматдан нега сүрайди? — аччиқланди Боқи гаранг.

— Э, Мамат фирт аҳмоқ бола экан! — деди түрдаги қорули киши дүриллаб. — Мозоротда үт ёнганини күрдим, овозлар эшитдим, деб юрибди. Калласи жойидами ўзи унинг?! Күтартсанг ич! Сигса ич! Одам деган мозорот билан ҳам ҳазиллашадими? Қайси тентак кечаси мозоротда үт ёқиб, “шашлик” пишириб, “маёвка” қиласи? Тўғрими, мулла бова?

— Ким сенга “шашлик” пишириди, деяпти? Отангга үхшаб бунча қўшиб гапирасан? — шангиллади Боқи гаранг.

— Маматнинг гапи шунга бориб тақалаяпти-да, ака! “Шашлик” пиширмаса, нега мозоротда үт ёқиб, базму жамшид қиласи? Жинлару арвоҳлар олов ёқмайди, тирик

одамлар ҳам бунақа номаъқулнинг ишини қилмайди! Мамат шунчаки товламачи, пиёниста, довдир! Мелиса унинг гапини жиддий олса, нима бўлади? Мозорни очтиради, ҳаммага касофатини урдириб! Кўрсам сўкаман уни! А, мулла бова, сиз гапиринг! Мозор очилса, юрга балои қазо ёпириладими?

— Маъракада шунақа гапларингни қўйинглар, — деди мулла. — Ҳар кимга иймон берсин.

Мулланинг кетадиган вақти бўлган экан, фотиҳага қўл очди. Бузим ҳам қандай турсам экан деб ташвишда эди, жойидан қўзғалди. Уликнинг худойилари қишлоқ қарияларига зиёфат қатори эди. Бошқаники бўлганида, Бузим бундай маъракага қадам босмасди. Кўрдики, Зебигул чақалоқни дунёга келтирганини Қорақишлоқ халқи билмайди. Шарпа эса Мамат эмаслиги аниқ. Бузим шу тобда Кимон ҳақида суриштиromoқчи бўлди-ю тилини тишлади. Унинг қулогига чалинган “Кимон” деган хитоб жонига оро кирадими, ҳалок этадими, қоронғи эди.

— Насиб этса яна кўришармиз, — жилмайди қишлоқ мулласи Бузимга, — тўй-маъракаларга қатнашиб туринг.

Бузим маъқул маъносида бош қимирлатди. Ташқарига чиққач, Чеҳрани бир марта кўриб кетишини истаб қолди. Зебигул яшаган ҳовлига кўз югуртириди ва ўзига ижирғаниш билан қараб турган дўппили одамга кўзи тушди. У Аҳмар эди.

— Анави одам уй эгасими? — сўради Бузим.

— Ҳа, Аҳмар ака, — жавоб берди бир бола. — Ҷақирайми?

— Кўчада кутаркан де.

Аҳмар дастлаб тажанг тортди, сўнг белбогига қўл солиб, чопонининг барини ҳилпиратиб кўчага йўл олди. Ҳозиргина ош еб чиққан кишилар қандайдир кулгили воқеани (эҳтимол, Бузимни масхара қилиб) сўзлашиб, кулишиб борардилар.

— Ҷақиранг сизми? — деди Аҳмар салом-аликсиз.

— Менга баъзи нарсалар маълум, — гап бошлади Бузим, — хотинингизнинг ўлими юзасидан бир гаплар айтмоқчиман, лекин... — У ўйланиб қолди.

— Негаки, сиз уни куф-суф қилгансиз, шундайми? — Аҳмар белбоғини чангаллади. — Дуоларингиз асраши шарт эди! Шуларни айтиб ўзингизни шайх қилиб кўрсатмоқчисиз! Топдимми? Куф-суфингиз шифо берса, ўшанда фарзандли бўлардик.

— Шайхлик ҳақида тушунчангиз йўқлиги кўриниб турибди. Қолаверса, марҳума ҳаётлигига... хулласи калом, эшитишимча, иккиқат бўлган...

— Шунинг учун пул сўрамоқчимисиз? Маъракага ким чақирди сизни?

— Маъракага чақирмайдилар...

— Бўпти, бўпти! Илтимос, уйимнинг атрофида ўралашманг! Нафаси ўткир экансиз, Зебигул ўлмас эди тувишига оз қолганида! Фожия ҳам шунаقا қўша-қўша келадими?! Ҳе, ўргилдим муллалигингидан!

— Фикримча, у шифо топганди. Демак, умрига мен зомин бўлмаганман, бўлмасдим ҳам.

— Шифо топганмиди? Э, шунинг учун даладан қайтишда узоқдан кузатиб юрадиган бўлибсиз-да? Уни мен даволадим, энди рози қилиши керак, дегансиз-да? Эй, одаммисиз?! Замон кутарганда сизни ўлдирадим. Мен учун авлиё йўқ! Каромат кўрсатган одамларни кўрмаганман! Эскилар айтарди, фалон жойда бир мулла сувни тескари оқизган деб! Чувринди, анқов, гўл, саводсиз, авомлар ҳар бало деяверади. Светни шайтоннинг чироги деган аҳмоқлардан нимани кутиш мумкин? Сизга ўхшаган телбалар ҳозирги одамларнинг ўшалардай бўлишини орзу қиласди. Дуо билан иш битганда Иккинчи жаҳон уруши қирқ биринчи йилнинг ўзидаёқ тугарди, милён-милён одам дуо қилган, ахир! Нега одамлар жувонмарг бўп кетди? А?!

— Сиз айтмоқчисизки...

— Айтмоқчиманки, мен бепушт эмасман! Икки-

хотиним ҳам соппа-соғ эди! Тирноқдай хизматингиз йўқ, ҳеч нарсадан умидвор бўлманг! Зебигул ўлди, лекин Чеҳранинг бўйида бор! Келгуси йил ота бўламан! Қисқаси, оиласми тинч қўйиб, ҳаётимизга умуман аралашманг!

- Сизга бола керакми? — сўради Бузим.
- Тушунмадим! — Аҳмарнинг кўзлари фазабдан ола-кула бўлди. — Нима демоқчисиз бу билан?
- Бола керакми, йўқми, деяпман, холос.
- Устимдан кулма, ҳўв! — сенсиради Аҳмар.
- Сиз отасиз, дўстим, — Бузимнинг кўзида телбалик кўринмас, аммо соғломлик ҳам сезилмас эди.
- Менга қара, энтак-тентак гапларингни йифиштири! Бундан кейин Қорақишлоққа қадамингни босма! Агар у ёқ-бу ёқни ўйламаганимда, Зебигул икковинг гап бўлганингдаёқ чолдеворингга борардим-да, ўласи қилиб дўппослардим. Ҳе, сендақа муллани!..
- Фазабингизни босинг, дўстим! Бир хабар айтмоқчи эдим. Ярими ёмон, ярими яхши. Ёмон томони шундаки, яқин кишингиз икки марта ўлди. Биринчисида, ўлдирилди, иккинчисида ажали етиб, вафот этди.
- Хабарларингни пишириб е! — ўдағайлади Аҳмар. — Валдирама менга! Тушундингми?!
- Сиз бахтсиз эмассиз...
- Ким сенга бахтсизман деяпти?! Чеҳра билан... хотиним билан бахтлиман! Фарзандли ҳам бўламан! Сени эса қайтиб кўришни ҳам хоҳламайман! Эшитаяпсанми, кўргани кўзим йўқ! Ҳеч кимнинг худойисига қадам босмайдиган одам нега Зебигулникига келди ўзи? Касофатингни юқтирумокчимисан? Кулбангга борганлар ўлди, энам ҳам, Зеби ҳам. Қани, қури бу ердан! Бир нима қилиб қўймасимдан туёғингни шиқиллат!
- Зебигул...
- Айтаяпман-ку сенга Зеби ўлди, деб! — Аҳмарнинг кўзлари қинидан чиқаёзди. — Гапирма уни! “Биринчи ўлим, иккинчи ўлим” эмиш! Бошингни анави симёғочга тўрт-беш марта ур, эсинг жойига тушади!

— Ҳа, майли... Худо сизнинг феълингиз билан менинг тилимни қисди. Марҳумнинг васияти васият, оғайни. Лекин битта илтимосим бор.

Аҳмар тишларини ғижирлатди. Бузим кечаси қабристондаги шарпа унинг ўзи ёки одамларимикан, деган хаёлга борди.

— Ҳақиқатан тентак экансан! — силтаб ташлади Аҳмар.

— Илтимосингни ўзингга ўхшаганларга айт!

— Үлик чиққан уй эгаси худойига келган одам билан ёқалашиб юрса ярашмас...

— Ўв! — Аҳмар қулини мушт қилди.

— Ураман десангиз қаршилик қилмайман, — Бузимнинг афт-андорида ўзгариш бўлмади. — Марҳамат! Балки уришга ҳаққингиз бордир. Дунёнинг тубига тушганим сайин ҳақиқатни тополмаяпман.

— Уриш тугул ўлдиришгаям ҳаққим бор! — Аҳмар уни итариб юборди.

— Чеҳра билан бир оғиз гаплашсам, кетаман.

Аҳмар Бузимнинг тирсагидан туғиб, дўнглик ортидаги култепага судраб борди.

— ...гаплашиб олишим керак, — деди Бузим. — Акс ҳолда унга ёмон бўлади, ишонинг, дўстим.

Аҳмар агрофга аланг-жаланг боқди.

— Чеҳранинг бўйида борлигини бекор айтдим сенга! — заҳрини сочди у. — Қасам ичаманки, агар хотинимга ёки қорнидаги боласига бир нима қилсанг, сени сўяман!

— Қўрқма, шахсан мен ҳеч нарса қилмайман. Назаримда, Зебигулни уйингдаги кимдир ўлдирган, ҳа, уйингдаги кимдир.

— Нима? Сен бизни қотилга чиқарааяпсанми?

— Йўқ...

— Уни тўк уриб кетди, барака топгур!

— Балки тўкнинг симини кимдир атайин очиб қўйгандир?

— Вой абллаҳ! Сен туҳмат қилиб, Чеҳрани қаматишга келдингми? Йўқ, нияtingга етолмайсан! Оиласм бузилса,

болам қамоқда туғилса, сени соғ қўймайман! Менинг
уйимда одам ўлдирилмаган, эшишиб қўй шуни!

Чеҳранинг акаси уларнинг ёнига қизариб-бўзариб,
лабларини ялаганча келди.

— Ие, Бузимми? — кўзларини чақчайтириди у. Бироқ
ўзини ниҳоятда сохта тутаётгани ошкора билинди. —
Муллани нима қиласапсан, Аҳмар?

Тракторчи гандираклаб яқинлашаркан, “Бу мулла зўр”,
“Урсанг қўлинг ўз-ўзидан синиб тушармиш”, “Нафаси
ўткир экан” деб алжиради.

— Чеҳрани чақириб берармишман, — ерга туфлади
Аҳмар. — Жийдазорларда, мозоротларда юравериб, мияси
айниб қолибди! Ўзи шунаقا писмиқ, мужмал, тентаклар,
қачон қарасанг, бирвларнинг хотинларини ўйлайди!
Хотин керак бўлса, ўзингга ўхшаганга уйлан! Қандайдир
муаммоларни ўйлаб топиб, аёлларни ҳайратлантиришни
кўзингга кўрсатиб қўяман! Томи кетган дарбадар!
Ҳамма аёллар унинг гапларига ҳайрон қолса, шундан
хузурланади. Хотин-халажни куф-суф қилиб юрганига
сабаб ҳам шу.

— Боя сартарошхонада роса ўзига оро берганди.
Сабаби бу ёқда экан-да! — Тракторчи кўзларини қисиб,
кучанганча қаҳ-қаҳ отди, кулгининг зўридан бўйин
томири бўртиб чиқди. Еган-ичгани оғзидан отилиб
кетмагани мўъжиза эди. Аҳмар ҳам ҳайрон бўлиб қаради
қайноғасига.

Тракторчи тўсатдан қаддини фоз тутиб, Бузимнинг
юз-кўзи аралаш калла қўйди. Бузим кулнинг устига
ўтириб қолди.

— Бекор бундай қилдинг, — хафа бўлди Аҳмар ва
Бузимнинг туришига ёрдамлашди.

— Гапларингни тасодифан эшишиб қолдим, — деди
тракторчи ҳансирааб. — У Зебигулнинг ўлимини
синглимдан кўраяпти! Қанчалар ифлослик! Мелисага
офиз очса, соғ қўймайман! Синглим ҳеч қачон одам
ўлдирмайди. Бизнинг уруғдан одамхўр чиқмаган!

Чиқмайди ҳам! Қаматмоқчи бўлганларнинг эса ҳолигавой! Ҳеч нарсасини қолдирмай, молу жонигача йўқ қиласман!

Бузим Гўрхолни бу одамларга бермаслик ҳақида бир тўхтамга келди. “Ёмонларнинг жазоси Оллоҳнинг иродасида”, деди ичидা.

ГЎРХОЛНИНГ ҚЎЛГА ОЛИНИШИ

Бузим шу тариқа Қорақишлоқдан калтак еб қайтди. Бироқ калла қўйишганидан эмас, Аҳмар ва қайноғасининг бир фитнаси борлигидан кўпроқ эзилди. Қолаверса, Кимон ҳақида ҳам ҳеч кимдан сўраёлмади. Бу ҳам кўнглида тугун бўлиб қолди.

Гўрхол иштончасини ҳўллаб, оғиз-бурнидан сув оқиб, чинқириб йиглаб ётарди. Бузимни кўргач, бағрини ерга бериб, шунаقا жазаваси тутдики, қулоқлари шангиллаган ит кулбадан қочиб қутулди.

Ўша кундан бошлаб гўдак Бузимга аччиқ қиладиган бўлди. У Бузимнинг соч-соқолидан юлар, қўлларидан тишлар, кичкина бармоқчаларини халоскорининг кўзига тиқиб олиш ҳаракатида пайт пойлар, тинимсиз равишида “Аа-ууу！”, “Ва-ууу！”, “Вав-вав-ва-а-а！” деган овозлар чиқаради. Бузим ҳолдан тойган дамларда Гўрхолни болалар уйига топширгиси ёки Чўян аҳлига ташлаб, олисларга бош олиб кетгиси келарди.

Орадан бир ой ўтиб, Чеҳранинг акаси ўлди. Баайни туғилган кунида трактори кичикроқ ўнгурга афдарилиб, тумшуғи тикка бўлди. Маст тракторчи тирик қолиши мумкин эди. Темир-терсак тагидан бошини чиқариб, одамларни ёрдамга чақирди ҳам. Аммо моторнинг оғирлигини кўтаролмаган кабина майиша бошлади. Бир неча дақиқадан сўнг мотор кабинани фижимланган қофозга айлантириб қўйиши аниқ бўлди-қолди. Ўша атрофдаги бир уйда маърака бўлаётганди. Болалар чопиб бориб, фалокатни эркакларга айтишди. Бир тўда одам

ұнгурга етиб келганида Чөхранинг акаси мажақланиб ётарди. Күп үтмай гап-сүз тарқалди: у Бузимга калла қўйган экан, қарғиш урибди.

— Бехосият Бузим билан ҳеч ким гаплашмасин, кулбасига бормасин! У ҳали кўпнинг бошини ейди, — дейишиди одамлар.

Чеҳра учун ҳақиқий жаноза акаси ўлган кунда бўлди. Аёлларнинг айтишича, у ҳадеб ҳушидан кетиб қолаверган. Балки қайтар дунё эканлигини тушунгандир, балки ҳомиладорлиги важидан дармонсизланган, ким билади дейсиз.

Орадан уч йил ўтди. Зебигул вафот этган куни ярим кечаси Соримтепа қабристонидан эшитилган чақалоқ йифиси, Чөхранинг акасининг ҳалокати, Бузим ва унинг жийдазори ҳақидаги афсоналар маъракаларда аввалгидек кўп тилга олинмай қўйди. Бузим ҳам Соримтепа атрофида, Чўян ва Қорақишлоқ томонларда кўринмай қолди. Жийдазорга энди ҳеч ким ўзини ёинки боласини ўқитишига келмасди.

Бу вақтда Бузим одамзот фафлатда қолганидан рози бўлиб жийдазордаги кулбасида дориломон кун кечирарди. Вақт ўтган сайин Гўрхол аразлашни унутиб, ажабтовур қизчага айланган эди. Қилиқлари-ю гаплари уч ёшли қизалоқни эмас, етти-саккиз ёшли қизни эслатарди. Ота-оналар фарзандларини нечун суйиб-эркалашини Бузим юракдан ҳис этди. О, қанчалар масур дамлар эди! Гўрда туғилган қизча умрбод ёлғизликда яшашга аҳд қилган инсонга баҳт берганди. Ундан айрилиб қолишдан қўрқкан Бузим жийдазордан ташқарига чиқиши қизалоққа қатъиян ман этганди. Бошқа ота-оналар болаларига темирийўл устида, автомобиль йўлида ўйнашни қандай тақиқлаган, қандай қўрқитган бўлса, Бузим жийдазордан ташқарини шунчалик хавфли кўрсатишга тиришарди. Ўша пайтларда жийдазор шувоқ босган дўнглик, қалин жийдалар ва ковул ўсган жарлиги билан, нари борса, бир гектар келарди. Гўрхол уч ёшигача шу ерни дунё деб яшади.

Одамлар яна жийдазор атрофида ғимирлаб қолишганида, Бузим кулбага уларнинг яқинлаштирумади. Ҳатто қўчкор атаб сўйганларни ҳам қайтариб юборди. “Хужрасида ўқимас экан, касалларнинг уйига борармиш”, деган гаплар чиқди. Бузим пул йифиб, бир хонали уй, ёнига ошхона қурди. Эшик-деразани мустаҳкамлади. Итнинг қариб қолганини айтмагандаги оила – Бузим, Гўрхол ва ит баҳти эдилар.

Кунларнинг бирида (ӯшандага пахта даласида ягана бошлиланган булиб, ерлар хусусийлаштирилган эди) фермер мардикор ёллади. Мардикорлар ичида жиннитабиат йигит булиб, отаси гиёҳвандлик балосидан ўн йилдирки азият чекарди. У жийдазорга тикилиб, бирдан ўрнидан турди.

– Вой энағар! Анави жойдан тутун чиқаяпти! – леди носини тупуриб. – Қаранглар!

– Сўкма, – огоҳлантириди чўянлик йигит, – у ерда Бузим деган авлиё яшайди.

– Бузим? Эшитганман! Шунақа ташландиқ жойда яшайдими? Бир дуоси билан ўлаётган одамни сақлаб қолган, туғмайдиганларни туғдирган деб эшитгандим. миллионер эмас экан-да?

– Кўп пул олмайди, атаганингни берсанг кўнали, ортиқчасини қайтаради.

– “Пахан”имни опкеп ўқитишим керак, индамасам иғнага ўтиради.

– Ўқит, лекин бу ерга опкема, Бузимнинг ўзини чақириб бор.

– Нега?

– Хужрасида ўқимай қўйган. Сабабини эшитсанг ўлиб қоласан.

– Үлсам ўламан, айт!

– Жийдазорга кирсанг сирли уйга кўзинг тушади. Бузим билан бирга жинлар ҳам яшайди. Жинлар оддий одамни у ерга яқин йўлатмайди. Бовамнинг айтишича, қаҳратон қишида бўрилар ҳам келармиш, ўзларини ўқитиб кетармиш.

- Бор-е! Гапингни гап деб ишонарканман-да! —
Шундай дея мардикор Бузимнинг кулбаси томон жўнади.
- Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман!
- Эҳтиёт бўл, ўвв! Чақалоқ йиғлаганини эшигданлар кўп. Яқинда бола арвоҳи деган гаплар ҳам чиқди. Коқ туш пайтида жийдазорда сариқ қиз юрармиш.
- Сариқ қиздан болалигимда қўрқардим. Ҳозир кап-катта эркакману, ака!

Мардикор огоҳлантиришларга қулоқ солмай жийдазорга жўнади. Қолганлар қизиқсиниш ва қўрқув аралаш қараб туришарди. Пахта даласи тугаб, жийдазорни ўраган кичик шувоқзор бошланди. Бузим шох-шаббани қалаштириб, четан деворга ўхшаш ихота барпо қилган эди. Мардикор минг мاشаққатда ихотадан ошиб ўтди. Бойликдан қуруқ қоладигандай шошиб олға интилди. Шувоқзордаги ўйдим-чуқурларга йиқилиши мумкин эди, йўқ, кесакларга суриниб юзтубан тушишдан ҳам сақланди. Тақдир шу тентаклиги учун ҳам йигитни мардикорга айлантирган, фермер билан учрастирган, Бузимнинг қароргоҳи ёнига улоқтириб келган эди. Ҳали ҳеч зоғ бундай шиддат ва сурбетлик ила бостириб кирмаган эди жийдазорга.

Тарвақайлаб кетган азим жийда ортидаги эниш жойда мардикорнинг қораси кўздан йўқолди. Бошқалар ҳозир минага учраб портлаб кетадигандай ҳайиқиши билан кўз узмай турганларида ногаҳон даҳшатли қичқириқ жийдазордаги қушларни учирив юборди. Пахта даласидаги мардикорлар зўрма-зўраки кулган бўлишиди. Қичқириқ иккинчи бор оламни бузганида пахтазордагилар бир-бири билан кўз уриштиришиди. Тентак мардикор жўрттага бақираётганга ўхшамасди.

— Юринглар-чи, — деди чўянлик йигит, — у ҳазиллашмаяпти-ёв.

Мардикорлар кетмонларини ташлаб, Бузим жийдазори томон яқинлаша бошладилар. Улар жийдазорга шимол томондан бораётганликлари сабаб ҳадеганда Бузимнинг уйи кўринмади.

- Тутун тұхтади, — деди мардикорлардан бири.
- Тұхтади, — иккинчиси құрқұвдан гезарди.
- Таёқ-паёқ олмадик-да, жүралар!
- Бузим бовага қарши уришмоқчимисан? Таёғинг иш бермайды, ука.

Иҳотадан бирин-кетин ошиб үтишди. Кимнингдир оёқ-құли тирналди, кимнингдир шими йиртилди. Худди янтоқлар орасидан илон чиқиб, ҳамла қиласынан аланг-жалаң боқиб, әхтиёткорлик-ла бораётганларида чүянлик йигит бир құлини құтарди.

— Жим!

Сукунат чўқди. Дайди шамол жийда шохлари орасидан шитирлаб үтганда, бирор:

— Ана! — деди.

Шу пайт тентак мардикорнинг елкаси, боши, сўнг тиржайган башираси кўринди. Унга жин ҳам урмаган, аҳмоқона ҳазил қилган эди.

— Жийдазорнинг ичкарисига киришга қўрқдим, — дея уст-бошини қоқди. — Бақирмасам келмайсанлар-да!

Мардикорлар уни сўқдилар. Кейин қўл силтаб орқаларига бурилиши. Шу он ит ҳургани эшитилиб, ҳамма баравар қаради. Бузимнинг ити ҳақида эшитмаган одам йўқ эди. Ит бўлганда ҳам бузоқдек қора ит. Бироқ мардикорларнинг кўз ўнгига ҳозир жунлари тўкилган, эти суюгига ёпишган, паст бўйли қари кучук намоён бўлди. Ҳамма уни қизиқсиниб томоша қилди. Тентак мардикор ҳуштак чалиб чақирди. Ит бечора касалманд эканига қарамай шунча одамга бас келишга ишониб, итларча таваккал қилиб, ириллади.

— Қўйинглар-е, кетдик, — деди чўянлик йигит. — Хосиятсиз жойда ўйин қилмайлик.

— Тұхтанг, яна биттаси борга ўхшайди, ҳайла, ҳайла.

Мардикорлар “қани, қани” деб буйинларини чўзган маҳал томошани бошлаган мардикор лапанглаб қочиб қолди-да, ўн қадамлар нарида тұхтади.

— Қизча! — дея шерикларига олайиб қаради. — Нима,

күрмаяпсанларми?! У ерда қизча бор! Алдасам отам ўлсин! Ана!

Шерикларидан яна сўкиш эшилди. Аммо бу гал ҳовлиқманинг гапи ёлғон эмасди. Шувоқлар орасидан бир қизча лип этиб чиқди-да, эмаклаган кўйи ақл бовар қилмас чаққон югуғи иб, итнинг ёнига келди ва унинг панасидан одамларга еб қўйгудек тикилди. Агар Бузимга ўқитишга келган ота-онанинг қизчаси бўлса, шу ёшида ит билан жийдазорда ёлғиз ўйнаб юриши ҳақиқатга тўғри келмасди. Агар ёввойи бўлса, бор-йўғи бир гектар чиқадиган жийдазорда Бузим ҳамда аҳли дунё бехабар ҳолда Маугли каби яшashi ҳам ҳақиқатдан йироқ эди.

— Ки... ким... кимсан? — сўради чўянлик йигит. — Мулла бованикига келдингми?

Қизча уларга ўткир нигоҳини қадаб, кафтининг тескари томони билан бурнини артди, бир оғиз гапирмади. Шу ўтиришида у бўри боласини эслатарди. Сўнгра оғзига кирган шувоқ баргини фазаб билан туфлаб ташлади-да, қаддини секин ростлаб, тик оёқда турди. Мардикорлар унга бошдан-оёқ кўз юргутириб, мурдадек оқариб кетишиди. Жмитдеккина қизалоқнинг баданидаги ўнтача жароҳатда қон қотиб қолган бўлиб, ҳар бирида илоннинг қуриган териси — оқиши ҳарир пўстлоқ енгил шамолда ҳилпирамоқда эди. Юз-кўзида на азобдан, на йифидан асар сезиларди. Мардикорлар бир нафас ҳайкалдек қотдилар. Нихоят, чўянлик йигит:

— Сенга нима бўлди, сингилча? — деди қалтираб.

Қизча:

— Ҳеч нима! — дея чийилдоқ овозда жавоб берган эди, қути учган мардикорлар баравар сесканиб тушишиди. Бузимнинг ити эса заиф ириллаб қўйди. У қари итдан кўра қартайган одамни эслатарди. Кўзларида “Хаҳ, безорилар-а! Жийдазорда нима қилиб юрибсанлар?” дистан маъно зуҳурланган эди.

— Кимнинг қизисан? — бир оз енгил торгди чўянлик.

— Ишинг бўлмасин! — жавоб қайтарди қизча ва яна бир марта бурнини артди.

— Вой... ёмон экан-ку, — тилга кирди томошани бошлаган мардикор. — Одам құрқади-ей, бундан!

— Сен үзинг ёмонсан! — қизча шундай үқрайдики, мардикорнинг юраги орқага тортиб кетди. — Мендан эмас, Худодан құрқ!

Йигитлар күз уриштириб, ёқаларига туфлашды.

— Юринглар, ота-онасига олиб борамиз, — деди бири.

— Бузим бова ҳужрасидами? — Чүянлик йигит қизча сари бир қадам ташлади. — Оёқ-құлнинг бунча қонаб кетибди?

— Қонаб кетгани йүқ!

— Эса, нима қилди ҳамма жойингга?

— Илонларнинг қуриган терисини молнинг қони билан елимладим, аҳмоқ! Шуни ҳам билмайсанми?

— Ё тавба, нега елимладинг?

— Сенинг ишинг бұлмасин!

— Жаҳлинг ёмон экан.

— Ҳаммасига үзим айборман, тушундингми?

— Тушундим, лекин нега сен айборсан?

— Кинода шунақа дейди, жинни!

— Э, узр, — фарибларча илжайди чүянлик. Қаршисидаги қизча “р” товушини қийналмасдан талаффуз этиш у ёқда турсин, үзини құрқинчли қўринишга солған бўлиб, илонлар ҳақида ҳам, панд-насиҳат бобида ҳам устамон эди чоғи. Фаройиб воқеа шоҳидлари фаҳмладиларки, у одий қизча эмас: ё жин, ё бола қиёфасига кирган жодугар.

— Бузим бова жийдазорда эмас, — деди югуриб келган бир бола дала уватидан. — Эрталаб ўнинчи бригаддаги тут ёқалаб кетиб бораётганди. Бу қизчани тунов куни биз ҳам қўргандик. Укам икковимизга ҳеч ким ишонмади. Ана, қўрдиларингизми?! Биз алдамадик.

Мардикорлар орасидан турли овозлар эшитилди:

— Ёввойи қизга ўхшайди!

— Ёввойилар қолибдими ҳозирги замонда!

— Ушласанг-чи уни!

— Аввал итига таёқ отиб, ҳайдаб юбор!

— Бор-е! Сенга керакми, сен ҳайда-да!

Чўянлик йигит қизчага қарата кўрсаткич бармоғини ликиллатиб, “Бери кел!” ишорасини қилди-да:

— Конфет бераман! — деди.

Қизча бошини оҳиста чайқаб, итни силади. Жонивор қизчанинг нима демоқчилигини англади ва иккаласи ортга тислана бошлишди. Мардикорлар дарҳол ярим доира ҳосил қилиб, уларга яқинлашишди. Қизча ҳам, ит ҳам вақт борида қочиб қолишини ўйлаётган эди. Садоқатли ит қоқсуяк вужуди билан қизчани бекитишга уриниб бутазорга чекинди. Жийдалар тагини қоплаган қалин буталар жонларига оро кирди: худди тажрибали қочқинлардай бир зумда кўздан йўқолдилар. Шу заҳоётиқ сукунат чўкиб, шитир этган овозни ҳам эшиitmадилар.

— Ажинами, нима бало?! — деди мардикорлардан бири. — Оғзимиз қийшайиб, шайтонлаб қолмасимиздан кетайлик бу палакат жойдан!

— Ушлолмасам умрбод ўзимни сўкиб юраман, — шовқин кўтарди ҳовлиқма мардикор ва буталар орасини патир-путир ёриб ўтди. — Ер ютдими? Қани улар?

Балки ит ва қизчанинг изини топармиди, аммо пахтазор оралаб келаётган қорага кўзи тушган уватдаги бола:

— Бузим!.. Бузим бова келаяпти! — деб қичқирди.

Барчанинг юзига ташвиш аломатлари балқиб чиқди. Бузим уларни олисдан кўрган эди ва ҳаддан ташқари шошаётганини тушунса бўларди. Шунча йилдан бери жонажон жийдазори ёв ҳужумини кўрмаган эди-да.

Мардикорлар бирин-кетин иҳотадан ошиб ўтиши-да, пахта даласи этагига тўпланиб, ер чизиши. Яна бир дақиқа кутишгач, катта-катта кесакларга орқа бериб, ҳорғин чўқдилар.

— Чатоқ одамми? — шивирлади бирови.

— Йўқ, лекин ўзи йўқлигига жийдазорга кирган одамни жинидан ортиқ ёмон кўради, — деди чўянлик йигит. — Жийдазор унинг уйи, хотини, бола-чақаси, мозори.

— Сал экан-ку, — пичинг қилди машмашани бошлаган мардикор.

— Кечирасану, — зардали сұзлади чүянлик, — Бузимнинг биргина лаънатлаши бутун бир оиласи йўқ қилиб юборган. Бир неча йил аввал қандайдир тракторчи унга калла қўйганида, қирқ кун ўтмай, трактор-практори билан абжафи чиқиб ўлган. Яна факт керакми?

— Керакмас! Оёғига ётиб, узр сўрайман, жўра, — ҳиринглади мардикор.

Бузим улардан ўттиз қадамлар наридан ўтиб кетди. Одатига хилоф равишда мардикорларга еб қўйгудек тикилиб, саломларига алик олмаган эди, оралари даги кўнгли бўшлар “тамом, ҳаммамизга қарғиш тегди” деган гумонда калимасини қайтаришиди.

— Индамадими, биз ҳам жимгина ишимизга жўнайлик, — деди чўянлик.

Кўп ўтмай атроф-жавонибдаги қишлоқларда Бузим шайитида яшайдиган уч ёшлардаги ғаройиб қизча ҳақида гап тарқалди. Гувоҳларнинг ҳикоялари маъракадан маъракага, қишлоқдан қишлоққа, мактабдан мактабга яшин тезлигига тарқалди. Бахтга қарши туманда уч ёшлардаги қизалоқ йўқолган бўлиб, йиғлайвериб қўзи кўр бўлаётган ота-она қаердан нима хабар эшилса, чопиб боргувчи эди. Янги миш-мишлар қулоққа чалинган куниёқ бир мошин бўлиб Чўянга келишиди.

— Бузим дегани анави пахтазор этагидаги кўриниб турган тутлардан кейинги бригаддаги жийдазорда яшайди, — деди оқсоқол уларга. — Пахтазор оралаб икки-уч чақирим юриш керак. Миш-мишларни кўп эшилдиқ, бечора Бузим бола ўғриси эмас-ов. Яна ким билади дейсиз.

— Бекорга овлоқдан уй қурадими? Унинг бир сири борки, элдан яшириниб яшайди! — дод-вой солди онаизор. — Бизни бошлаб борингизлар! Бўлмаса, мелиса чақиририб, сизларни ҳам безовта қилиб қўямиз, ака!

— Ҳайдангизлар қани! Бир гап бўлар, — розилик берди оқсоқол.

Оқсоқолнинг “Москвичи”и билан меҳмонларнинг “Жигули”си ванғиллаб, лўкиллаб, йўлнинг яримини амаллаб босиб ўтди. Фўза сугорилаётгани учун йўлнинг у ёғини сув босган, ариқлар қазиб ташланган эди. Машиналарни тутнинг тагида қолдириб, даланинг ўртасидаги қуруқ эгатдан пиёда йўл солдилар. Бузим хусусидаги ҳар қандай қўрқинчли афсона, илоҳий кароматлар ҳозир одамларни қизиқтирмасди.

Иҳотага етгач, бирдан тўхташди. Негаки, иҳота ортидаги шувоқзорда Бузимнинг ўзи қад ростлади.

— Ассалому алайкум! — деди “Жигули”нинг ҳайдовчиси бор овозида. — Узр, меҳмон олиб қелаяпман!

Бузим паст товушда алик олди. Йўқолган қизчанинг онаси Бузимга эмас, ҳайдовчига нафратомуз боқди. Кейин Бузимга нигоҳини бурди.

— Қизим қани? — деди сафни ёриб чиқиб. — Қани деяпман?

— Қандай қиз ҳақида гапирайпсиз? — ҳайрон қолди Бузим.

— Шу ерда кўрганлар айтди! Агар уйингизга бизни қўймасангиз, ўзимиз ўтамиш!

— Қизингиз йўқолдими?

— Ҳа, уч ярим ёш!

— Нега у жийдазорда бўлади? Қаерликсиз?

— Усмонтўпданмиз! Исми Робия! Йўқолганига бугун икки ҳафта бўлди.

— Қасам ичиб айтаманки, сиз йўқотган қизча бу ерларда йўқ.

— Ишонмайман гапингизга!

— Мен ёлғончи эмасман.

Аёл атрофидагиларга бақирди:

— Нимага анқаясизлар? Манави ўтинларни четга сурингизлар! Уйини ўз кўзим билан кўрмасдан ҳеч қаёққа кетмайман!

— Тўхтанг! Катта хато қиласайпсиз! — яқинлашди Бузим.

Кўпчиликнинг ваҳмини келтирган авлиё касалманд эканлиги, эрта қаригани, нимадандир ҳаддан ташқари безовталиги маълум бўлди.

— Қизим шу ерда! — чинқирди аёл. — Нимага қаққайиб турибсизлар?!

Одамлар иҳотани бузиб ташлаши. Бузим уларнинг йўлини тўсишга беҳуда уринди.

— Яхши одам халқдан қочмайди, — деди йўқолган қизчанинг отаси. — Халқнинг йўлига ҳам чиқмайди. Қизим уйингиздан топилса, сиз хато қилган бўласиз! Топилмаса, биз узримизни айтамиз, мулла бова!

— Мен мулла бовангиз эмасман! — изидан ҳаллослаб эргашди бечора Бузим.

— Хўп! Авлиё бова десам, кўнасизми?

— Авлиё ҳам эмасман.

— Мени кечиринг! — дарғазаб ота ўз кўксига муштлади.

— Боламнинг дарагини эшитиб, шу ерга келдим! Унинг дарди олдида ҳеч кимни танимайман, кимлигига қизиқмайман ҳам!

— Болангиз уйимда бўлганида, қандай қилиб “йўқ” дейман, биродар! — куйиб-ёниб гапирди Бузим. — Алдасам, ҳозир борасиз, ёлғончига айланаман-ку!

— Бўпти! Шунинг учун бораятмиз-да! Ким ҳақ эканини исботлаш керак!

Лойсувоқ уйнинг остонасида Бузимнинг ити ўлиб ётарди, қорни ич-ичига ботган, тўкилган жунлари орасидан қовирғалари саналган.

— Ит... — зорланди Бузим. — У ўлдими?

Келганларнинг нигоҳлари итнинг бошида ўтирган қизалоққа қадалган эди. Тузуккина кийинган қизча ҳадиксираётган бўлса-да, Бузимнинг ҳам шу ердалиги учунми, қочмади.

— Қачон ўлди? — сўради Бузим ундан. — Нега мени чақирмадинг?

Қизчанинг кўзларидан маржон-маржон ёш думалади.

Бузим итнинг жасадига энгашмади. Қизча ўрнидан дик этиб турди-да, чопиб келди. Бузим бағрига босиб, пешонасидан ўпиб, юпатган бўлди.

— У менинг қизим, исми Гўрхол, — деди Бузим.

— Тақдирнинг ўзи менга совфа қилган. Сизларнинг

қизларингизни билмайман. Уни бошқа жойдан ахтаринглар, илтимос.

— Ҳа, бу менинг болам эмас, — дея аёл ичкарига отилди.

Бошқа ҳеч кимни тополмай чиқди.

— Мендан бунчалик шубҳа-гумонга боравермасангиз... — нолиди Бузим. — Бола ўғирлайманми? Бир дона игнага хиёнат қилмаган одамдан гумон қилиш...

— Нега гумон қилмас эканман! Менга болам керак, болам! Мана шундай эди... шу қизчадай эди... — ҳўнграб юборди онаизор.

Эркаклар уй ичкарисини текширмадилар ҳам. Вазифалари жабрдийда онани олиб кетишдан иборатдек олдиларига солиб йўлга тушдилар. Пахтазор аро бир аёлнинг нидоси қолди. Бузим унинг овозини Зебигулнигига ўхшатди. Зебигул қабристондан чиқиб шу кенг ҷалаларга сингиб кетган, ҳозиргина келган ожиззанинг овозига ўзиникини қўшиб узоқ-узоқларга узатган эди гўё.

— Гўрхол, — деди Бузим ерга ўтириб қоларкан, — сен одамлар орасига қайтадиганга ўхшайсан. Ҳадемай бу ерни милиция босади. Чунки ҳалигилар сени кўрганликларини албатта айтадилар. Майли, нима ҳам дердим. Улар сен ўйлаганчалик ёмон одамлар эмас.

— Мен ҳаммасини ҳайдавораман, — жажжи қўлчаларини мушт қилди гўр қизи.

— Йўқ, уларга қарши курашмасликка сўз бер!

— Сўз бермайман! — тумшайди Гўрхол.

— Вақт-соати келиб, сени одамлар орасига қўшмоқчи эдим, афсус, кутилмагандা улар сенинг борлигингни билиб қолишиди. Етти ёшингда мактабда ўқитмоқчи эдим, ишон!

— Мактаб-пактабда ўқимайман!

Бузим синиқ жилмайди. У йўлнинг интиҳосига етган каби ҳис этмоқда эди ўзини. Ўн йил аввал бир неча участка нозирларига чап берган эди, энди эса иложи йўқлигини тушунди. Бузим уч йил бурои Гўрхолни

фарзандликка олган экан, қани ҳужжати? Нега уни уч
йил эл-улусдан сир сақлади? Җақалоқнинг ҳақиқий ота-
онаси ким? Овлоққа ташлаб кетишга нима мажбурлadi
уларни? Балки қизалоқ ростдан ўғирлангандир?

— Олисларга қочиб кетолмайман, — ўз-ўзига сўзлади
у. — Итни кўмаман. Ҳозир қиласидан ягона ишим шу.
Ит бечора бу айрилиқни кўрмай кетди. Кўрмагани ҳам
яхши.

Тушдан сўнг Бузим ва Гўрхол чой ичишга ўтирилар,
тушлиқ қилиш эсларидан чиқиб кетган эди.

— Масала пишди, — деди Бузим. — Ўзи нега ўша
куни ўт ёққандинг, Гўрхол? Эшишиимча, пахта
даласида ишлаётганлар тутунни кўргандан кейингина
жийдазорга киришган. Ўт ёқма, жийдазордан чиқма,
деб сенга тайинлабмидим?! Ақлли қиз бўлганинг учун,
дорбозларни томоша қилдирганиман, вокзалларни
кўрсатганиман, бозорлардан кийимлар олиб берганиман.

— Тушимни айтишга қўрқандим, — бош эгди қизча.

— Тушингда нимани кўрдинг, оппоқ қизим? Қўрқма,
айтавер! Кимдир ўт ёқсанг, раҳмат айтаман, дедими?

— Бир йигит келди, — деди у. — Туманли тун экан, совуқ,
жудаям совуқ. Мен умуман совқотмабман. Йигитнинг
жўралари шунчалик кўп экан, айримларининг оёқлари
бўриникига ўхшармиш. “Ҳаммамиз гўрда туғилганимиз,
— дебди у, — лекин фақат сен қизлардансан”. Бирдан
уйғониб кетдим. Ўт ёқсан, ҳаммасидан қутуламан, деб
ўйладим.

— Гўрда туғилгансан, деса, ишонавердингми?

— Тушим эди, ўнгим эмас, ота.

— Унда нега ўнгингда ўт ёқдинг?

— Менга шундай туюлса, нима қилай? — Гўрхолнинг
кўзлари чақнади.

— Ҳаммасидан қутулиш учун ёқилган олов аслида
қўлга тушиш бўлиб чиқди.

Хулласи калом, Бузимнинг жийдазорида яшайдиган
Гўрхол исмли қизалоқ ҳаммага маълум бўлди. Эртасига
туман ички ишлар бўлими ходимлари икки машинада

келдилар. Бузим ва қизча уйда йўқ эди. Милиция овчаркаси жарлик томон вовиллади.

— Улар анави ёқда! — деди гуруҳ бошлиғи. — Кетдик! Бизни узоқдан кўриб, қочиб қолган шекилли. Эҳтиёт бўлинглар! Қизчага зарар етмасин!

Милиционерлар қалин жийдазорнинг нариги чеккасидаги жарликка етгунларича, юз-қўуллари тирналиб, шапкалари бошдан учди. Очиқ жойга чиққач, таққа тұхтадилар. Жарлик лабидаги ковуллар орасида Бузим бош эгган кўйи тиззалаб ўтиради. Шу ўтиришига қараганда, бир фалокат юз берган эди.

Ит вовиллади. Милиция ходимлари югурдилар ва Бузимнинг билакларидан тутдилар. Ўрнидан турғизишгандан кейингина Бузим забт этувчиларга қизарган кўзларини тикди.

— Қизча йўқ! — жарликка аланглади сержант.

— Пастга тушамиз! Анави ерда ковакни кўраяпман! — деди иккинчиси.

— Тан олмайман деб хомтама бўлманг, қани у? — тергади бошқа бир ходим Бузими.

— Нега тан олмас эканман? Фишт қолипдан кўчди, — деди Бузим. — У менинг асранди қизим. Уйимда уч йилдан бери яшайди. Исми Гўрхол. Елкасида холи бўлгани учун шунаقا от қўйганман. Фарзандим йўқ эди, Гўрхолни топган куним ота бўлдим.

— Уни топганмисиз, бошқа йўл билан келиб қолганми, ҳали бўлимда кўп гаплашамиз. Ҳозир бизга қаердалигини айтинг!

Жарликка тушганлар дарҳол қайтиб чиқишиди. Қизчанинг изини топишга овчаркани сафарбар этишиди.

— Сизларни кўриб шу ёққа қочди. Жарликдан ўтиб, ҳув анави ёқда кўздан йўқолди. Мен касалман, қувиб етолмадим.

— Ўйлаб гапирайпсизми? Қанақасига уч ёшли қизча ковул босган жарликдан ўтиб, қочиб кетади?

— У оддий қизча эмас, файритабиий хислатларга эга.

— Биз жийдазорга афсона тинглашга эмас, хизмат

вазифамизни бажаришга келдик, — деди ходим аччиқланиб.

— У ҳолда хизмат вазифангизни бажариб, қизимни ушлаб беринг, илтимос, — Бузим янада маҳзун тортди.
— Акслиги тутиб, қочиб юраверса, жондор-пондор чақиб олмасин, дейман-да. Болани ўғирлаган деб ўйляяпсизлар, сизларни ҳам тушунаман. Менинг битта хатойим
— Гўрхолни қонуний фарзанд қилмаганим. Энди сизларнинг баҳоналарингизда, ҳужжатини тўғрилайман.

Орадан уч соат ўтгач, милиция ходимлари ҳолдан тойишди. Улар пахта даласи-ю тиканзорларни, ит тушишга сесканадиган тор жарликларни тинтув қилишга тайёр эмасдилар. Уст-бошлари чангга беланиб, қоринлари пиёзнинг пўсти бўлди. Бузимни туман ички ишлар бўлимига олиб кетишига, жийдазорга қўшимча гуруҳ жўнатишга, атрофдаги қишлоқлардан кўнгиллilarни чақиришга қарор қилишди. Овчарка қизалоқнинг изини топган бўлса-да, пахта даласидан жарликка оқиб тушаётган бир ариқ сув — лойқа шаршара бўйида йўқотиб қўйди. Ариққа йиқилиб үлиб қолмадимикан, деган ҳадик ҳам уйғонди. Ариқ бир чақирим наридаги сойга қўшиларди. Сойдан жasadни ахтариш учун икки-уч кун вақт керак эди.

Туман ички ишлар бўлими терговхонасида Бузимнинг шахсини аниқлашди. Майор ҳам келди.

— Ҳўш, исм-фамилияси нима экан Бузим деганларйининг?
— хонага кирган бошлиқ стол устидаги қофозга қаради.
— Муҳаммадиев Баҳодир Умархонович. Туғилган йили...
Туғилган жойи... ҳм-м... Уйдан қачон чиқиб кетгансиз?
— Бузимга кўз қадади у. — Мени алдашга уринманг.
Шахсингизни қандай аниқлашган бўлса, бошқа маълумотларни ҳам тез орада, ваъда бераман, шу бугун столимга ташлашади. Қизчани ҳам топишади.

— Топишсин, илойим, — юзига фотиҳа тортди Бузим.
— Уйни ташлаб чиққанимга йигирма беш йилдан ошли. Етти йилга яқин узлатда яшадим, кейин фордан чиқиб, бир неча йил дарбадарликда турли вилоятларда

гоҳ чўпонга, гоҳ овчига ёрдамчи бўлиб юрдим. Охири чарчадим. Бузим шайитига келиб, бир умр қолишига қарор қилдим. Халқ менга жойнинг номини берди. Тинчимни бекорга буздингизлар, биродарлар! Кўрасиз, жиноятчи эмаслигим исботданади. Гуноҳдан қўрқан одам жиноятга қўл урмайди. Жиноятга қўл урган одам гуноҳкор. У кимгадир ёрдам бериш учун қилган бўлса ҳам.

- Жийдазорга қайтиб бормайсиз, — деди майор.
- Тўғрисини айтсан, бизнинг йигитлар бир неча дарбадарларни ушлаб, уйларига қайтаришган. Улар ииёнисталик оқибатида қип-қизил дайдига айланганлар эди. Сиз эса эски замонлардагидек ичмасдан, чекмасдан гаркидунё қилибсиз. Авлиёлар, шайхлар, девоналар, мажнунлар ҳақида ўқигандим. Ҳозирги замонда шунча вақт қўлга тушмай яшаганингизга ажабланаяпман, гарчи бунда участка нозирларимизнинг айбини кўраётсан ҳам.
- Мен учун ҳеч кимни айбламанглар, — Бузим бош эгди.
- Сиз образга кириб қолгансиз. Муаммонгиз шуки, образдан чиқолмаяпсиз.

— Қанақа образ?

- Дунёдан кўнгли совиган, ҳаммадан хафа шахс образи. Аслида тузуккина инсонсиз. Образга тақлидлик кўпларнинг бошининг ейишини биздан сўранг. “Мен таркидунё қилганман, холос” деёлмайсиз. Чунки уч йил олдин қаердандир чақалоқ топиб, ташқи дунёдан узгансиз-да, ўзингиз хоҳлаганча “тарбиялагансиз”. Образингизнинг бундан ҳам хавфли, заарли жиҳатлари терговда очилади, деган умиддаман. Опкетинглар уни!

Бузимни алоҳида камерага қамаб қўйишиди. Қўшни вилоятдаги чекка туманга терговчи юборишиди. Терговчи ўша тумандаги ички ишлар бўлими ходимлари ёрдамида Бузимнинг она қишлоғидан унинг ўтмишига доир маълумотлар тўплаши лозим эди.

Кечқурун Бузимни яна терговхонага киритишиди.

— Қариндошларимга мен ҳақимда хабар бериб

бекор қиласизлар, — хұрсанди Бузим. — Улар учун үлганман. Қизимни топиб берсаларингиз, у билан бирор қишлоқда одамлардек яшашға вайда бераман. Ёмон тарбияламаганман. Ойда бир марта кечаси жийдазордан чиқиб, тонг отгунча тепаликда ухлардик. Сұнгра бекатта тушиб, шаҳарға бораңдик. Бир неча күн ижара уйда яшардик. Кино түгүл театрга ҳам олиб кирганман. Яқында ҳарф үқитишни бошламоқчи әдим. Етти ёшга тұлса, мактабға құярдим. Дарров ҳукм чиқариш яхшимас. Оталикка нолойиқ деб үйласаларингиз адашасизлар. Чақалоқни бир парча этлигидан кап-кatta қизча даражасигача үстирган бир банда нега оталикни давом эттиролмайды? Уни мактабға бераман, институтда ҳам үқитаман. Вақт-соати келса, оила қуради.

— Тарбия беришингиздан холосаки, — деди майор, — у сиздан бошқа ҳаммани үзига душман ҳисоблади. Жарлық, тошқын сув, ковак, қоронфилик, қор-әмғир — ҳеч нарсага қараб үтирмай ёлғыз яшашға интилади. Бунда ҳеч қандай файритабийлик йўқ. Сиз уни зулматда яшашға ўргатиб, атайлаб қочириб юборгансиз. Худо кўрсатмасин, агар ўн саккиз ёшлардаги бақувват, эпчил, қуролланган қизга айланса борми, одамлар ҳалок бўлиши турган гап.

— Ким уч ёшли қизчани зулматда яшашға ўргата олади? Ахир, бу ақлга сифмайдиган иш-ку! У чақалоқлигигидаёқ гаройиб эди. Кароматларини ўз кўзим билан кўриб мен ишонолмаганимда, сизлар қаёқдан ҳам ишонардингиз.

— Менга қаранг, ўртоқ авлиё! — столни муштлади майор. — Агар уни бирор жойга тириклай кўммаган бўлсангиз, соғ-омон топилса, ҳеч қачон тарбиянгизга бериб қўймаймиз. Уни тарбиялайдиган меҳрибонлик уйлари, томи кетмаган тарбиячилар бор! Эртагача қизчанинг дараги чиқмаса, сиз нафақат бир неча йил аввал гўдак үғирлашда, балки уч ёшли қизалоқни ўлдиришда ҳам айбланаңиз.

— Мен қонхўрни тарбияламаганман! Ўзим ҳам қонхўр эмасман! — зор қақшади Бузим.

Кечки соат ўнда қидирувни тұхтатиши. Гүрхолнинг шаршарагача қочиб боришига, сув бүйіда атайин изини йүқотишига, олисларға отланишига ҳеч ким ишонмади. Икки тахмин кучда қолди: қызча ё сувда оқиб кетган, ё Бузим бирор үрга яшириб қўйган.

— Тергов изоляторига юбориш керак, электрошок билан қийнашса, қаерга яширганини айтади, — деди дарғазаб капитан.

— Йўқ, — деди бошлиқ, — гап шу ерда қолсин, бу чорост гапираётганга ўхшайди.

Эрталабки саккизда жийдазордан ўн беш чақиримлик доирадаги жамики қишлоқларга милиция ходимлари жўнатилди. Ўн олти чақирим наридаги дамбагача чўзилган сойдан жасадни ахтаришга йигирма кишилик гуруҳ тузилди. Атрофдаги мактабларнинг юқори синф ўқувчилари ва қишлоқ кўнгиллиларидан иборат, тахминан, икки юздан зиёд ахтарувчи ҳар бир тутзор, шийпон, ҳовли, омборхоналарни кўздан кечиришга киришилар. Вилоят марказидан қўшимча итлар келтирилди. Бузим жийдазорининг ҳар бир қаричи синчиклаб текширилди. Фаройиб қызча на ерда, на кўкда бор эди. Яна бир тергов гуруҳи тузилиб, уларга уч йил ичида йўқолган гўдакларнинг рўйхати ва фотосуратлари, шунингдек, уч йил бурун чақалоги вафот этганларнинг таржимаи ҳоллари, ҳомиладор бўлиб қолган қизлар хақида маълумотлар тўплаш топширилди.

Фермернинг даласида ишлаган мардикорларни ҳам келтириши. Болалигидан милициядан қўрқиши руҳида тарбияланган шўрлик мардикорлар уйларига ола-чипор кийимдаги милиция ходимлари келиб, машинага босиб кетишгач, “ўлдик” деб ўйлашди. Хотинлари йиглаб, болалари бўзлаб, қишлоқлар қий-чувга тўлиб қолаверди.

— У шунчалик тез кўздан йўқолдими? — сўради майор мардикорлардан.

— Ҳа, лип этиб йўқолди, — дейишиди йигитлар.

— Биз саккизта эдик, ҳаммамиз тоғни урса талқон қиласидиганлармиз, лекин ундан қўрқдик, орқасидан

чополмадик. Ҳаммаёғи қон эди. Қонга илон пўстлари ёпиширилганди. Қизча баданига молниңг қонини суртиб, илон пўстларини ўз қўли билан ёпишириганини айтди. Ишонасизми, у қочиб қолганида, жийда тагидаги буталар шитир ҳам этмади. Худди арвоҳга ўхшарди.

— Тўппа-тўғри, бутанинг орасига ўзини урди-ю ит-пити билан гум бўлди, — шерикларининг гапини маъқуллади ўша машмашани бошлаган мардикор. — Битта мен бир оз ичкарироққа кириб, у ёқ-бу ёққа қарадим, қизча ҳам, ит ҳам кўринмади. Ёмон сескандим. Ёнандир, сиз Бузим бованинг гапига ишонманг. Қизча уч ёшда эмас.

— Неча ёшда? Бешдами?

— Камида ўн еттида.

— Қанақасига? — жиғибийрони чиқди майорнинг. — У ерда ёш бола бўлган, ҳеч ким катта қизни кўрмаган. Ёсен учратганмидинг?

— Кўринишидан уч ёшли бўлса ҳам, аслида ёши катта. Эҳтимол, элликдадир. Бузим бўза жодудан хабардор. Иссиқ-совуқ, кинна-пинна қўлиш, жин ҳайдаш — бундай ишлар у кишига чўт мас. Менимча, бирор бечорани жодулаб, уч ёшли қиёфада кўринадиган қилиб қўйган.

— Ҳамманинг мияси айниб қолган! Қайси асрда яшаяпмиз ўзи?! — фифони фалакка ўрлади майорнинг.

— Қани, қури баринг бу ердан!

— Раҳмат, раҳмат, — мардикорлар ички ишлар бўлимидан чиқиб, дәққон бозоридаги кабоб тутуни буруқсиётган ошхонага кирдилар-да, милициядан эсономон қутулганлари шарафига икки сихдан кабоб, пиёзли салат, битта нон ва икки шиша ароқ буюришди.

— Қизча ҳақида лоф уриш керак эди, — деди машмашани бошлаган мардикор икки пиёла ичгач.

— Ўлсин, мелисалар роса ваҳима билан изласин ўша қизчани!

— Гап тарқатиш қочмайди, — кулди мардикорлар.

Яна бир кун ўтди. Гўрҳоннинг тириги ҳам, ўлиги ҳам чиқмади. Бузим ҳибсда сақланаётган туман ички ишлар

бұлыми олдига кечқурун иккита машина келиб тұхтади. Давлат рақамларига қараганда, иккаласи ҳам құшни вилоятдан келгандарники эди. Ҳайдовчилар үттіз ёшлар атрофида, йұловчилар эса әллик-олтмишларни уриб құйған уламолардек кийинган савлатдор, жиддий, босиқ кишилар эди. Ароқ ичмайдыган, сигарет чекмайдыган, яхши овқатланадыган, сүядор, иликдор қавмдан экани аён эди. Улар милиция бұлымига ҳам салобат-ла қадам құйышди. Ходимларга худди мактаб үқувчиларига ёинки шогирд болаларга мурожаат қилаётгандек меҳр ва сал кибр билан нигоҳ ташлаб, бирма-бир саломлашиб үтдилар. Терговчилар уларни маҳбуслар сақланаётган тош камералар жойлашған йұлакка туширишди. Шу ердаги катта, чароғон хонага ҳаммалари киргач, соқчи Бузимни бошлаб келди.

— Баҳодирхон! Ақажон! — үрнидан туриб Бузимнинг құчоқлаб олди ёшроби. — Оллоқта шукр, тирик экансиз!

Бошқалари ҳам касалманд маҳбусни бир-бир қучдилар.

— Баҳодирхон иним!

— Жияним, қаерларда юрибсиз?

— Наҳотки, бу үзимизнинг Баҳодирхон бұлса!

Күзларимга ишонмайман!

— Ҳа, чорак аср үтса ҳам күzlари үзгармабди!

— Раҳматли Үмархон акамизнинг кексалигини күраяпман, биродарлар!..

Бузим қариндошлари билан унсиз құчоқлашды.

— Бундан кейин ҳам үз ҳолимча яшамоқчиман,

— деди у сұхбат охирида. — Мени олиб кетиш учун овора бұлишларингизнинг кераги йүқ. Жуда ёрдам бергиларингиз келса, қизимни топғанларидан кейин қонуний фарзандликка олишимга ёрдамлашынгизлар. Булар мени савдойи деб үйлашаяпти. Ҳеч кимни “болам” демаганман. Шу... Гүрхолдан бошқа... Илтимос... Ақл-хушим жойида...

— Қиз үлган деган тахмин бор, — атрофдагиларга бургут қараң қылди соқолли қариндош. — Тирик топилса бұлды, ёрдам биздан. Аммо-лекин, Баҳодирхон, гапни тескари

олма. Қизинг икковинг қишлоққа қайтасан, ҳамма шароитни тұғрилаб берамиз. Худога шукр, фермамиз, цехларимиз, дүкөнларимиз ишляяпти. Үтган йили Ҳажга бордим. Хоҳласанг, келгуси йил сени ҳам юбораман.

Бузим полдан күз узмади. Унинг қорайған, ажин босған, яноқ сүяклари бүртиб чиққан юзидан қандай маңынни үқишни билмасди киши. Пиёнисталарга ҳам, шайхларга ҳам үхшамасди.

— Йүқ, мен Ҳажга нолойиқман, — букчайди у. — Сиз берадиган шарт-шароит ҳам баҳойим эмас, амаки... Баҳойим паст, жуда-жуда паст...

— Үша воқеадан кейин кимдан уялдинг? Ҳамқишлоқларингданми? Ахир...

— Бузим шайитига тақдир шамоли учиреб келди. У ерда күп воқеаларни күрдим. Ҳаётимдаги қайси ип чувалашған бұлса, үтган йиллар мобайнида ҳар бир калаванинг үз учи топилди.

— Нима учун дунёдан воз кечәётганингни үйлаб одам даҳшатта тушади, Баҳодир! Сени дунёга нима боғлайди үзи? Инсоний түйгуларми ё ҳайвонларда ҳам бұладиган зоҳирий нафсми? Кимлардир нафс туфайли рисоладаги, соғлом, бола-чақали әркак ҳолатида шарманда бұлаяпти, сенинг воқеанг шармандалик эмас-ку, ука?!

— Бу мавзуда гаплашишни бас қиласыл, — деди Бузим полдан нигоҳини күтариб. — Мен дунёдан узилмаганман. Одамлар дунё эмас. Сизлар билан бир маҳаллада яшашдан күра Гүрхол эсон-омон топилишини сұрайман... Камерамга кузатиб қўйишиң, ёлғиз қолмоқчиман...

Бузимни ҳозир қўйиб юборишмас эди, албатта. Қариндошлар қизчанинг соғ-саломат топилишидан умидвор бўлиб, ҳибсонани тарқ этишди. Қўпчиликнинг фикрича, Гүрхол ўлган эди. Юзлаб изтопарлар бир иш чиқаролмагач, нима ҳам дейиш мумкин? Уч ёшли қиз овқатсиз, бошпанасиз, овлоқ жойларда яшириниб яшашига Бузимдан бошқа ҳеч ким ишонмасди.

Нихоят, учинчи кун, эрталабки тұққизларда туман

шифохонасига қонга беланган овчини келтириши. Жарлик яқинидаги құйхонасига унинг бир хонали мұйжазгина күлбаси (ҳам қоровулхона, ҳам нашахона вазифасини бажарали) бор экан. Овчи әрталаб әгар-жабдуқларни олиш учун күлбага кирса, стол тағида нимадир қимирлагыны сөзиди. Қайрилиб қарагунча құшотар милтиқдан ўқ узилиди. Овчи күлбага кирганида милтиқни столга суюб қўйган экан. Яралангандай овчи ташқарига судралиб чиқиби. Милтиғи эса ер ютгандек фойиб бўлган эмиш. Бу ҳақда туман ички ишлар бўлимига хабар бериши. Маълумотлар тасдигини топгач, майор шошилинч йиғилиш чақирди.

— Мактаб ўқувчиларини ва барча кўнгиллиларни қизчани ахтаришдан зудлик билан четлатинглар! — деди у бўғриқиб. — Бузим ҳаммамизничув туширганга ўхшайди! Унинг бошқа сири бор! Биз излаётган қочоқ ҳам ҳақиқатан оддий қочоқ эмас! У ўта хавфли. У қуролланган. Қидиувга ҳарбийларни ҳам жалб этамиш.

Вазият янада жиддий тус олди. Барча йўллар тўсилиб, улкан ҳалқа ҳосил қилинди. Орадан етти соат ўтгач, қош қорайгандагина аскарлардан бири Соримтепа қабристонининг чеккасидаги баланд қабртош панасига бўридек тикилиб турган қизчани кўриб қолди. Аскарлар гўристонни қуршаб, бошлиқлар келишини кутишгунча қоронги тушди. Шунда қабристондан битта эмас, учтўртта қизалоқнинг мунгли йиғиси эшитила бошлади. Аскарлар ва милиционерлар ҳайронлик-ла бир-бирига қарашар, елка қисишар, кўпчилиги пи chirlab қалима қайтарган қўйи қовоқ согланча мозоротдан кўз узишмасди. Йўқолган қизалоқ Соримтепа қабристони ичкарисига қочиб киргани ҳақиқати хабар рациядан тарқалиб бўлганди. Бошлиқлар ва қўшимча куч етиб келди. Бу вақтда қизалоқларнинг овозлари тиниб, дўппайган гўрлар узра ўлик сукунат чўккан эди.

— Қизчани ким кўрди? — аланглади майор.

— Мен, — деди гувоҳ.

— Қуролланмаганмиди?

- Қизчами? Йұқ.
  - Ёши неchalарда?
  - Уч-тұртларда.
  - У үзига ишонч билан тез югуриб қочдими ё кимдир чақырдими?
  - Мени кузатиб турған экан, күз күзга тушганида, бироз энгашди. Бүрининг боласидай қылт этмай бир неча секунд турди, кейин қабртош панасиға үтди-ю күздан йүқолди. Бизга қоchoқнинг үн олтинчи калибрли құшотар ов милтиғи билан қоролланганини айтишган, қарасам, милтиқ отолмайдыган кичкина қизча экан.
  - Бир неча қизалоқнинг овозини қандай тушунай? Улар нечта бұлиши мумкин?
  - Бошқа ҳеч кимни күрмадим.
  - Изидан ҳеч ким қувмадими?
  - Йұқ, мен “сетка”гача бордим, — аскар сал нарида турған катта сержантта қаради.
  - Овчини ёш қизча отмагани аниқ, — деди катта сержант. — Унинг шериги борлигини биз ҳам тахмин қилаяпмиз. У эркак киши. Ов милтиққа нишон бұлмаслик учун шошма-шошарликка рухсат бермадим. Аскарлар бронжилетсиз.
  - Нечта қизчанинг овози әшитилди үзи?
  - Учта ё тұртта овоз келған жой ҳув анати ер, қабристон “чүққиси”. Аниқ бир нима дейиш қийин. Лекин ёввойи мушук, чиябүри ё бошқа жонзотнинг овози әмасди.
  - Құлға олиш операциясини тезроқ бошлаш керак, — майор аскарларга құмандонлик қилаётгап лейтенантта яқынлашды. — Қабристонга бронжилет кийғанларнегина кириting. Ишни ҳар икки томондан қурбонсиз тугатишиш шарт! Ёритиш учун қанча машина керак?
  - Прожекторлардан фойдаланамиз, — деди лейтенант.
  - Қабристон ҳудуди кундузгидек ёритилгачгина аскар киритамиз, акс ҳолда кутилмаган воқеалар содир бұлмаслигига кафолат бериб бўлмайди.
- Йул бўйидаги симёғочлардан кабел тортиб, уч

томондан прожекторлар үрнатдилар. Үқұтmas каска ва бронжилет кийган йигирмата аскар дарвозадан киришга тараддуд күришди.

Қабристонға бекинганларни овозкучайтиргичдан сұнгги марта огоҳлантиришди:

— Чиқышларингни илтимос қиласыз! Овчи шифохонада ётибди, ақволи яхши. Ҳозирча ҳеч ким үлгани йүқ, демак, вазият оғир әмас! Ваъда берамиз, ҳеч ким сизларга ёмөнлик қилмайди. Одамлар дағн әтилған муқаддас жойда үйин қилманглар!

Суқунатта чүмған гүристондан жавоб бұлмагач, буйруқ берилди. Махсус гурух қабристонға пусиб кирди. Ҳаяжонли онлар бошланды. Ҳар бир дүйпайған қабр, ҳар бир қабртош, шувоқлару янтоқлар билан қопланған пастак дүңгликтарни құздан кечирған чипор кийимлилар эхтиёткорлик-ла юқорига интилдилар. Соримтепа қабристони дала үртасидаги қадимий тепаликда жойлашғани важидан аскарларни атрофдан кузатиши имкони бор зди. Улар тепаликнинг баҳайбат қабртошлар қаққайған бошига етгач, бир-бирига ишоралар қилиб, тұхташды. Четдан кузатиб турғанлар сездиларки, тепалик бошида аскарлар ғаройиб ҳодисага дуч келишди. Қуролли кимса учраганида, ҳайратланиш үрніга автоматларини үқталардилар.

— Кизчани күрдик, қабристон үртасига қочди! — рациядан ҳисобот берди катта сержант. — “Чүққи” атрофидаги қабрларни “тозалаб”, фақат “чүққи”нинг үзинигина құршаб оламиз.

— Рухсат!

Аскарлар үт-үлан оралаган чумолилардек бир зумда қабртошларни айланиб чиқиши. Энди фақат Соримтепанинг устки майдони қолди.

— “Чүққи”га бир томондан күтарилинглар! — буюрди лейтенант. — Нихоятда, эхтиёткорлик билан “ишлиңлар”!

— Менимча, бу ерда фақат битта қизча! — жавоб әшитилди рациядан.

— Ишончингиз комилми?

— Ҳа, уни құраяпман! Қабр ёнидаги чуқурчадан бизни күзатаяпти. Бу ерда бошқа яширинадиган жой йўқ.

— Ушланглар!

— У гўрга тушиб кетди, — гириллади рация.

Бошқалар ҳам Соримтепага чиқишиди. Оддийгина қабртош қўйилган мозорнинг ёнида тулки уясига ўхаш кавак қўринди. Теграсида янги тупроқ сочилиб ётарди. Ҳақиқатан, уяга уч-тўрт ёшли бола сифарди, айни дамда бунга ишонишга ақл монелик қиласарди.

Уя туви лаҳад томон бурилганини кўрганларнинг эти жимиirlади. Мулойим товушда: “Гўрхол, у ерда ўтирма. Биз яхши одамлармиз. Сенга конфет берамиз. Отангга ҳам олиб борамиз”, дедилар.

— Жинни бўп қоламан, — ёқасини бўшатди майор. — Шу ёшга кириб бунақа воқеани чет эл газеталарида ҳам ўқимагандим.

— Кавак лаҳадга туширади, астағфирулло, — ковакка фонаръ тутган капитан ҳам ўзини лоҳас ҳис этди. — Бузимни шу ерга келтириш керак, чақирсин қизини! Яна дeng, исми ҳам мослигини! Гўрхол! Отни ҳам топиб қўйган экан-да! Шунча кундан бери у қабристонда пусиниб ўтирганмикан-а? Нима еб, нима ичиб?

— Эртага роса тўполнон бўлади, — тишларини ғижирлатди майор. — Тошдаги ёзувга қараганда, Зебигул деган аёлнинг қабри экан. Уруғ-аймоғи милицияга ҳам, прокуратурага ҳам бостириб боради. Шу етмай турувди бизга.

Бузимнинг ёрдамидан фойдаланиб қизчани чиқаришгач, кавакни кўмиб ташлаш қарорида тўхталдилар. Ҳеч қанча вақт ўтмай милиция машиналари қуюндеқ етиб келишиди. Кишанланган Бузимни Соримтепа сари етакладилар.

— Уйингизда нечта қиз бор эди? — йўлини тўсди майор. — Аскарлар нега бир неча қизчанинг овозини эшитишди?

— Гўрхолнинг шўхлиги бўлса керак, ҳар хил овоз беришни ўрганиб олганди, — ҳаяжондан тез-тез ютинарди Бузим. — Бошқа қиз йўқ! Бор-йўғи биттә эди

менда! Овчини ҳам у отмаган. Отмайди, ахир! Менга қизиқ... ҳайронман! Нима учун у Соримтепага қочиб келган? Тезроқ күрсатинглар!

— Охириги марта ишонишим! — бармоини бигиз қилди майор. — Воқеаларнинг оқибатлари учун сиз жавоб берасиз!

Бузим кавакка шошилди.

— Бу... Қорақишлоқдаги Зебигулнинг қаб... қабри... — ранги докадек оқарган Бузим чўк тушди. — У... наҳотки, шу ердан... топилди? Кавакни кенгайтириб, кириб олибди-да, бечора қиз!

— Мабодо лаҳаддан чиқмаса, биз гўрни бузамиз, — деди майор. — Можаронинг каттаси кейин бошланади. Шунинг учун қизингизни ковак орқали чиқариб олинг. Биз нарироқ турайликми?

— Ҳа, — бош силкиди Бузим. — Кетинглар! Прожекторларни ҳам ўчиринглар! Ҳеч ким шовқин ғолмасин!

— Қоронғида ноқулай эмасми?

— Гўрхол қоронғиликни ёқтиради! Мен ҳазиллашиб, уни “Зулмат маликаси” деб эркалайман. Ҳамма гапларим сизларга бачкана, бўҳтон, алаҳсираш бўлиб туюлди. Ўз кўзларингиз билан кўриб ҳам яна ҳайрон қолишларингиз нимаси?

Аскарлар ҳалқаси кенгайиб, Соримтепадан хиёл пастлади, ўткир кўзли чироқлар сўнди. Бузим сажда қилаётгандек кавакка бош қўйди, кўзларини юмди, ҳидлади.

— Алла-ё, алла, — унинг кўзларига ёш қўйилди. — Одамлардан қочиб, онасининг бағрида ётган болам-ей...

Жавоб ололмаган Бузим яна алла айтди. Бошқа сўзга тили айланмади, айланмасди ҳам. Кўп ўтмай қизлоқнинг заиф йутали қулоққа чалинди.

— Қўлимдан келса, мен ҳам ёнингга кирадим, — деди Бузим. — Иложим йўқ, болажоним. Чиқа қол, сени соғиндим.

— Менга алла айтманг, — овоз берди Гўрхол.

— Катта қиз бўлганинг учун шунаقا деяпсанми?

— Аллани она айтади. Сиз онам эмассиз. Билдим, отам ҳам эмассиз.

Бузим ҳар сафар жавоб бергувчи эди, ҳозир Зебигулнинг мозори қошида нима дейишни билмади. Кўзларидан қонли ёш оқаётгандек туюлди. Гўрхолга эмас, Зебигулга раҳми келди. Сўнг:

— Менинг ҳам болам йўқ эди, сени топдиму “болам” дейишга ўргандим, — деди. — Бу ёқса чиқсанг, ҳаммадан қутқараман, менга ишон.

— Улар ёмон эмасми? — кавак ичидаги алланима питирлади; Гўрхол юқорига тармашди шекилли.

— Ҳечам ёмон эмас, зулмат маликаси! Кел, кела қол! Қўлингни бер!

— Нима учун ҳаммалари мени қувлади, ота?

— Нега тўхтаб қолдинг? Ўзингга ўшаган чиройли қизчалар билан бирга ўссин, ўқисин дейишяпти. Ҳеч замонда ёш болани ҳам қийнайдими? Ҳатто, чимчиламайди ҳам!

— Уйга кетмаймизми?

— Хоҳласанг кетамиз, — унсиз йиглади Бузим. — Барibir битта оила бўлиб яшаймиз. Тўғри айтдинг, сенинг ҳақиқий отанг мен эмасман. Чақалоқлигинда топиб олганман. Балки гапларимни онанг... қаердадир эшитаётгандир... дийдорингни кўраётгандир... Унинг олдида берган ваъдамни бузмадим...

— Қанақа ваъда, ота? Сиз онамни кўрганмисиз?

— Бу ҳақда катта бўлганингда гаплашамиз, хўпми? Мени кўп интиқ қилмай, чиқсанг-чи! Қара, касалман. Бошимга кафtingни қўйиб даволардинг-ку, Гўрхол!

— Сизни опкетиб қолишгач, бир ўзим яшамоқчи бўлдим... Нега йиглајapsиз? Онамни эсладингизми?

— Йигламадим, Гўрхол... Мен йиглаб бўлганман, кўп йиллар аввал... Нима единг шунча кун?

— Қорним очқади, ота!

— Хоҳлаган овқатингни пишириб бераман, болажоним, кавакдан чиқсанг бўлди. Қабристонга кирма, деб минг марта тайинлаганман-ку! Сен эса қабристон у ёқда

турсин, гўрнинг ичига кириб олибсан. Шунача ҳам ўжар қиз бўладими дунёда?

— Ҳамма айтганларингизни қиласман, ота, улар бизнинг уйимизга келмасин. Майлими?

— Гап уларнинг келиш-келмаслигига эмас. Дунёдаги энг мард қиз қилиб тарбиялайман сени. Ҳеч кимдан қўрқмайдиган, оқила, шижаотли бўлишингни истайман. Биздан ташқаридағи дунёда ҳам яхши одамлар кўп. Шаҳарда кўрганларинг эсингдами?

Гўрхол кавакдан бошини чиқариб, ҳавони ҳидлади.

— Сассиқ ҳидлар, ота. Қизиган темир, машиналарнинг тутуни, сигаретнинг иси... пух-ф...

— Гўрхол, — дея кўз ёшларини артди Бузим, — кавакнинг тубида ҳеч нарса емадингми?

— Йўқ, уч кундан бери ариқдан сув ичиб, чириган беҳи едим.

— Ариқдан сув ичиб, чириган беҳи единг? Қорнинг оғримаяптими?

— Ҳозир оғримай қолди. Кеча қаттиқ оғриди.

Гўрхол егулик умидида Бузимнинг кийим-бошини тинтиб, чўнтакларига жажжи қўлчаларини сола бошлади. Бузим уни бағрига босган эди, иссиқ кўз ёшлари қизалоқнинг юзига, бўйнига томди. Гўр қизи ҳам бирдан хомуш тортиб, ўксинди.

Шу заҳоти чор томондан одамларни ирилиб келишди. Зулмат маликаси ўзини ҳар ёнга отди, юлқинди, чинқирди, Бузим қўйиб юбормади. Бу кеча тутинган ота-бала қон йиғлаган күн сифатида тарихда қолди.

МАШҲУР ФОЛБИННИНГ АСРАНДИСИ

Уч ёшигача овлоқдаги жийдазорда, Бузим лақабли авлиёсиғат кишининг кулбасида яшаган Гўрхол исмли қизалоқ ҳақидаги шов-шуввлар, турли миш-мishлар, газета хабарлари эл аро ёйилди. Орадан йиллар ўтгач, бир асарда шундай ёзувлар битилди: “Туман ички ишлар бўлимига келтирилган Бузимнинг шахси аниқланди

ва чорак асрки дом-дараксиз йўқолган одам топилди. Гўр қизининг кейинги тақдирига қизиқиб, сўраб-суриштиришганимизда шундай дейишди:

“Чеҳра қамоқдан чиққанида, меҳрибонлик уйида тарбияланаётган Гўрхолнинг бўйи чўзилиб қолганди. Бир куни ҳовли четидан Чеҳранинг мурдасини топишди. Ким ўлдиргани тезда аниқланди. Бу – Гўрхол эди. Уни бир йилча ахтаришди. Туманлй кечада бир йигит билан кетиб бораётганини кўрганлар бор эди. Ниҳоят тўқиз ойдан сўнг қайсиdir туман туғруқхонасига бир жувонни оғир аҳволда келтиришди. Бояқиши туғолмай ўлди. Шундай қилиб, Гўрхол қабрда туғилиб, туғруқхонада вафот этди.

– Бузим-чи? – деб сўрадик.

– У ўзи қарғаган сулоланинг сўнгги вакили оламдан ўтганини эшишганда ўлим тушагида ётган эди. Қариндошларининг айтишича, кўзидан бир томчи ёш думалаб, жимгина жон берган. Ҳозир қаердадир Гўрхолнинг қизи вояга етаяпти. Агар ёмонларга дуч келмаса, у баҳтли бўлади...”

Бироқ аслида Гўрхол тарихи бундай якун топмаган эди. Ўша кеча Бузимни ҳам, Гўрхолни ҳам туман ички ишлар бўлимига келтиришди. Қизалоқ учун маҳсус жой тайёрлаш буюрилган эди. Қанчалик шарт-шароит яратилмасин, Гўрхол ўз озодлиги ва жийдазордаги лойисувоқ уйини барчасидан афзал биларди. Афсуски, уни қўйиб юбориш ҳеч кимниңг хаёлига келмас эди. Терговда ойдинлашишича, Гўрхол ростдан ҳам овчининг қоровулхонасига кирган, стол тагига бекинган, милтиқ эса тасодифан огилиб кетган. Овчининг милтиги пол тагидан топилди. Бир кун аввал бир тўйда тентакнамо мардикор билан ичкиликбозлик қилган овчининг эс-хуши ёввойи қиз ҳақида шов-шув кўтариш бўлиб қолган экан.

Гўрхол ҳақида милицияга хабар етказганлар Усмонтўп қишлоғидаги қизи йўқолган ота-она эди. Юзлаб одамлар қизалоқларни ахтараётганини эшишган

бода ўғрилари қўрқанларидан эртасига Усмонтўп қишлоғида ўғирланган қизчани уй олдига ташлаб кетишиди. Тонгга яқин эшик тақиллашидан уйғонган она бўсағада қизчасини кўриб, қувончдан бор овозича йифлайверди, маҳалласидагилар “Хойнаҳой, қизининг ўлиги топилганини мелисалар хабар беришди-ёв”, деб дўппи кийиб, чопон устидан белбоғ боғлаб, таъзияга келишиди.

Ўша воқеадан сўнг:

— Усмонтўпдаги қизча Гўрхолнинг шарофати билан топилди, — деб гапириб юришди одамлар.

Бузимнинг қариндошлари яна ташриф буюришиди. Маҳбус озод этиладиган, Гўрхол шаҳардаги психиатрия шифохонасида маълум вақт даволангач, меҳрибонлик уйига жўнатиладиган бўлди. Уни Бузимнинг тарбиясига бериш мутлақо тақиқланди. Ҳатто, кўришиш ман этилди. Гўрхол мамлакатнинг қайси шаҳридаги нечанчи рақамли меҳрибонлик уйида тарбиялананаётгани ҳам сир сақланишига келишилди.

— Охирги марта хайрлашишга рухсат беринглар, — ялинди шўрлик Бузим.

— Йўқ, — дейишди Бузимга, — сиз уни ўнгурдан топиб олган чоғингиздаёқ катта хатога йўл қўйгансиз. Қамалмаётганингизга шукр қилиб, қишлоғингиз қайтинг, қариндош-урӯф даврасида ёшингизни тинчгина яшаб, ошингизни ошаб юраверинг.

Гўрхол бир йилча психиатрларнинг назоратида бўлгач, ёз кунларининг бирида шимолий вилоят марказидаги меҳрибонлик уйига юборилди. Худди шу меҳрибонлик уйидан бола асраб олиш учун бефарзанд аёл — фолбинлик ва жин ҳайдаш билан шуғулланувчи бир доголи хотин ариза ташлаб қўйган эди. У барча айёр хотинлар каби кўчадагиларга бафоят хушмуомалада бўлар, неки дард-ҳасрати борки, жон қулоги или тинглаб, мушкулликларни тарқатувчи ўз куч-қудратидан фойдаланишни таклиф этар, лекин меҳрибон эмаслиги юз-кўзидан сезилиб турарди. Қулфия фолчи (уни атроф-жавонибдагилар

шундай аташарди) келди деса, мутасаддилар зифирча хурсанд булишмасди. Бу аёл қонун-қоида аталмиш ўз қолипларига ҳаддан ташқари бино қўйганди, ахён-аҳёнда кўчада маст ҳолда кўрингувчи мўйловли, қоқсуяк эрини уйдан сўроқсиз бир қадам чиқмайдиган қилиб тушовлаганди. Унга фарзандликка ўтган боланинг ранги чиқмаслиги аён эди. Балки бошқа важлар бордир, балки бола асраб олиш осон эмасдир, ҳарҳолда Гўрхол олис вилоятдан келтирилган чоғ машҳур фолбин дам туман ҳокимияти қошидаги васийлик кенгашига, дам меҳрибонлик уйига зир қатнаб, саргардон юрган дамлар эди.

Дастлаб унга Гўрхолни тавсия этиш ҳақида ҳеч ким ўйламади. Бунга Гўрхолни топширгувчиларнинг алоҳида буйруқ-кўрсатмалари ҳам сабаб эди. Улар қизчани ҳозирча ҳеч кимга фарзандликка бермаслик, ҳеч қандай меҳмондорчиликка юбормаслик, ҳеч ким билан учраштираслик борасида алоҳида тайинлашди. Шунингдек, Гўрхолни сўраб келган ҳар қандай бошқа шахсларга унинг шу ерда тарбиялананаётгани сир тутилиши ҳам таъкидланди.

— Нима бўлган унга? — сўради директор аёл.

— Ўтган иили мазаси қочиб, шифохонада бир йил даволанган, — деб жавоб беришди. — Чақалоқлигидан бошлаб нобоп муҳитда қаттиқ эзилган, шунинг учун алоҳида меҳр ва алоҳида диққат-эътибор билан қаранглар. Айниқса, кечаси ҳовлига ёлғиз чиқмасин.

Жавоб мудирани қониқтирмади. У Гўрхолнинг “шахсий варақаси”ни титкилаб, касаллик борасида тузукроқ маълумот тополмади. Жанубий вилоятда бир таниши бор эди. Унга қўнғироқ қилиб, ёрдам сўраганди:

— Нариги дунёдан қайтиб келган қиз эмиш, фаройиб хислатлари бор экан, — деб жавоб берди таниши.

— Клиник ўлимми?

— Йўқ, қабрда уч кун яшаганмиш.

— Худойим-ей! Уни тириклай кўмиб юборишганми?

— Тарихи қўйидагича, дугона... — Таниши Гўрхол хусусида тўқиб-бичиб сўйлади.

Құлфия фолчи яна бир марта совфа-саломлар билан остона ҳатлаб, үзи ҳам бир пиёла чой ичиб кетгач, меҳрибонлик уйи мутасаддилари ўйланиб қолиши. Васийлик кенгаши билан келишган ҳолда унга бола беришни тезлатиш керак, аммо кимни? Муаммо бир йилдирики, ечимини топмаётганди.

— Гүрхолни берамизми? — таклиф ташлади директор. — Иримчи эмасману, бу қыз, очиғи, мени сескантираяпти. Унинг тарихи яхшимас, этни жунжиктиради.

— Қанақа тарих экан? — күз уриштириши воқеадан бехабар бошқа мутасаддилар.

— Сир сақлашга ваъда берасизларми?

— Вой, сиз айтасизу, биз сотамизми, опажон! Үзимиз ҳам билиб турибмиз, Гүрхол Баҳодированинг қандайдир сири бор. Бизга ўзгача «ҳурмат-эҳтиром» билан топширганларидан ҳам маълум.

— У руҳий касаллар шифохонасида бир йил ётган экан. Қандайдир илмий-текшириш институти ҳам роса текширибди. Бизга тұғридан-тұғри ўша ёқдан ташлаб кетишган. Қизча жиддий касал эмас, сал ғалатироқ, холос. Сезилади-я? Дүхтирлар файритабиий томонларига қизиқишишган. Қарасалар, айтарлы ҳеч нимаси йўқ. Кеча қўнғироқлашдим. “Биронта оила сўраса, берсак бўладими? Гүрхол ўзини яхши тутаяпти” дегандим, у ёқдагилар “Шошилманглар! Үзимиз айтамиз”, деб қуруққина жавоб қайтаришди. Бу ишга милициянинг ҳам алоқаси борга ўхшайди.

— Қулфия фолчининг қанақалиги маълум-ку, — дейишиди мутасаддилар. — Бир каср чиқса, бошимизда ёнғоқ чақишишасин. Ҳартугул, рўйхатда турадиган қиз экан.

— Менга очиғини айтишмади, — шивирлади директор.

— Энди бу ёғига қулоқ солинглар! Бир танишим орқали билдимки, томи кетган қандайдир тентак Гүрхолни чақалоқлигига ўнгурдан топиб, одам оёғи етмас овлоқ макондаги чайласида катта қилибди. Уч ёшга етганида, гувоҳлар милицияга хабар берибди. Унгача

қизча Мауглига үхшаб ёввойи бўлган. Телба отани ушлашибди-ю аммо қизча... хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ёлгиз ўзи қочиб кетибди. Кап-кatta эркаклар уч кун қувишибди. Учинчи кун аскарлар қабристонда қўлга олибдилар. Қабристоннинг қаеридан денглар! Нақ гўрнинг ичидан! — Кўзларини олайтириди директор. — Тулкиларми, шоқолларми, ерни қазиб, уя қурган экан. Қизча уяга тушиб, кавлаб-кавлаб, лаҳадгача борибди. Тентак отасини қамаб қўйишган экан, дарров “КПЗ”дан келтиришибди. Қизини алдаб-сулдаб уядан чиқариб олибди. Бўлмаса, қабрни очишга тўғри келаркан. Уч ёшга кирган жимитдеккина қизалоқ қандай қилиб қабристонда яшириниб яшайди-ю лаҳадгача кавлаб боради? Мурда билан битта жойда ётгани-чи! Бўлиши мумкинмас!

— Ҳа, бўлмаган гап, — дейишиди мутасаддилар.

— Фикрим шуки, унга тезроқ ота-она топиш ва қутулиш керак. Органдан, ҳокимиятдан ёки шифохонадан сўрашса, ҳаммаси жойида, ўзини оддий қиздек тутаяпти денглар, бирор оиласа фарзандликка берсак, янайм яхши бўлади, деб миясига қуйинглар. Келишдиг-а?

— Мозорга тушиб, мурда билан ёнма-ён яшаган бўлса... ҳар қандай одам сесканади... Унинг бир балоси бор! Ҳақ гап! — маъқуллашди мутасаддилар.

— Қулфияга мос келади-да, ахир! Тўғрими?

— Албатта! Қулфия опа қачон қарасангиз, инжинслардан гапириб юради. Баҳорда бир аёлни үн йил аввал вафот этган эрининг арвоҳи билан гаплаштиргани қанча шов-шув бўлди, эҳ-ҳе!

Улар бир қарорга келган ҳам эдиларки, хонага ёши улуғ тарбиячи хотин кирди. Муҳокамадан хабардор этишгач, директорга эътиroz билдириди:

— Бундай шошиш яхшимас. Ҳеч бўлмаса, олти-етти ой шу ерда яшасин. Қанақа қиз эканини кўрайлик, тўлиқ ўрганайлик. Қулфия ўшани оламан, деса, берамиз. Шу вақт ичida касаллиги ошиб кетса, келган жойига қайтарамиз. Биз меҳрибонлик уйимиз, даволаш маскани

эмас. Худо күрсатмасин, фолбинникида бир ишкал чиқса, биз ҳам жавоб берамиз.

Кунлар ўтаверди, Құлфия фолчи гоҳ васийлик кенгашига, гоҳ меҳрибонлик уйига қатнайверди. Айниңса, Гүрхолни күрсатишганида, яшнаб кетди.

— Мозоротдан топилган қызы бұлса нима қипти?! — деди у тұлқынланиб. — Оддий болачалар овлоқларда юролмайды, чунки онасидан ажрамайды, қоронғидан қүрқиши-ку фирт табиий ҳол. Гүрхол чекка күлбада онасиз үсган экан, демак, үз-үзини эплаб үрганған. Шуниси маъқул әмасми, меҳрибонларим?

— Ростдан қызы қилиб олишга розимисиз?

— Вой, нега рози бұлмас эканман! Бириңчидан, менга худди шундай қызча керак. Иккінчидан, яширмай құя қолинглар, бу бечорадан бошқасини бермоқчи әмассизлар. Бир йилдан бери югуриб, товоним тешилиб кетди-ку!

Мутасаддиларнинг талабларнига күра Құлфия фолчи жин ҳайдашу фолбинлик каби шубҳали амалларни йиғиширадиган бұлды, эри ҳам маст ҳолда күча-күйда күринмай қолди. Фақат юқорининг рухсати тегса бас, Гүрхол тоғ этагидаги гавжум қишлоққа — Құлфия фолчининг болохонали уйига жұнаши тайин әди.

Учинчи ойда шифокорлар Гүрхолни қайтадан текширишди. Бу вақт ичида қызча бошқа тенгқурлари орасыда үзининг рисоладагидек тутиб, бирор файритабиий ишга құл урмаган әди.

— Исминг нима? — жилмайды психиатр аёл. — Дарҳол унутиб қўйдим, кечирасан.

— Гүрхол, — дея тикилди қызча. У шифокорга ишонмагани аён әди.

— Ёшинг нечада?

— Тұртда.

— “Карра-карра”ни ёдладингми?

— Ҳаммасини билмайман.

— Иккى карра иккى неча бұлади, Гүрхол?

— Тұрт.

- Беш карра беш-чи?
- Йигирма беш.
- Түрт карра түккиз?

Гүрхол елка қисди. Шифокорлар бошқа фанлар бүйича ҳам синовдан ўтказишгач, ғайриоддий ўзгаришларни күрмадилар.

- Отаңгни эслоласанми?
- Йўқ, — жавоб берди Гүрхол.
- Алдаяпсан-а?

Гүрхол лабини тишлиб, қўзларини пирпиратди, аммо ийғламади. Бузим ёдига тушганини ҳамма пайқали.

— Унинг қўриниши қанақа эди, менга айта қол, — қулоғига пичирлади психиатр. — Ҳеч ким билмайди, қўрқма. Истасанг, суратини чизиб беришинг мумкин. Майли ўҳшамаса ҳам.

— Эслолмайман, — бош чайқади Гүрхол. — Чизгим ҳам келмаяпти.

- Исми ҳам ёдингда йўқми?
- Йўқ, — танглайнини тақиллатди у.
- Ие, танглайнингни тақиллатишни ким ўргатди?
- Болалар.
- Улар яхшими?
- Ҳа.
- Бирортасини тишлиб ёки юлиб ташламадингми?
- Биз дўстмиз.
- Баракалла... Фақат жаҳлинг чиққанида тишилагинг келадими?
- Йўқ, мен ҳеч кимни тишиламайман.

Кейин спортзалга кириб, арқондан чиқиши, югуриш, узоққа сакраш машқларини бажартиришди.

— Ў бошқаларга ўҳшаган оддий қиз, — деди шифокорлардан бири ҳамкасларига. — Бекорга овора бўляяпмиз. Нима керак унинг устида тажриба ўтказиб, одамзотдан бездириб? Жийдазордан чиқиб, қабристонда уч кун яш: ган экан, сабаб ўша: чақалоқлигидан бошлаб табиат қўйнида ярим ёввойи ҳолда ўсгани. Энди одатдаги ҳаёт тарзига қайтди. Ҳавотирга ҳожат йўқ. — Кейин

пичинг қилди: — Файритабиий ҳодисалар Америкада бўлади, бизда эмас.

— Тўғри, у бир оз зеҳнли ва бир оз чаққон, — деди бошқаси. — Бу ҳам ноодатий шарт-шароитда ўсиб-улғайганидан. Текширувлар шуни кўрсатаяптики, Баҳодировала файритабиий ўзгаришлар йўқ. Фикримча, бўлмайди ҳам.

Куғ ботди. Қоронғи хонадан туфлисини келтиришни буюришган эди, Гўрхол бир зумда бажарди. Шифокорлар ҳайратланиб қараб туришганини кўргач, хатога йўл қўйганини тушуниб, юз-кўзида ташвиш зуҳурланди. Айрим хислатларни бекитишга уринаётганини сезаётган бўлишса-да, тилидан илинтиrolмаган нўноқ қозидек мағлуб эди шифокорлар.

— Қоронғида қўрқмалингми?

— Туфлим қаерда эканини биламан, — бошини эгди қизча. — Ўзингиз жўнатдингиз-ку.

Тўрт ёшли шўх бола бор эди. Унга ҳам топшириқ беришди. Болакай “Хўп бўлади”, деб йўлак охирига чопиб кетди ва хона эшигини очиб, бирдан тўхтади-да:

— Вў далли! — деб чийиллади.

— Ҳа, нима? — деди шифокор. — Қирмайсанми?

— Қоронғи экан!

— Ҳа, у ер қоронғи, жуда ҳам қоронғи, — дейишиди шифокорлар бир-бирига қараб.

Эртасига қон таҳлили-ю турли руҳий, жисмоний, ақлий синовлар натижалари муҳокама қилинди. Ниҳоят, шифокорлар ўз ишини якунлашди. Меҳрибонлик уйи директори уларнинг қархисида бағоят назокат-ла ўтиради.

— Бизда қоладиган бўлибди-да, — деди у “начора” деган сўздан тилини тийиб.

— Ҳа, — томоқ қирди гуруҳ бошлиғи. — Агар фарзандликка олмоқчи бўлишса, бераверинг. Исмини ўзгаришишсин ва албатта ўзларининг фамилиясига ўтказишиш.

Яна ойлар алмашди. Июннинг ўн учинчисида

Құлфия фолчи әрининг сариқ “Жигули” сида келди. Гүрхолға қизил холли чиройли оқ күйлак кийдириши. Сочига ҳарир тасмадан капалакнусха бант тақилди. Гольфчиларниң күштілдіктерінде үшшінші оқ пайпоқ тиззага қадар чүзилганды. Локланган бежириң қизил туфлисі эса ярақтарды. Гүрхол янги ота-онаси айрым ҳужжатларга имзо чекиб чиқишини миқ этмай қутдиди. Болалар қоронғиликтан құрқмайды, қора күзларыда доим үт шуълаланады.

Ораларидаги әнг жасури сұрады:

- Бизни күришга келасанми?
- Менимча, қайтмасам керак, — катталардек жавоб берди Гүрхол. Бу вақтда у беş ёшга тұлған әди.
- Ҳалитдан яхши күриб қолдингми?
- Кимни?
- Анави ота-онанғни.

Гүрхол икки қадам ташлады. Бола құрқса-да, қочмади.

— Улар менинг ота-онам эмас, — деди Гүрхол овозини пасайтириб. — Ақлинг етмаган ишларга бурнингни тиқма!

Бола бейхтиёр бурнини ушлаб, у ёқ-бу ёққа қаради. “Қаерға бурнимни гиқаяпман?” деб үйлаган бұлса керак.

Шу пайт Құлфия фолчи ва эри тишиларининг оқынің күрсатғанча ҳовлиға чиқиши. Орқаларыда меҳрибонлик уйи директори, васиийлик кенгаши мутасаддилари, тарбиячилар ҳам күринишди.

— Сен билан хайрлашамиз энди, үртоқ Гулсара Сойтошева, — құлинин чүзді директор. — Янги оила, янги исм-фамилия, янги ҳаёт муборак!

— Раҳмат десаңг-чи, — имо-ишора қилди орқароқдаги тарбиячи.

— Раҳмат, — Гүрхол директор опанинг құлинин маҳкам қисди. — Сизни унутмайман.

— Вой! — дея директор құлинин тортиб олди. — Кафtingда игна борми, нима бало?

— Тұқ урдими? — парвона бўлишди теграсидагилар. —

Унинг қўлида тўк бор, демаганимидим?!

— Ҳечқиси йўқ, — Гўрхолни етаклади Қулфия фолчи. — Ҳаммангизга хайр! Бизни бола билан баҳтли қилганларинг учун бир умр дуодамиш!

Қулфия фолчининг эри Узоқ исмли ўлгудек беғам, беташвиш, тепса тебранмас киши эди. “Жигули”нинг пешойнасидан орқа ўриндиққа тез-тез қарап, Гўрхолнинг нигоҳига дуч келса, дарров кўзини олиб қочиб, қурт шимаётганга ўхшаб бир-икки тамшаниб қўярди-да, мўйловини силарди. Ёнида — олд ўриндиқда ўтирган фолчи йўл ўргатувчилик қиласергани сабаб уни машина ҳайдашни ўргатувчи муаллим деб ўйлаш ҳеч гап эмасди.

Йўлда тўхтаб, овқатланишиди. Гўрхол туғилиб-ўсан қишлоғидан янада олисга, бутунлай тескари томонга кетишаётганини фаҳмлаб, хўрсиниб қўйди. У Бузимни ахтариб топиши учун пою пиёда етиб боролмаслиги аниқ эди.

Кечга яқин баланд тоғ этагидаги қишлоққа киришди. Қўчалар кенг, асфальтланган ва гавжум бўлса-да, светофорлар кўзга ташланмасди. Йўл белгилари безори болалар томонидан тошбўрон қилинган ёинки майиштириб ташланган эди. Қишлоқдаги энг баланд бино — уч қаватли мактаб ёнидан ўтишаётганида, Узоқ тилга кирди:

— Шарпани ҳув анави ерда, спортзал томи билан учинчи қават деразаси туташган жойда кўрган.

— Битта қўчқорга даволайман, десам, йиғлайди, қурумсоқ, — деди Қулфия фолчи. — Беш йил аввал яrim кечаси мактаб ёнидан ўтаётган Адҳам ака иккинчи қаватда ўзига тикилиб турган оқ шарпани кўрганда, саккиз ой алаҳлаб ётди. Адҳам акани энди... бир сақлади сақлади-да, жўрангиз нимасига таваккал қилаяпти?

Гўрхол бу гаплардан алланечук ҳаяжон оғушида қолди ва машина ойнасидан ҳайбатли мактабнинг учинчи қаватига кўз ташлади. Спортзал бўғотига тизилган капитарлар ҳавога кўтарилиб, футбол майдончаси узра айланиб, учинчи қават томига қўнди. Машина

олдинга интилгани сайин Гүрхол мактаб деразалари товланаётганини күрди. Қүёшнинг қизил шуъласи жилоланаётган ойналар ортида ҳақиқатан ҳам сирсиноат бекингандек эди. Қонталаш шуълаларга ёнмаён ҳолда оқиши осмон ҳам акс этарди шаффоф пардада. Балки кимларгadir ярим кечадаги ой акси шарпа булиб күрингандир, балки баайни оқ шуъла ортига бекинган шарпа эҳтиётсизлик ила ўзини сездириб қўйгандир...

Гүрхол олд ўриндиқдаги ота-онага нигоҳини бурди. У бошқа сирли маконга бораётган эди – мана шу эр-хотиннинг хонадонига. Бир оғиз рад этганида, фарзандликка беришмасди. Гүрхол меҳрибонлик уйидан ташқарида яшашни ва Бузимни ахтариб топишни ўлади. Меҳрибонлик уйида мутасаддилару шифокорларнинг тинимсиз назорат қилишларидан, чалғитишларидан, ўтмишдан узиб ташлаш қўйида жонларини жабборга беришларидан чарчаган эди. Ичкаридаги таваккалдан кўра ташқаридагини афзал билди. Меҳрибонлик уйидан қочса, изидан яна юзлаб одамларни ташлашади. Кимdir тушунди, кимdir йўқ, ҳарҳолда қизалоқ пайт пойлашга қарор қилганини фаҳмлаш қийин эмасди.

Қулфия фолчининг уйи қишлоқнинг тўрида, тоғ томондан олганда пойгакда эди. Оқланган, болохонадор, кўк дарвозали уй. Ундан кейин экинсиз дала ястаниб ётар, ҳув нарида пастак тоғ қирларининг этаги. “Қишлоқнинг қабристони қаерда экан?” деган ўй ўтди кўнглидан, илло сўроқни тилига чиқармади. Меҳрибонлик уйида гўристонни суриштириб, боши балога қолаёзганди-да.

Бузоқнинг бошидек қулфга қалит солган фолчи дарвозани инқилаб-синқиллаб очди. Моллар мўнграб, товуқлар қақағлаб, қўйлар маъраб юборди. Фолчининг эри машинани ванғиллатиб ҳайдади. Гүрхол умри бино булиб бундай ҳовлида яшамаганди. Шунингдек, бошқаларникуига ўхшаган оила бағрига бош қўяётганидан суюнмади ҳам.

– Тамлуз! – бақирди Қулфия фолчи ҳовлига аланглаб.
– Қаердасан?

Гүрхол яна бирор борлигини ўйламаганди, ялт этиб молхонага, сўнг болохона деразасига қаради. Жониворларнинг шовқин-сурони ва машина моторининг овозидан уйғонмаган банда ким экан? Ҳойнаҳой, саксон ёшли тентак чол ёки бир гаранг йигит. Фолчининг беписандлик билан сенсирашига қараганда...

— Ҳой Тамлуз! — сомонхона томон юрди фолчи. — Яна қоронги бурчакка тиқилиб ухлаб қолдингми? Уйқуси қаттиқ дейишганди-я!

Шу пайт айвондаги охурда сариқ бош кўринди.

— Ана у, ҳе-ҳе-ҳе... — кулди Узоқ.

Гүрхол ўн ёшлардаги сариқ болани кўрди. Уст-бошини қоқиб, бурнини тортиб қўйгач, калишини оёғига илдида, Гўрхолдан уч-тўрт қадам нарида тўхтади. Гўрхол унинг кўзлари кўк эканини кўриб ҳайратланди. Миллати рус эмаслигини ҳам фаҳмлади.

— Ухлайдиган бошқа жой йўқмиди? — фолчи койиган бўлди, лекин шу заҳотиёқ сумкасидан шириналлик узатди. — Ма! Тез уйингга чоп! Қоронфида қолиб кетсанг қўрқмайсанми?

Бола шириналликни истар-истамай оларкан, Гўрхолга кўз остидан қараб қўйди.

— Ё поччанг ташлаб келсинми?

— Ҳе-е, бунинг отини бекорга Тамлуз деб қўйганми!

— норози пўнгиллади Узоқ. — Тескари ўқисанг, Зулмат дегани. Роҳиб муаллимдан ҳар нарса кутса бўлади. Тўғрими, Тамлузбой?

Бола шириналликни қисимлаб, очиқ дарвозадан ўзини кўчага урди.

— Тавба, тавба-я! — деди Қулфия фолчи. — Боласи тушмагур нега бунаقا ёввойи? Роҳиб муаллим қанаقا бола тарбияляяпти-я!

— Энди сенинг ҳам қизинг бор, — деди дарвозани ёпишга кетаётган Узоқ. — Бирорларни танқид қилмаганинг маъқул.

— Мен Гулсарани тўппончанинг ўқи қилиб тарбия-лайман.

— Икковинг икки томондан отсанг, ўлар эканман-да!

Қулфия фолчи мол-ҳолларининг олдидан ўтган чоғ ҳаммаси емиш ейишга тутинди. Товуқлар мамнун қақоғлаб, тумшуқларини дон ва сувга урдилар.

— Ҳатто, улар ҳам ойингдан қўрқади, — Узоқ Гўрхолга гап қотди. — Дарвозадан кирган пайтда бечоралар қандай саломлашганини кўрдингми?

Гўрхолнинг хонаси болохонада жойлашганди. Даҳлизни ҳисобга олмагандা болохона биргина хонадан иборат эди. Тахмонда кўрпачалар тахланган, шкафга чинни идишлар терилган, ўнгда катталарнинг симкаравоти. Кечки овқатдан сўнг шу каравотга жой қилиб беришиди. Гўрхол тушакнинг ўртасига чўкиб кетди. Кичкина боши гулдор кўрпадан зўрға чиқиб турарди. Фолчи чироқни учиралиб, эшикни қулфлагач, Гўрхол хийла вақт ўйланиб ётди.

— Хуш келибсан янги қамоқхонангга, Гўрхол, — деди у ўзига-ўзи.

Қишлоқнинг номи Қасамбой эди. Ўшанда Қулфия фолчи, ўттиз саккизда, Узоқ қирқ ёшда эди. Орадан ўн йил ўтди. Қишлоқдагилар Гўрхолнинг ҳақиқий исмини билишмасди. Орқаваротдан Гулсара ҳам дейишмасди. У Қасамбой ва атрофдаги қишлоқларга “Фолчининг асрандиси” номи билан танилди. Аслида одамлар ҳеч кимга бежиз лақаб қўйишмас, “асранди”, “үгай”, ҳатто “ўзиники эмас” каби жумлани ҳам ишлатишмасди. Аммо Гўрхолга келганда... Қулфия фолчининг ўзи айбдор эди. Жин ҳайдатишга, фол очтиришга келганларга ҳамда тўй-маъракада суриштирганларга ҳам “Хўжайнимдан болали бўлмаганман, қизимни “детдом”дан асраб олганман”, деб бемалол гапираверарди. Гўрхол уни “ойи”, Узоқни “дада” дерди. Ўзидан катта аёлни “опа”, эркакни “ака” деган каби ҳиссиз айтишини атрофдагилар ҳам сезишарди.

Фолчининг хонадонига беш ёшида келган Гўрхол бирор марта бошидан рўмол ечмади, коса-товоқ ювди, ўй супурди. Қизифи, у ҳеч ким билан дугона тутинмади, ўйинчоқ ўйнамади, эркаланиб ҳам, қўрқиб ҳам йифламади.

Бузимнинг ташқи кўриниши ва жийдазордаги кулба, шу билан бирга Соримтепа қабристони хаёлидан ўчиб кетмаслигига тиришди.

— Гулсарани йифлатганга беш юз сўм бераман, — деди биринчи синфда ўқиётганларида бир бола.

— Мен йифлатаман! — қўлини баланд кўтарди кемшик бола. — Қани, пулингни чўз, кал бош!

Гаров ўйналди. Қизалоқлар синфга киргач, кемшик пайт пойлади-да, Гўрхолнинг бошидан рўмолини юлқиб олди ва бўйнидан ўтказиб: “Мў-ў! Менинг бузоқчам келаяпти! Мў-ў!..” — деб икки қадам етаклади... учинчисига эса улгуrolмади. Гўрхол кемшикнинг сочидан чангллаб, парта остига улоқтириб юборди. Ўшанда парталарнинг қасир-қусури, кемшикнинг чинқириги мактаб чордоғигача эшитилиб, фу-фулаб юрган каптарлар тирқишлардан патир-путур учеб чиқишиди. Шу-шу ўғил болалар ҳам, қизлар ҳам Гўрхолга гапирмай қўйди. Кўпчилик ота-оналар “Қулфия фолчи уни ўқиб ташлаган, зомбига айлантирган, эс-ҳушини кирди-чиқди қилиб қўйган” деса, бир тоифа кишилар “Дунёга келтирган ота-онаси валламат бўлган, фолчининг тарбияси одамни бунчалик ўзгартиrolмайди”, дейишарди.

Қулфия фолчи жодугар эдими? Йўқ, албатта. Унда айрим хислатлар бор эди, холос. Масалан, косадаги сувга, супрадаги унга қараб, кишининг феъл-авторини ва қилиқларини айтарди. Оқ, сарик, қора товуқлар билан беморни қоқиб, чилдирмасини чалса, айрим кишилар, айниқса, ихлос қўйган аёллар соғайиб кетишарди. Айримлари Қулфия фолчи учунгина касал бўлишарди, яъники шу аёл киннасини олса олинади, йўқса, дарди бедаво.

Тозаликка, тартиб-интизомга, режали ишга муккасидан кетган фолчи ва ҳеч қандай қонун-қоидаларни тан олмайдиган файриоддий қизалоқ она-бола бўлиб яшаётганини тушуниш ҳам осон эмасди.

— Тайёр чўри қиз учради-да, — дерди бир қўшни.

— Ҳа, бошқа мундайроқ қыз бўлганида, аллақачон ўлиб кетарди, — маъқулларди иккинчиси. — Тунов куни артезиан ўчганда, кечаси Гулсара бир қарич бўлиб қудуқдан сув ташиётганини кўрган хўжайинимнинг лабидан учуқ тошиб кетди.

— Мен Қулфияникига қадам босмайман, кўрмайман ҳам, куймайман ҳам, — қўлини чалиштириди учинчи қўшни. — Шуни айтиб қўяй, қизнинг деви бор. Кўрасизлар, у ҳали бир каср чиқаради.

Гўрхол қўллари ёрилмаслик учун вазелин суришни ҳам унутмасди. Негадир териси шусиз ҳам ҳеч тўр ташламас, қавармас, ёрилмас эди. Ўтган йиллар мобайнода Тамлуз ҳақида анча-мунча маълумотлар эшилди. Тамлуз қўшни қишлоқдаги Роҳиб муаллимнинг тўнғичи экан. Онаси вафот этгач, отаси ҳозирги хотинига — Қулфия фолчининг дугонасига уйланган. Тамлузнинг сингиллари бошқаларга ўхшашиб оддий қизлар эди. Тамлуз эса...

— Нега Тамлуз ака мактабда ўқимади? — сўради Гўрхол ўн йилдан сўнг.

— Уни кўрдингми?
— Йўқ, шунчаки сўраяпман.
— Бешинчи синфдан кейин мактабни ташлаб кетган. Пода боқади, боғ қарайди. Кўрсанг, гаплашма. У руҳий касал.

— Сиз даволашга уриниб кўрганмисиз?
Кулфия фолчи қошига янги сурилган ўсмани кўзгудан кузатаркан, деди:

— Мен шифокор эмасман, соғайишни хоҳлаганларни тузатаман. Шунда ҳам йўлимдаги касаллик бўлса!.. Тўхта, сен “ойим уни тузатади”, деб ўйлар экансан-да?

— Ўйламайман.
— Писмиқ десам писмиққа, камгап десам камгапга ўхшамайсан. Мен онангман. Сен ҳам шунча йилдан бери бундоқ қўнглингни очиб гапир-чи! Ниманидир ўйлайсанми?

— Нима ҳақида ўйлашимни айтами?

— Қулоғим сенда, — қайрилиб қаради фолчи. — Сен фақат уйим-жойим дейдиган, ўз вазифасини камчиликсиз улдалайдиган, вақтини құни-қүшниникида беҳуда үтказмайдиган қызсан. Бизни дейсан. Биз ҳам фақат сени... Шулар ҳақида?

— Ҳақиқий ота-онамни бир марта күрсам...

— Улар ўлыб кетишган, — фолчи қошини чимирди.

— Сенга ётиғи билан тушунтирганман. Менда бола йүқ эди, сенда она. Бу үткинчи дунёда бир-биirimизга суюниб яшайлик, деб сени фарзандликка олдим. Ёқисматингдан рози эмасмисан?

— Розиман...

— Бир күн келиб онанг ўз туққан онанг эмаслигини билсанг яхши күрмай қолмайсан-ку, шунақами? Бу одамгарчиликка ҳам номуносиб. Сени “детдом”дан олаётганимизда, турли шартлар қўйишиган. Шулардан бири ўзимга шогирд қилмаслик. Хоҳлайсанми одамларнинг мушкулини енгиллатишини?

Гўрхол бошини сезилар-сезилмас чайқади.

— Бир умр шу ерда қоласан, — деди фолчи. — Турмушга чиқсанг ҳам! Шундай экан, мендек бўлмай кимдек бўлмоқчисан?

— Яна бир орзуйим бор.

— Қандай орзу экан? Нега мен бехабарман?

— Уч ёшимгача катта қилган кишини ҳам бир кўрсам дейман.

— У ҳам аллақачон вафот этиб кетган, — ранги ўзгарди фолчининг. — Уч ёшииггача катта қилган одам ҳеч кимнинг эмас. Менга айтишганки, у таркидунё қилган исқирт дайди бўлган экан. Ўшанда сени қабристондан бир аҳволда топиб, дўхтирга ётқизганларида, ўша одамни милиция қамаб қўйган, роса тергов қилган. Сендан юз баравар тажрибалилар аниқлаёлмаган аслида кимнинг қизи эканингни... Вой жоним-а! Қўйсанг-чи шунақа ташвишларни! Тинчгина яшайлик! Ота-онанг, уйинг-жойинг бор. Ҳадемай совчи келса, куёвга узатаман.

— Элас-элас эсимда. Биз билан битта ит ҳам

яшарди. Жийдазорнинг атрофи пахтазор эди. Ерни шудгорлаётган тракторларнинг овози ҳали ҳам қулогим остида жаранглайди. Қаргаларнинг қағиллаши, пахтазор аригининг суви жарликдан шилдираб тушиши...

— Ҳаммасини эслаб юрасанми?

— Эслайман ҳам, соғинаман ҳам.

— Агар сени дунёга келтирган ота-она қаердалигини билганимда, ўзим олиб борардим, кўрадинг, гаплашардинг. Кейин яна шу ерга қайтиб келардинг. Чунки чақалоқлигингда овлоқ жойга ташлаб кетган аёлни, “қизим бор” деб бир марта суриштиргмаган эркакни яхши кўришинг мумкин эмас.

— Нега айнан мени танлагансиз?

— Болалигимда бир қўшнимизнинг асраб олган қизи бўларди. Сенга қўйиб қўйгандай ўхшарди. Дадаси билан ойисининг хонасидаги сандиқда умр бўйи йиққан дуру жавоҳирлари сақланишини кейин билганмиз. У ҳар куни ота-онасининг хонасини супуриб-сирирарди. Бир куни қўчамизни милиция босди. Қизни бир ҳафта деганда аллақаёқдан ушлаб келишди. Ота-она ҳам ўз боласини қаматади, деб ўйлайсанми? Улар қаматиб юборишли. Тўғри, туққани эмас, аммо... аммо ўзи туққан, туғмаган, нима фарқи бор, гап ота-оналиқ, фарзандлик туйғусида эмасми? Ўйлайман, ўйлайман, — Қулфия фолчи Гўрхолга маъноли боқди, — қиз айбдор эмасди, уйидан сариқ чақа ҳам ўғирламаган. Унинг биргина айби — туққан ота-онасини ахтариб топгани, улар билан учрашгани, уйидан қочиб кетгани.

— Ҳа, қиз айбдор эмас экан, — деди Гўрхол чой қайнатишга тураркан.

Қулфия фолчи асранди қизга келгусида қандай қисмат таҳдид солишини илк бор писанда қилди, ҳеч қаёққа қочиб кетолмаслигига ишонди, Гўрхолнинг эса фолчидан яна бир марта қўнгли қолди.

Айтишларича, Қулфия фолчи Гўрхолни кўп калтаклаган, қоронғи хоналарга сувсиз, нонсиз қамаб қўйган, уйдаги жамики юмушларни бажартиргани етмагандек кечалари оёқ-қўлларини уқалатган, бадавлат

инсонларнинг пулини шилишда айтоқчи урнида ҳам фойдаланган. Узоқ унга хотинининг тўрт-беш сумини ўғирлаш, дўкондан яширинча сигарет ва вино келтириш каби ишларни бажартирган. Ҳуллас, Гўрхол бир етим қиз инсофсиз эр-хотин қўлида қанча азоб чекиши керак бўлса, шунчасини кўрган. У истаган вақтда қочиб кета оларди. Уйда ҳеч ким йўқлигига чордоққа тирманиб чиқиб, кантарлар билан сўзлашиб утиришни, шифер синигидан мактаб томини кузатишни, чордоқ бурчагига қўнишиб ўтирган қўйи соатлаб хаёл суришни ёқтиради. Одамлар орасида бирордан арз қилиш учун яшамаянман. деган фикрда эди у. Ҳақиқатан ҳам зулматдагина узини баҳтиёр ҳисобларди ва кимнидир кучли иштиёқ билан кутарди. Фолчиникидан кетиб қолса, ўша кимдир олис вилоятларда учрамайдигандек эди.

Шуни унутмаслик керакки, Гўрхол кутаётган киши Бузим эмасди.

МАКТАБДАГИ ВОКЕА

Ниҳоят, Гўрхол кутган кун келди Ўшанда у 8-синф ўқувчиси эди. Мактаб фарроиларига синфхоналар учун маош тўланмайдиган бўлди. Директор "Хар бир синф ўзининг хонасини ювсин" деган буйруқ чиқарди. Синф раҳбари дарсдан сўнг тўрт ўқувчини навбатчиликка қолдириди. Гўрхол сув тўла икки челакни кўтариб, учинчи қаватнинг чекка хонасига етиб келганида, навбатчиликка қолган синфдошлари парта устида ҳиринглашиб ўтиришарди. Бир вақтлар калтак еган кемшик:

— Сенга бир илтимосим бор, — деди Гўрхолга илжайиб. — Муаллим мактаб музейининг қалитини ташлаб кетган. Музейнинг деразаларига қора парда тутиб қўйишган, чироги ишламайди. Тұғриси, би либ кетган одамларнинг кийимлари сақланадиган қоронғи хонага киришга сесканамиз. Мана қалит. Музейга кириб, паранжилар илинган бурчакдан пол таёқни опкелгин, хўпми? Унгача биз синфи супуриб турамиз

Гўрхол мактабнинг мўъжаз музейига киришга чўчимасди, аксинча, ақл-ҳуши доим шу — охирги эшикда бўларди. Деворларига паранжилар, желаклар, нимчалар илиб қўйилган хонанинг ўзига хос иси, салқин ҳавоси, ҳисларни қўзғовчи ажиб сеҳри бор эди. Ўртадаги ойнаванд столда пичоқ, танга, қулф, киshan, аллақандай қўнғироқчалар каби кўхна замон буюмлари терилган, девор тагидаги тахта устида эса “Зингер” тикув машинасидан тортиб, тепаликдан қазиб олинган кўзагача учратиш мумкин эди. Албатта, кийим-кечаклар қирқ йил бурун қишлоқ қарияларининг сандиғидан чиққанди ва ҳозирда ҳеч қайси лиbos соҳибини фоний дунёда учратиб бўлмасди.

— Дилрабо, сен ҳам юр, — Гўрхол сув ташиб келган заҳоти иккинчи юмушга уннашдан уялди.

— Э, унда юрак борми, ўзинг кира қол, — кемшик маҳмадоналиқ қилди. — Дилрабо шу ерда, парта устида оёқларини ликиллатиб ўтиради. Мабодо музейга кирса, қўрққанидан юраги пақ ёрилиб...

— Ўлади демоқчимисан? — эркаланди Дилрабо. — Навбатчи-павбатчи бўлмайман! Уйга кетаман! Эртага раҳбар сўраса, қўрқитганингни айтаман!

— Музейга кирмоқчимисан? Кир унда! — кемшик дарҳол қизнинг қўлларидан тутди.

Гўрхол уларнинг нозли айтишувларига тоқат қилолмай йўлак охирига жўнади. Икки йигитча музей эшигини очаётганида, Дилрабо синфхонадан мўралади.

— Марҳамат, — деди кемшик Гўрхолга. — Биз коридорда кутамиз... Вой, Дилини қаранглар! Қўрққанидан синфдан ҳам чиқолмаяпти.

Гўрхол музейга қадам босган ҳам эдики, эшик ташқаридан қулфланди.

— Кечир, Гулсара! — қулф тешигидан қичқирди кемшик. — Эшикни сал кейинроқ очаман. Раҳбарга чақмайсан, деб умид қиласман, чунки синфни сенсиз тозаламоқчимиз. Бу сенга ёқадими? Ёқади! Ахир, ишламасдан ўтирасан, музейни бепул томоша қиласан! Мен, Суннат, Дилрабо

сенинг олдингда сирлашолмаймиз-да!.. Ҳой, нега индамайсан? Тирикмисан?

Гўрхол чироқ тугмачасини босган эди, ишламади. У музей ўртасида тўхтади. Буюмлар худди мультифильмлардагидек одам кирган ондаёқ тош сингари қотганга ўхшарди. Парданинг бир чети тешилибди: офтобнинг ингичка нури стол ойнасига тушиб, қозиққа илинган паранжининг қора чимматига шуъла ташлаганди.

Музейга биринчи марта ёлғиз кириши эди. Ҳар бир топилмани синчилаб, баҳузур томоша қила бошлади. Нихоят, паранжи олдида тўхтади. Қуёш нури ғойиб бўлган эди. Паранжини қизиқиш-ла силади, чачвонни очди. Кейин қозиқдан олди-да, шошилмасдан ёпинди. Паранжи унга узунлик қилди. Этагини судраб у ёқ-бу ёққа юргач, ҳомузга тортган кўйи бурчакдаги курсига ўтирди. Паранжи дагал бўлса-да, эркалаган каби ўз оғушидан қўйиб юбормасди.

Юзига чимматни туширди. Шу тобда кимдир музейга кирса, бурчакдаги паранжи қимиirlаса, ўтакаси ёрилиши турган гап эди. Қаердандир, йўлак охиридан синфдошларининг қийқириғи қулоққа чалинди-ю кимсасиз мактабга сукунат чўкди.

— Кетишиди, — деди Гўрхол.

У деворга суяниб, кўзини юмди. Қулфия фолчи хизматкор истаганди, ниятига етди. Ҳозир Гўрхол уядан озодлик осмонига учиб чиқиши охирги марта ўйлаб кўрмоқчи эди. Минг йил аввал йўқолган игналар бир уюм тупроқ тагидан топилади, Гўрхол ўн беш йил муқаддам чақалогидан кечган аёлни ва унинг оқибатсиз жуфтини аниқлаётмайдими?

— Исли Бузим эди... — пицирлади Гўрхол. — Мен туғилмасимдан аввал ҳам жийдазорда яшаган. Қўлига қандай тушиб қолганман? Бузим ота юзлаб чақирим наридан чақалоқ кўтариб келмайди. Демак, онам ўша атрофдаги қишлоқларнинг бирида яшайди.

Гўрхолнинг юраги дукиллаб ура кетди.

— Наҳотки, онамни кўрсам?

Паранжига қулайроқ бурканиб, мушоҳада қилди:

— Кимдир мени ўлдирмоқчи бўлгани учун овлоқقا бекитган бўлса-чи?

Юраги аламдан ўртанди.

— Душманим ким? Онамнинг ўзимикан? Шарманда бўлмаслик учун... Охир-оқибат Бузим ота учраган ва... асраб олган.

Қуёш ботди. Мактаб қоронфилик қўйнида қолган бўлса ҳам гўр қизи қилт этмади. У узоқ ўйлади. Ухлаб қолдими, туш кўраяпти, ўзи ҳам англомасди. Қачонлардир жийдазордаги туши ҳам хаёл саҳнасига чиқди: туманли кеча, совуқдан эт жунжикади, аммо Гўрхол совқотмайди. Барно йигит боғ этагига дўстлари билан ташриф буюради. Гўрхол бир-бирига қиёфадош ўнлаб йигитларни аввал ҳеч кўрмаган. Айримларининг оёқлари бўриларникига монанд. “Ҳаммамиз гўрда туғилганмиз, — дейди йигитлар сардори, — лекин фақат сен қизлардансан...”

Бир пайт қитирлаган овоз эшитилди. Гўрхол кўзини очди, қулоқларини динг қилди. Дастлаб овоз қаердан келаётганини билолмади. Сал ўтмай дераза ортида бир йигит товуш берди:

— Фиу!

Гўрхол қулоқларига ишонмади. Кечаси учинчи қават деразасига ким тирмашиб чиқди? Спортзал томидан музей деразасига деворга қапишиб ўтиш мумкин, оёқ-қўлнинг тирноқлари темирдан бўлса, албатта. Қасамбойда эса бундай маҳлуқ йўқ. Қайси ўғри жонидан тўйди?

— Фиу! Фиу! — овоз такрорланди.

Дераза яна қитирлади, ойна фижирлади. Сўнгра қора парда шишиди ва музей полига алланима унсиз тушди. У бир сакраб, ойнаванд стол устига чиқди. Гўрхол гаройиб мавжудот баҳайбат қора мушук эканини кўрди. Мушукнинг кўзлари чўғ мисоли ёнарди.

— Фиу! — деди деразадаги йигит.

— Миёв-вв... — бўғиқ, палағда овозда жавоб қайтарди мушук.

Гүрхол нафас олмай кузатмоқда эди. Парда сурилиб, бир йигит музей ичига сакради. Мушукнинг эҳтиёткорлигини тақрорлаётмади: қўли мис товоқقا тегиб, ағлариди юборди. Бироқ эпчиллик ила тутиб қолди ва чангини артиб, жойига қўйди-да, йўталганга ўшаб қисқа кулди. Мушук думини асабий ўйнатиб, соҳибининг буйруғига маҳтал бўлди.

— Фиу, биз буни уддаладик, — деди йигит ўқтам овозда. — Ишқилиб ишдан қайтаётган бирор деҳқон кўрмаган бўлсин. Акс ҳолда, мактабда арвоҳ изғиб юрибди, деб шайтонлаб қолади.

Йигит ойна қопланган кўргазма столига энгашди.

— Қани эди-я? Нариги қатордамиди?.. Кел, Фиу, чақноқ қўзларинг билан ёрит!

Мушук қимирамади.

— Ҳой, сенга айтаяпман!

Мушук ҳурпайди. Унинг икки кўзи бурчакдаги паранжига низадек қадалганди. Йигит ҳам сергак тортиб, паранжига тикилди. Сўнг оёқ учиди яқинлаша бошлиди. Мушук ҳам эгасининг ҳаракатига тақлидан важоҳатли одимлади. Гўрхол ортиқ бекиниб ўтиромасди.

— Тўхта! — дея чимматни кўтарди. — Яқинлашма икковинг ҳам!

Йигит сесканиб, узини орқага олди. Орадан бир неча сония ўтди ҳамки, қимири этмади. Мушук эса ойна устида думини гажак қилиб, оппоқ тишларини намойиши этганча бигиллади.

— Кимсан? — Гўрхол паранжини ечиб, столга ташлади да, йигитга яқин борди.

— Астағфирулло...

— Исмингни сўраяпман, галварс! Йўқот мушугингни! Бирор жойим тирналса, икковингни ҳам ейман!

— Мен Тамлузман. Сен-чи? — қаддини хиёл ростлади йигит.

— Гўрхолман.

— Нима хол?

— Гўрхол, — деди қиз гўдаклигидаги исмини эслаганидан ҳайрон бўлиб.

- Тушунмадим, исминг шунақами? — Иккови бир-биридан кўз узмай кичик доира ясаб айланишди. — Исминг бунча совуқ? Кимнинг қизисан?
- Танимадингми? — тишларини ғижирлатди Гўрхол.
- Қаёқдан танийман?! Исмингга ҳам, жисмингга ҳам биринчи марта дуч келишим!
- Охурда ухлайдиган одатинг борми, десам, кечалари мактабга ҳам кириб юаркансан-да?
- Охурда? Қанақа охурда?
- Айвондаги мол охурида.
- Гулсара? — дея Тамлуз қизнинг билакларидан тутди.
- Қулфия холанинг қизи!? Танидим сени! Вой, шум-ей! Сени арвоҳ дебман-ей!
- Гулсара эмасман.
- Қўйсанг-чи! Фолчи холанинг болохонасида яшайсан. Шу мактабнинг саккизинчи синфида ўқийсан. Сени ҳам менга ўхшаб овлоқдан топиб олишган.
- Гўрхолнинг чимирилган қошлари асл ҳолатига қайтди.
- Буларни қаердан биласиз, Тамлуз ака? — сўради у ювош тортиб.
- Баҳорда уйларинг орқасидан тоққа ўтгандим. Кўпинча кечаси юраман. Шунга... сени кўриб қолгандим. Қишлоққа келганингдан бери онанг мени хизматга чақирмай қўйди. Бирорнинг асрандисидан ўзиникини афзал билди. Шуниси яхши. Юмушларим камайди.
- Мени овлоқдан топганларини қаёқдан билишингизни сўраяпман!
- Онам айтган.
- У менинг онамдан эшитган, шундайми?
- Ҳа, фолчидан эшитган.
- Бузим ҳақида ҳам гапирдими?
- Нима “зим”?
- Довдирарамасангиз-чи! Бузим деган кишини гапирдими, йўқми?
- Уни сендан эшитиб турибман. Бошқа ҳеч қандай маълумот билмайман. Менга қара, кечаси мактаб музейида нима қилиб ўтирибсан?

— Бугун навбатчи эдим, ухлаб қолибман.

— Бўлмаган гап. Уйингдан қочдингми?

— Ростини айтсам, бебош синфдошим устимдан қулфлаб кетди. Паранжини ёпингандим, кўзим илинди. Сиздан ҳам баттар уйқути эканман, Тамлуз ака.

— Ўшанда бир ҳафта мижжа қоқмагандим. Ишларимни тугатиб, фолчи холанинг охурига чўзилдиму донг қотдим. Аслида кечаси ухломайман.

— Асл исмим Гўрхол эди. Елкамда катта хол бор. “Гўр” деган сўзни нега қўшишган, билмайман, — Гўрхол эгнини қисди. — Сизнинг исмингиз ҳам фалати. Отангиз Роҳиб муаллим нега тескари от қўйган? Ростдан ҳам зулмат одами экансиз-да, а?

— Бунинг тарихи оддий. Зулматли кечада шаҳардан пиёда қайтаётса, дараҳтзордан чақалоқ йифиси эшитилган. Даражатзорга кириб, оқ латтага ўралган гўдакни — каминани учратган. Улар бефарзанд бўлишган. Худо етказди, деб мени уйига опкелган. Сигир сути билан боқишган. Зулмат масаласига келсак, ёлғизлик ва қоронғилик жону дилим. Кунларнинг бирида онам вафот этган. Ҳозирги онам учта қиз туғиб берди. Мени ёқтирумайди. Мехрига зор ҳам эмасман. Ёлғизлик билан қоронғи кечалар мени ташлаб кетмайди.

— Барибир меҳрга зорсиз, яширманг.

— Ўзингдан қиёс қиласяпсанми?

— Мен меҳрга зорманми? Насиб этмаган нарсани излаш кимга керак!

— Музейда аразлаб ўтиришинг меҳр етишмаслигидан. Ҳаммадан кўнглинг қолган. Топдимми?

Илгари ҳам шу вазият бўлгандек туюлиб, Гўрхол яна қошлирини чимириди. Қулфия фолчиникига келгандан бери синфдошларидан бошқа ҳеч бир йигит билан гаплашмаган эди-ку... Эслади! Бу — ўша! Жийдазорда тушида кўрган йигит. Дўстларининг оёқлари бўриларникидан эди.

— Мен сизни анча йиллар аввал тушимда кўрганман, — деди Гўрхол.

- Тушга ишонасанми? — истеҳзоли кулиб қўйди йигит.
- Аҳмоқона савол! Сизни ўн йиллар олдин кўрганман, деяпман, Тамлуз ака! Алдаб зарилми!
- Яхиси, ҳозир сенга эшикни очиб бераман, уйингга кетасан. Холам роса хавотирланаётгандир.
- Мени ҳеч ким ахтариб келмади, демак, ҳеч кимга керак эмаслигим...

— Адашаяпсан! Сени қулфлаб кетган бола сир сақлаётган бўлиши мумкин. Бу ердан тезроқ кет! Уйингга жуна!

Гўрхол тушини жамики тафсилотлари билан сўзлаб бергач, Тамлуз янада асабийлашиб, уни эшикка етаклади ва тирқишдан мактабнинг зим-зиё, ҳувиллаган йўлагига мўралади.

— Биринчи қаватга тушиб, мактаб қоровулига учрашасан, — деди у дона-дона қилиб. — Синфдошинг устингдан қулфлаб кетганини, ухлаб қолганингни айтасан. Мен ва мушугимни сир тутишинг виждонингга боғлик.

— Ўрини яшириш виждонга тўғри келмайди. Ҳолингизгавой, Тамлуз ака.

— Жигимга тегиш учун ўғри деяпсан, — ёлғондан аччиқланди Тамлуз. — Мен эски қўнфироқчага келганман. Ундан нусха ясад, эртага жойига қайтараман.

— Директордан сўраш керак.

— Илтимос, ақл ўргатма! Бу жуда қаттиқ сир тутиладиган иш. Сиримни сотмаслигинг ҳам виждонингга ҳавола.

— Тушимни айтганимдан сўнг ўзгариб қолдингиз, Тамлуз ака.

— Гўрхол, жиддий гапирайпман! Уйингга жуна! Мен кундуз отамдан бошқага гапирмайман. Ишонмасанг, эртага танаффусда қишлоғимнинг болаларидан-сўра! Ҳеч бири гапирганимни эшитмаган. Иккимиз ҳам кечаси топилганларданмиз. Ўзимга яқин олдим, ахир! Сен қиз боласан, мен эса...

— Тўхтанг-тўхтанг, — завқланди Гўрхол. — Тушимдаги гапни сал ўзгартириб айтаяпсиз.

— Гўрхол, хоҳласанг дўст тутинализ. Кечаси уйингдан чиқсанг, сенга тунги далаларни, боғларни, гепаликларни, қабристонни сайр қилдираман. Лекин... ҳозир кет! Мени кўрганингни, гаплашганингни ҳеч кимга айтма! Қўнфироқча шунчалик зарурки, маъно-моҳиятини тушунмайсан.

— Юз йил аввал ясалган қўнфироқча нега керак эканини айтсангиз, сиз билан дўст бўламан, келишилими? Мен ҳам қоронгиликни ёқтираман. Шунча йилдан бери кундуз бу қишлоқда бирорта дўст-дугона топмадим. Сирингизни кимга согаман? Чўридек қарайдиган ота-онамгами ёки устимдан қулфлаб қочадиган синфдошларимгами?

Мушук полга сакраб тушиб, иккисининг ўртасида келди.

— Майли, эшит, — деди Тамлуз овозини пасайтириб.
— Тоғ ичкарисидаги майдонда отамнинг олма боғи бор. Мол-ҳоллар ҳам ўша ёқда, мен ҳам. Бундан роппа-роса қирқ кун бурун ярим кечаси ёмғир ёғди. Отамнинг оқ эшаги чайла орқасидаги қозиққа арқонланганди. Панага ўтказай деб чайладан чиқсан, эшак йўқ. Чақмоқ чақди ва пастликдаги жилға бўйида ўтлаётган эшакни, унинг ёнидаги қора шарпани кўрдим. Тунда ҳеч нимадан қўрқмайман. Жилға бўйига чопиб тушдим. Шарпа олтмиш ўшлардаги чўпон экан. Тоғнинг нариги томонидан пиёда келаётганмиш. Исми Худойназар бўлиб, лақаби Кимон экан. Анча йиллар аввал олис вилоятда юрганида, бир аёлни мозордан кавлаб олганмиш. Аёлни электр токи уриб юборган, одамлар уни ўлди деб, дафн қилишган.

Мушук миёвлари ва Гўрхолнинг оёғига суйкалди.

— Кейин-чи? — Тамлузнинг ҳикоясига қизиқиб қолди Гўрхол.

— Кимонга икки киши ҳамроҳ бўлган экан. Улар қабристон ёнидан ўтаётганида бир шарпани кўриб қолишган. Шарпа алланимани қучоқлаб, пахтазорда кўздан йўқолган. Кимон ва шериклари ҳам сен билан менга ўхшаш зулмат одамлари. Шарпани қувиб, бир

зумда етиб олишлари мүмкін эди, лекин гүрлардан бири очилгани уларни йүлдан қайтаради. Дунёда шундай разил кимсалар яшайдыки, тилла тишилilar вафот этишса, кечаси қабрни қазиб, тишиларни ўғирлашади. Кимон ғазабланганча югуриб борса, бир аёл кафанга үралиб, тупроққа беланиб ётғанмиш. Унинг тишилари ўғирланмаган, балки... фарзанд кўрган экан.

— Фарзанд кўрган? Қабристондами?

— Ҳа. Юрагига қулоқ солса, заиф ураяпти. Уч эркак тоғу тошларда яшайдиганлардан эди. Бири дуо ўқийди, иккинчиси юракни үқалайди, учинчиси ҳар доим ёнида олиб юрувчи доридан ичиради. Туғишига яқин қолганда ток урган аёлга паҳтазор оралаб қишлоқ томон кетган шарпа доялик қилган. Сўнг аёлни ўлди деганми ё чақалоқни иссиқ уйга жойлаштириб, одамларни чақириб келмоқчи бўлганми, менга аён эмас. Кимон “Биз аёлни мўъжиза туфайли сақлаб қолдик”, деди. Кимондан бошқа киши учраганида, ўлган деб гумон қиларди ва кўп қон йўқотган аёл чиндан ҳам ўларди.

— Унга қўнғироқчанинг нима алоқаси бор?

— Шошмасанг-чи! Ўшанда аёл кўзини очмаган, аммо хириллаб нафас ола бошлиган. Кимон уни шифохонага олиб бормоқчи бўлади. Шу пайт аёл кўзи юмуқ ҳолда чақалогини сўрайди, Кимон бўлган воқеани сўзлаб беради. “Мен учинчи марта ўламан, — дейди аёл, — ҳақиқий ўлим билан кўришаман, сизлар эса мозоримни очилмагандай дўппайтириб қўйинглар. Қўммасангиз, жасадимни экспертизада ёришади, кейин кундошимнинг уйида қайта кафандашади, мен буни хоҳламайман. Агар ҳеч нима бўлмагандай қайтадан кўмиб қўйсаларингиз ёруғ дунёдагилар чақалогим ҳаёт эканини билишмайди. Биз улар учун ўлганмиз”. Кимон ҳайрон бўлиб: “Чақалоқнинг ҳам душмани борми? Уни қишлоққа олиб кетган киши ҳадемай қайтади. Сизни ҳам, гудакни ҳам элдан яширишнинг иложи йўқ”, дейди. Аёл: “У ёлғиз келадими, қишлоқни оёққа турғазадими, мени

күминглар, чунки бизда қабрни очиш осон иш эмас, мен гүрдан чиқиб, фарзанд күрганимга ва яна ўз-ўзидан дафн этилиб қолганимга ким ишонади?" деб жавоб беради-ю қайтиб оғиз очмайди. Орадан шунча йил ўтган бұлса ҳам бирор марта гапирмаган, ўзининг кимлигини ҳам эслолмаган. Гүрдаги даҳшатли азоблардан кейин эсини йўқотган бұлса керак. Кимон кечаси қабристонга келган киши аёлнинг чақалофини қишлоққа олиб кетмаганини, ҳадемай майитни дафн этишга келишини тушунади. "Мен аёлни ёруғ дунёдагилар рўйхатидан ўчираман", дея Кимон бўм-бўш лаҳадни кўмишга, мозорни дўппайтириб қўйишга қарор қиласди.

— Кимон деганингиз нима учун милициягами, қишлоқдагиларгами хабар бермаган? Аёлнинг гапларига осонгина ишонганми?

— У бир қарашда ҳаммасини тушунган. Доялик қилган киши гунда қабристонда нима қилиб юрганди? Демак, доя ҳам зулмат одами. Аёл уни яхши танийди. Гўр ўз-ўзидан дўппайтириб қолса, халқ гувоҳни тентакка чиқаришига ҳам ишонади. Хуллас, лаҳадни кўмишган, қабрни дўппайтириб, атрофидаги изларни йўқотишган. Аёлни галма-гал кўтариб, тоққа чиқишган. Кимон ва ҳамроҳлари кундузлари дам олиб, кечалари йўл босиб, минг чақирим наридан келаётган эдилар. Манзилга етгунча уч юз эллик чақирим масофа қолган эди. Кимон шериклари билан тоғда хайрлашади. Шундан сўнг аёлни бир йилча чайлада даволаган, кейин бошқа вилоятга, ўзининг доимий қароргоҳига олиб кетган. Аёл секинаста соғайган. Ҳозир уй юмушларини қила оларкан. Одамлар уни "Худойназар чўпоннинг гунг хотини" дейишармиш. Кимон тоғдан тушиб, ўша қабристонга борганида, гўрга ҳеч ким тегинмаганини, атрофдаги қишлоқларда мозоротда туғилган қиз ёки йўқолган майит ҳақида миш-миш чиқмаганини билиб олади. Чақалоқни ахтариб ўтиrmайди. Шартта тоққа жўнаб, аёлга бор гапни айтади. Аёл индамайди. Тарихи шу.

Аслида музей ташқарида, бу ерда ҳаёт яшайди. Мен бугунни ўтмиш билан эмас, ўтмишни бугун билан боғламоқчиман.

— Хўп, ишондим ҳам дейлик, аёл қўнғироқчани бўйнига осиб юрарканми?

— Сен ўзи қўнғироқчага синчиклаб қараганмисан?

— Кичкина олмурутга ўхшаш нарсанинг нима каромати бор?

— У алла айтади.

— Бўлмаган гап! — деди Гўрхол. — Хоҳлайсизми, мен бир вақтнинг ўзида бир неча жойда йиглаб бераман.

— Сени қара-ю! Йиғини Фиу ҳам ёқтирмайди. Шарча солинган пластмасса ўйинчоқни бешигингта, бурнинг устига осиб қўйишганда роса ўйнагандирсан?

— Бешикда ётмаганман.

— Агар бешикда ётганингда ва қўнғироқча илиб қўйишганида, бемаъни савол бермасдинг. Чунки одамлар эсларини танигандан бери ота-онаси қадрлаган нарсаларни яхши кўради.

— Мен қоронғиликни нега яхши кўраман?

— Сени овлоқдан топган одам уззукун қоронги жойда ўтирган, тушундингми? Ёки онанг...

— Онамни гапирмоқчимисиз? Менга ҳеч ким туққан онам ҳақида ҳеч нима айтмаган.

— Айтмоқчиманки, балки у, яъни онанг ҳаётида кўп хўрликлар кўргандир? Уни қоронги хоналарга қамаб қўйишгандир?

— Нега қоронги хонага қамаб қўйишади?

— У ҳам етимликда ўсган бўлса, ўгай онаси болалигига қамаб қўйган бўлиши мумкин. Ёки отанг... шундай қилгандир? Вақт-соати келса, буни аниқлаб бераман. Кечир, ҳозирча сен ҳақингда кўп нарса айттолмайман.

Улар бир зум жим қолишли. Мушук эркаланиб хуриллади.

— Бешикда ётмаганман, — деди Гўрхол ҳазин товушда. — Пластмассадан ясалган шақилдоқни ҳам эслаёлмайман.

- Тушунаман...
- Ўша аёл чўпонга турмушга чиқиб, фарзанд кўрмоқчи, кейин қўнғироқчани бешикка осиб қўймоқчи эканми?
- деди Гўрхол негадир рашк ҳиссини тушиб.
- Бунақа эмас. Кимон уни қўнғироқчалар орқали даволашини кашф этибди. Турли русумдаги қўнғироқчаларни тўплабди. “Бачақўнғироқ”ни топишни ўзим айтдим унга. Бир вақтлар айрим оиласарда бешикка тумор билан бирга осиб қўйишган.
- Биринчи эшитишим.
- Одамлар минг йиллар давомида омочда ер ҳайдаб, яйловда чорва боқиб, шаҳарда косибчилик қилган деган хайлдамисан? Тарих хароб эмас. “Бачақўнғироқ”нинг жарангি бошқача.
- Балки шу ерда чалиб берарсиз?
- Мени тушунмадинг чофи. У музейга келтирилганда, аллақачон бузилган бўлган. Овозини ҳозирги тирик одамлардан ҳеч ким эшиитмаган. Ундан нусха кўчирсам, жаранглайдиган капгирчасини ўзим ясайман. Мен Кимон билан дуст тутиндим. Дустлигимизни ҳозирча сендан бошқа ҳеч ким билмайди. Ўрнингда бошқа одам учраганида, ўзимни учинчи қаватдан ташлаб, қочиб кетардим. Нега қочмадим? Нега сирларимни айтдим? Сезгиларим паранжи ичидага яқин сирдошим, дўстим ва албатта керакли инсоним борилигини айтди.
- Вой, менга шунчалик ишондингизми?
- Сен ёлғизланиб қолганингдан хабардорман. Сабаби ҳам менга аён, уни айтдим. Одатда қизлар сенга ўхшаганлар билан дугона бўлмайди, йигитлар эса севмайди. Биз иккимиз орзу-ҳавас қилинмайдиганлар тоифасиданмиз...
- Тўхтанг-чи! — Гўрхол Тамлузга ўдағайлади. — Фолчи аямникуга келганимдан бери кечалари мени кузатиб юрган бўлманг! Менда ҳам сезги сизникидан қолишмайди. Ҳар доим қоронғилик менга одамдек туюларди. Демак, унинг ичидага сиз бор экансиз-да?
- Тамлуз айборона бош қашиб, тан олди:

— Сенга уйланмоқчиман, Гүрхол. Бор-йүғи үн йил бүлди кузатиб юрганимга.

Гүрхол тарсаки туширмоқчи эди, улгуролмади.

— Ҳозир саккизинчи синфсан, — деди Тамлуз құлидан тутиб қоларкан. — Турмушга чиқишиңг учун уч йил үтиши керак. Агар бугун тасодифан учрашмаганимизда, сени яхши күришим тушиңгга ҳам кирмай юраверардинг. Биз бир-биrimiz учун яралғанмиз.

— Вой, сурбет-ей! — дув қызарди Гүрхол.

— Баҳтли бұламиз...

— Құйворинг, уйға кетишим керак, — силтанди Гүрхол.

— Мени ким деб үйляяпсиз, а?

— Үртамиздаги севимли Фиу ҳам гувоҳ, — севинчини яширолмади Тамлуз. — Қора мушук баҳт аломати, ахир! Ҳар кеч мени болохона орқасида кут!

— Бас! Эшикни очиб беринг! — ииғламсиради Гүрхол.

— Одам ҳам шунчалик уятсиз бұладими?

— Уятсиз эмасман! Эшик очиш ҳам чұт эмас!

Тамлуз ортига тисланиб, эшикни бир тепган эди, омонат қулғы синиб, эшик ошиқ-мошиқларидан узилиб полға учеб түшди. Гумбурлаган овоз ҳувиллаган мактаб биносини ларзага солди, деразалар зириллади.

— Құлфни очиши билади, десам... нималар қилиб қўйдингиз? — деди Гүрхол.

— Қўзимни очсам, музейда ётибман. Учинчи қават деразасидан тушишга қўрқиб, ӯзимни эшикка урдим дейсан, жонгинам!

— Жонгинам? Мени “жонгинам” дедингизми? Уятсиз! Йўқолинг-е!

— Faқat дераза орқали йўқоламан, хўпми?

— Жинни!

— Паранжи!

— Э, боринг-е! — дея Гүрхол зинапоя сари шошилди. Биринчи қават зинасида қоровул йўлини тўсди:

— Кимсан?

— Гулсараман! Қулфия фолчининг қизи!

— Одамнинг юрагини ёриб юбординг-ку! Кечаси мактабда нима қилиб юрибсан?

- Музейдан чиқдим.
- Музейдан?! Эсинг жойидами сен қизнинг?
- Айб менда эмас.
- Тепада нима гумбурлади?
- Үтмиш эшиги.

Қоровул ғалати тикилиб турган қизнинг күзлари тубида чўғ ёнганини кўриб, тилига калима келмай ортига тисланди.

- Яхши қолинг, — Гўрхол йўлак бўйлаб чопиб кетди.
- Ё алҳазар, — қоровул ёқасига туфлади.

ФОЙИБ БЎЛГАН КЕЛИН-КУЁВ

Қулфия фолчи инс-жинсларни ҳайдашу келажакдаги ҳодисаларни башорат қилишни яна авж олдирган йиллар эди. Вилоятнинг нариги четидаги қишлоқлар аҳли унга ихлос қўйиб, бир замонлар нураган шон-шуҳрати тикланди. Фолчилар ҳам эл орасида худди кийим ёки машина сингари урф бўлишарди. “Қасамбойдаги Қулфия фолчи йўқолган сигирнинг қаердалигини айтибди”, “Қасамбойдаги Қулфия фолчи тавсия қилган амалларни бажарган экан, ўн йилдан бери фарзанд кўрмаётган келин иккиқат бўлганмиш...”

Фолчининг ҳовлисида мол-қўй кўпайди. Бу — Гўрхолнинг гарданига янада оғир юқ тушди дегани эди. Ўша куни Гўрхол эрталаб мактабга жўнаётганида, оstonада бир нафас тўхтади. Одатда, Қулфия фолчи ёки эри ўзлари тушуниб унга тушлик пули тутқазишлари ёки бир бўлак нон олиб кетишга руҳсат беришлари керак эди.

— Эртароқ қайт, — шанғиллади фолчи. — Келганингдан кийимларингни алмаштири-да, молларни сугор, товуқларга дон бериб, тухумларни териб чиқ. Қўй боқишига чиқишидан олдин битта тухумни қовуриб е! Агар иккита тухум пўчогини кўрсан, ўласан, тушундингми? Қиз бола кам ейиши, чаққонгина бўлиши керак... Бор, жўна тезроқ мактабингга! Саккизинчини тезроқ тугатсанг, ташлайсан мактабни! Университетни

битирғанлар менга бош уриб келади, жамоат орасида эса фолчиларни ёмонлашади. Фолнинг ёрдамимда дарди арийди-ю фолни гуноҳ деб жар солади... — У хаёлий рақибиға сўзлади: — Қаёқлан биласан, балки тақдириңг мен орқали сенга етказилаётган бўлса-чи!

Узоқ сигаретини тутатиб, Гўрхолнинг изидан бемаъно қараб қолди...

Кечаси мактаб музейидан чиқиб, уйига югуриб келганида, Узоқ ҳамон сигаретини тутатганча турганини кўрди. Қўшниларнинг уйида чироқ ёниқ, фала-ғовурга қараганда, нимадир рўй берганди. Гўрхол англадики, бу ерларда унинг баҳти қадрланмайди, ҳозир қиёмат қўпади.

Қиз дарҳол баҳонасини айтди. Узоқ сигаретини ташлаб, эринмасдан эзди ва:

— Аянгни тушдан кейин фол кўришга Ваянганга олиб кетишганди, — деди. — Йўл яқин бўлса экан. Ҳозир келиб, тревого кўтарди. Уйда йўқмидинг? Эрталабки гаплар ҳавога учиди-да! Сенга ишониб, мен меҳмонга кетибман.

Гўрхол ортига ўгирилди. Қулфия фолчи ва қўшнилар кириб келишди.

— Мана-ку! Мактабдан қайтмабди, деб бунча юрагимизни ёрдингиз-ей! — чуғиллашди хотинлар.

— Қаерларда йўқолиб юрибсан? — ўшқирди фолчи.

— Йўқолиб қаёққа йўқолади, — дейишиди эркаклар. — Аям меҳмонга кетганда мен ҳам дугонамниги борай, дегандир-да! Бошқа пайт Қулфия остона ҳатлатиб кўчага чиқармаса!

— Қаерда эдинг? Сендан сўраяпман! — тутикади фолчи.

— Мактаб музейида ухлаб қолибди, — изоҳлади Узоқ энсасини қотириб.

— Уйга кир! — фолчи Гўрхолнинг қўлидан судраб, бўсағадан силтаб ўтказди-да, ичкарига итариб юборди.

— Қўшнилар кетсин, гўштингни гўштбарак қиласман сен дайдининг! Қонингда бузуқлик борлигини, кечалари тентирашга ишқибозлигингни муштдайлигинга

сезганман. Менинг уйимда яшаяпсанми, ҳаром қонингни зулукдай сўриб, туфлаб ташлайман! — Сўнг қўшниларга юз бурди: — Мен уңи тарбияли бўлсин деб тарбиялайман. Қиз болани қаттиқ олиш керак! Шу вақтгача бирор билан етаклашиб юрганини ким кўрган?! Мактабни битирсин, куёвга узатаман.

— Қулфия, ҳеч кимдан сир яширмайсиз-а? — дейишди хотинлар. — Қаердан асраб олганингизни-ю қачон эрга беришингизгача ҳаммага айтасиз. Сал кўнглига қаранг ёшина Гулсараойнинг, вой-бу...

— Э, кўнгли бўлса қарайманми?! — шанғиллади фолчи.

Тўй кутилмагандан тезлашиб кетди. Гўрхолнинг мактабдан кечаси қайтгани эмас, Қулфия фолчининг ҳовлисида юмуш ҳаддан ташқари купайгани сабаб эди. Фолчи маош тўланадиган хизматкор ёллаёлмасди. Бир аёл маълум вақт хизматини бажаргач, қарз сўраган эди, маош талаб қиласяпти, деган гумонда жавобини берди. Қўни-қўшни-ю мижозларни ҳашарга чақиравериб, шундай безор қилдики, мабодо фолчи бошқа масала бўйича Гўрхолни кимникигadir юборса ҳам, юраги безиллаганлар сўралганни “уйда йўқ” дейдиган бўлишди. Айниқса, буқаларнинг семириши эркак хизматкорга талабни оширди.

— Үғил бола ҳам асраб олишимиз керак экан, аттанг, — кечаси эрига нолиди фолчи.

— Роҳиб муаллимнинг омади чопганмиш, — деди Узоқ.

— Унинг ўғли... ҳалиги Тамлуз мактаб-пактабни ташлаб, иккита мол, иккита қўйни тоқقا олиб кетган экан, ҳозир бутун бошли ферма ташкил қилганмиш. Роҳиб муаллим пенсияга чиқиб, “Дамас” оламан, деганмиш. “Дамас” деган машина чиққан, буханкага ўхшаш. Ким олиб беради? Тамлуз-да, албатта!

— Гўрхолни Тамлузга бераман.

— Бор дастёрингдан ҳам айрилиб, Роҳибининг “Дамаси”ни “Нексия” қилмоқчимисан? “Нексия” деган машина ҳам чиққан, “Волга”дан учқур.

— Йўқ, — деди фолчи, — маҳалла-кўй менга ён

босишига Гулсаранинг ёлғиз фарзандимиз эканини пеш қиласи. Тамлуз билан Гулсара тўйдан кейин бизниги кўчиб келади.

Эр-хотиннинг кўзига уйқу илиниб, орадан бир соат ўтгач, тоф томондан қашқир ноласи эшитилди. Ой чиқмаган зим-зиё кечади. Чойшабни оҳиста сидирган Гўрхол қулоғини динг қилди. Қашқир яна улиди. Юраги ҳаприқиб деразага талпинган эди, тунука қопламали раҳда қора мушук пайдо бўлди. Кўзлари булат ариган осмондаги ой сингари балқиди.

— Фиу, — деди Гўрхол деразани очиб жониворни силаркан, — эганг қани?

Қоронғилик қўйнида чигиртка чириллади. Гўрхол ҳарир либоси устидан чит кўйлагини кийиб, сочини бир зарбда орқага турмак қилди-да, болохонанинг нақшинкор гиштларига осилди ва ерга сассиз сакради. Мушук унга йўл бошлаган каби олдига тушиб югарди. Қиз ҳам қолишмасди. Эллик қадамлар наридаги тизза бўйи янтоқ панасида ўтирган Тамлуз ногоҳон оёққа қалқан эди, мушук чап берди, аммо Гўрхол йигитнинг бағрида кўрди үзини. Қўнғироқча жиринглади.

— Намунча? — шўх қизга айланган Гўрхол ошиқнинг юзига авайлаб уриб қўяркан, дарров нари қочди.

Тамлуз бир ҳатлаб, қўлидан тутди. Улар қўл ушлашиб адир сари юришди.

— Ёримнинг ўпкалаши нимадан? — сўради Тамлуз.

— Бир қашқир бўласиз, бир чигиртка. Юборган элчининг эса қоп-қора мушук.

— Бизда сигир, қўй-эчки, эшак, товуқлар ҳам бор. Бу сафар улардан қайси бирини юборганим маъқул?

Қўнғироқча яна жиринглади.

— Тұхтанг, нима у?

— Қўнғироқчадан яна битта ясадим.

— Мен ҳам чалай.

Гўрхол қўнғироқчани авайлаб ушлади. Қўнгилни қитиқлайдиган нафис жиринг-жиринг ҳавога ёйилди.

-
- Тилдан қолган аёлни бунинг нимаси билан даволайди?
  - Менимча, — деди Тамлуз, — аёл қўнгироқчаларни жиринглатиб, ўз ўтмишини сўзлаб берса керак.
  - Нега “менимча” деяпсиз? Кимон бободан анигини сўрамадингизми?
  - Бирорларнинг сирларини сўраб-суриширавериш одобдан эмас.
  - Қўнгироқча учун мактабга ўғирликка кирдингиз, учинчи қават деразасига тирмашиб ҳаётингизни хавф остига қўйдингиз, бободан унинг сир-синоати ҳақида ҳеч вақо сўрамаганингизга ишонмайман.
  - Гўрхол, мен қўнгироқчадан ҳам муҳим савол бердим.
  - Қандай савол? — қўнгироқчани узатди Гўрхол, лекин Тамлуз олмади.
  - Мендан сенга совға, — деди у. — Кимонга сен ҳақингда гапириб бердим. “Кундуз одамлар орасида баҳтсиз кўринадиган, дўстсиз яшайдиган, ҳеч ким менсимайдиган, кечаси баҳтли қизга айланадиганлар кўп, сен улардан бирига учрабсан, баҳтингни қўлдан бой берма”, деди. Бошим кўкка етди.
  - Сир сақлолмас экансиз.
  - Гўрхол, ундан нимани сўраганимни айтайми?
  - Хўш?
  - “Бузим деб эшитганмисиз?” дегандим, Кимон ўйга толди, хотирасини узоқ титкилади, сўнг “Бузим одам эмас, жой номи”, деди.
  - Қанақа жой номи? У одам эди.
  - Кимон “Қайсиdir вилоятда Бузим деган жой бор деб эшитганман, адашмасам, у ё жийдазор, ё қабристон бўлса керак”, деди.
  - Жийдазор... Тўғри, мен жийдазорда яшардим, қора итим бўларди.
  - Меники қора мушук, — кулиб қўиди Тамлуз. — Ўхшаш тақдирлар!
  - Нега куласиз? Жиддий гапирайпман! Ҳозироқ

Кимон бобо билан учрашишим керак. Чайласига олиб борасизми?

— У төгнинг тепасига, сурувига кетди. Жуда узоқ. Боришга ва қайтишга икки кун керак. Аянг жавоб берадими?

— Осмон узилиб ерга тушса ҳам күнмайди, — қўлларини чалиштириб, қовоқ солди Гўрхол.

— Бузимни топишинг шунчалик зарилми?

— Бузим ота ўз ота-онамнинг кимлигини аниқлашда ёрдам берадиган сўнгги умидим.

— Гўрхол, биз кимнинг насл-насаби эканимизни барибир аниқлаёлмаймиз. Йиллар ўтди, эндиликда ўзимиз насл-насаб яратишимиш керак. Баҳтли авлодларнинг бобоси ва момоси бўлишимиш учун муҳаббатдан ҳам, ҳалолликдан ҳам, меҳнатсеварликдан ҳам қисмаган. Биздан кейин авлодларимизнинг ҳеч бирининг бошига баҳтсиз болалик тушмайди, деб умид қиласман.

— Туғилмасимдан аввалги ўтмишни билишни хоҳлайман, шунчалик хоҳлайманки... — йифламсиради Гўрхол.

— Йифламоқчимисан? Сендан воз кечган ота ва онанг учун-а?

— Бас қилинг! — депсинди Гўрхол. — Зулмат одамлари бўлсак ҳам, сиздан фарқим — мен ўз ота-онамни кўрмоқчиман! Ҳаққим бор бунга! Ё сиз ҳам анави уйдаги ота-онага ўҳшаб эркимни хоҳламайсизми? Нега мен кечаси адирда сиз билан юрибман? Тунни ёқтирганим учунми? Йўқ, эрксизлигим сабабли!

— Сенга эрк беришса, кундуз одамларнинг кўз ўнгидагача учрашармидинг?

— Вақт-соати келса учрашардим. Янгалар қайнисингилларини кундуз шаҳарга учрашувга олиб чиқишиади-ку! Юз йил аввал, паранжи ёпиниб юрган даврларда ҳам кундуз учрашишган. Бўлажак хотинини тўйдан олдин кўрмасин, деб ҳеч қайси китобда ёзилмаган.

— Узр, эрк деганингни бошқача тушунибман.

— Ҳақиқий ота-онамни топиш учун бугуноқ уйдан қочиб кетишим мүмкін, лекин бу ҳам эрк бұлолмайды.

— Улар бизни қулга айлантиrsa, қочиб кетишга ҳақлимиз, Гүрхол, — тұлқынланди Тамлуз. — Мен ҳам, сен ҳам ҳозир үз оила бошлиқтаримиз олдидағи фарзандлик бурчимизни бажарайпмиз. Агар сени менга бермаса, бирга қочамиз.

— Бемаңни орзу, Тамлуз ака.

— Фолчи аяңг совчиларимни умидсиз қайтармаслиги учун құлымдан келганча тиришаман. Турмуш қурганимиздан кейин мустақил оила бўлишимизга йўл қўйишлари керак. Агар ушанда ҳам бизни хизматкор ўрнида кўришса, тамом, мустақил бўлиш учун бу ерларни тарқ этамиз. Авлодларимиз...

— Ўтмишимни топмасдан туриб оила қурмайман!

— Ҳазилми бу?

— Қасам ичайми, Тамлуз ака?! Сиз билан ҳозирча дўстмиз, холос. Ким бўлсангиз ҳам менинг орзуйимга беписанд қарамаслигингиз керак.

— Кечир, — деди Тамлуз, — орзуйингга тил теккизиб қўйдим. Сенга яхши бўлсин деб гапиргандим, жаҳлингдан туш. Мен ҳам ҳақиқий ота-онамни бир бора кўришни хоҳлайман. Ҳар гал үзимни “Овлоққа ташлаб кетган онани, уни шундай қилишга мажбурлаган отани кўришга шунча муштоқмисан?” деб овутаман

Улар адир бошидаги харсангтош устида хаёл суриб ўтириллар. Мушук ҳам чўнқайиб, олисларга тикилди.

— Ойга айланиб қолсам, — деди Гўрхол кўкка боқиб.

— Ёқтиромайман, — тумшайди Тамлуз. — Ой итга ҳам, битга ҳам кўринадиган чўтири юзли мақтанчоқ йўлдош. Үзини ҳаммага кўз-кўз қиласидиган қизга ўхшайди.

— Ҳаммага кўринса, ҳозир қани у, Тамлуз ака? Ой уятсиз эмас.

— Ой чиқмагани учун уни иболи демоқчимисан? Ер шарининг нариги томонига бора олсайдинг, хиёнатига гувоҳ бўлардинг. Бундан ташқари у бизни бошқаларга кўрсатади, сиримизни ёяди. Қишлоқда “Фолчининг

Қизи ёмон экан, кечаси Роҳиб муаллимнинг ўғли билан адирда юрганимиш”, деган гап тарқалади. “Кўр кўрни қоронгида топибди-да”, деб қулишади инсофсизлар. Нима, осмонда Ойдан бошқа сайёralар йўқми? Биз кўрмайдиган, пайқамайдиган миллион-миллион сайёralар мавжуд.

— Нега сиз шуларни бошқаларга гапирмайсиз?

— Ҳурмат қилмайдиганлар билан нимани гаплашиш мумкин?

— Ойга айлансан эди, — деди Гўрхол яна. — Онамни топардим. Уни топиш учун зулмат дунёсидан умрбод кетишга ҳам розиман. Онам мендан воз кечган бўлиб чиқишига ҳеч қачон ишонмайман. У менинг онам... онажоним! Бошига қандайдир кўргулик тушиб, мени йўқотиб қўйган.

— Онанг топилмаса турмушга чиқмайсанми?

— Тамлуз ака, ҳақиқий онамни топишим керак. У кишилиз тўй бўлса бўлар, биз... бир уйда алоҳида яшаймиз.

— У ҳолда ўзим топиб бераман.

— Ростданми? Қандай қилиб?

— Ҳеч бўлмаса, Бузим жийдазори қаердалигини аниқлайман. Фикри ожизимча, сен айтган Бузим деган киши билан шу номдаги жийдазорнинг боғлиқлиги бор.

Улар яна бир йил учрашиб юрдилар. Ойдин кечаларда қояга чиқиб, олис шаҳарларнинг чироқларига термулиб ўтиришарди, зим-зиё тунларда кўпинча дарё бўйига тушишар, гирдобларнинг қулқуллаб овоз чиқаришини тинглашарди. Қариялар бу қулқуллашлар кечалари қурбонликка одам чақиради, фалон-фалон кишиларнинг қизлари ё ўғилларини кечаси дарё чақирган ва улар чўкиб ўлишган, деб афсоналар тўқишишганди. Албатта, афсоналар Тамлуз ва Гўрхолнинг кулгисини қистатарди. Айниқса, энг кулгилиси мактаб музейи жойлашган учинчи қаватда оқ шарпаларни кўрган кишиларнинг хасталикка чалиниб, ўзларини турли азайимхонларга ўқитишлари эди. Қулфия фолчига қатнаганлари қанча.

Үйлаб кўришмайдики, ўша шарпа худди шу уйда – фолчининг асранди қизи бўлиб яшаети.

Кўпинча Гўрхол ва Тамлуз жарлик тагида, дарё лабида гирдобга термулиб ўтиришарди. Ярим кеча. Атрофда улардан ва балиқлардан бошқа тирик жон йўқ. Кундуз қандай бўлса, тунда ҳам шундай макон. Энг мароқлиси, қабристоннинг орқа томонидаги девор устида оёқларини осилтириб ўтириб, довучча еб, бир-бирига қизиқ-қизиқ воқеаларни сўзлашлари эди.

Умрлар ўтиб борарди. Бузим жийдазори қаердалигини ҳеч ким айтиб беролмасди. Кимоннинг ҳузурига бориш ёки олис вилоятларни кезиб, кафтдек жийдазорни ахтариш учун Тамлузга ҳам, Гўрхолга ҳам, ҳатто иккичу кунга-да рухсат беришмасди.

Кунларнинг бирида Қулфия фолчиникига совчи келди, Гўрхолни Тамлузга фотиҳалашди.

– Бунчалик ёш қизни турмушга бериш қонунга зид,
– деди бирор.

– Момомни ўн олти ёшида узатишган, – бидиллади фолчи. – Мен ҳам мактабни битирав-битирмас эрга текканман. Нима жин урибди бизни? А?!

Тўй арафасида Қулфия фолчиникида “Сабзи тўғраш” маросими бўлди. Қўшни эркаклар кечқурун чорпояни тўлдириб ўтиришди. Ўспириналар қопдаги сабзини корсонларга ағдариб, ҳовли этагидаги ариқча сувига ювиб, чорпояга ташишди. Эркаклар пичноқларини чиқаришди: кимдир сабзи арчиса, кимдир тахтачаларни тақиллатганча завқ-ла тўғради. Эртанги ошга бир уюм сабзи керак эди-да.

Чорпояга эгилган олма шохига 220 вольтли чироқ илинганди, кабель эса ошхонадан тортиб келинганди. Чорпоя четида ўтириб, ҳеч кимга гап бермаётган Узоқ қўлини совук сувга ҳам урмай дам-бадам нос чекар, раҳёнлар орасига туфлаб, яна гап сотишда давом этарди. Сабзи тўғровчилар унинг гапига ишонганларидан эмас, ишонмаганларидан кулишарди.

Одатда эртага келин бўладиган қизларникига яқин

дугоналари келишарди. Гүрхолни ҳеч бири йүқламади. Бир замонлар унинг онаси Зебигулнинг тўйига уч синфдош қиз келган, ада-қада тугагач, дарҳол жўнаб қолишганди. Гүрхол ҳеч кимдан хафа эмасди. Унга соҳта дугоналик ҳам, манфаатсиз урф-одатлар ҳам керак эмасди. Қиз эрксизлик ичидаги эркни англаб ётди. Ўйинчоқ кишан тақиб, “Бу менинг қулим” деб мақтаниб юрган қулдорнинг арзандасини эслатарди теграсидагилар. Аслида на баҳтсиз, на тутқун эди гўр қизи.

Қулфия фолчи ўроқбошида сув қайнатиб, хотин-халажга чой ташишни буюрди. Гоҳида сув қайнашини кутиб Гўрхол ҳам худди онаси Зебигул каби ўроқ бошида бир зум ўйга толганча ўтириб қоларди. Бироқ ҳеч кимга, ҳеч нарсага қурбон бўлмаётган қизлардан эди у. Хўш, тўй-томошалар билан узатишаётган экан, маъномоҳият нимада? Гўрхол атрофдаги катталарни мактаб муаллимига ҳам ўҳшатди. Ўз вазифасини аъло бажарган ўқувчига “беш” қўйишиади. “Беш” – аъло баҳо. Бироқ ўқувчи баҳога эмас, илмга интилиши керак. Шунингдек, турмушда атрофдагилар қўядиган баҳо ҳам шу қадар нисбий эди.

– Э-э, Узоқ ака, бўлмайдиган гапларни қўйинг, – деди чорпоядаги эркаклардан бири. – Нуқул гапни олиб қочасиз,чувиллоқ деган ҳайвон йўқ. Агар бўлганида эди, олимлар ўз китобларига киритишарди.

– Чувиллоқ бор нарса, – қўлини силтаб гапирди Узоқ. – Уруш даврларида маккажӯхоризорларда, бўғдойзорларда кечаси кўп учраган. Овози шоқолникига ўҳшаган, кўриниши одамнинг нақ ўзи. Қариялардан эшитганман-ку, оғайнилар! Нега ишонмайсизлар?

– Ўзга сайёраликлар ҳам йўқ экан, – деди бошқа бир кўшни. – Америкаликларнинг маҳфий ҳарбий самолётларини одамлар учар ликобча деб шов-шув кутаришган. Аммо Узоқ аканинг гапида жон бор. Чувиллоқ деганларини мен ҳам эшитганман. Улар уруш даврларида маккажӯхори-ю бўғдой ўғирлаб қун

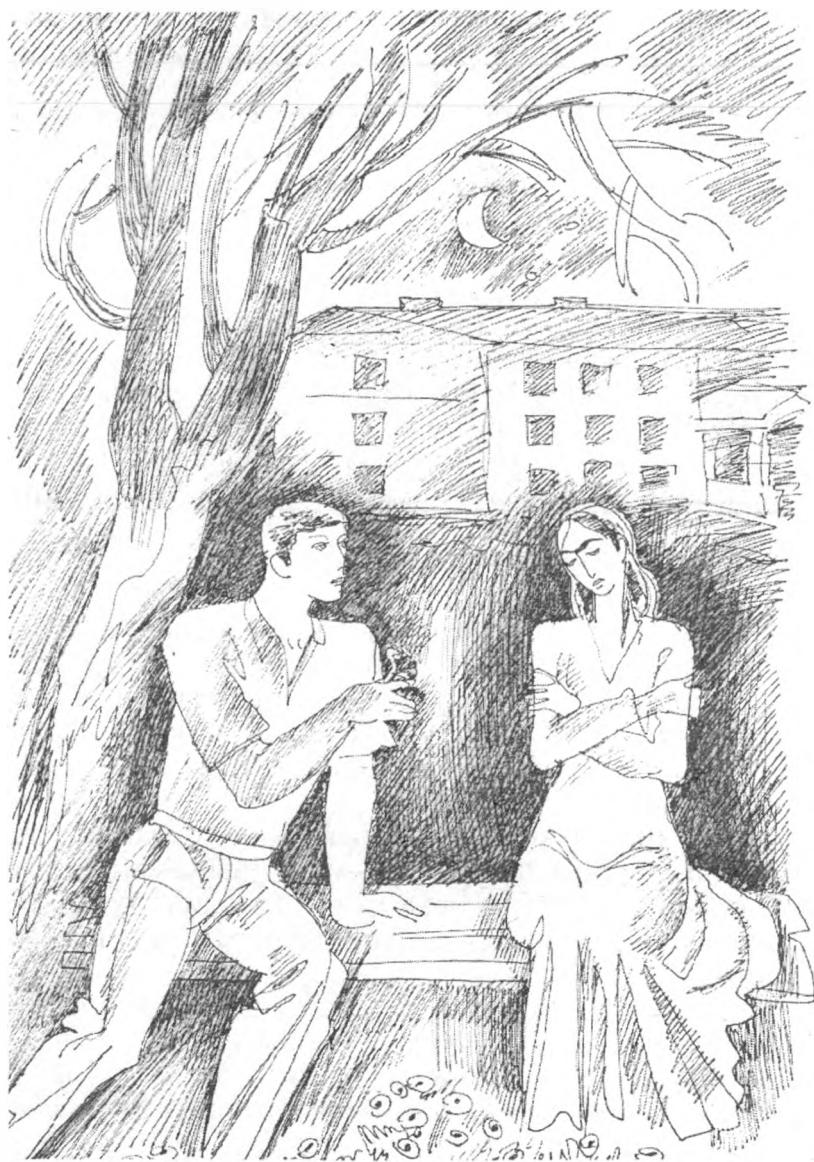
кечиргандарнинг иши. Катталар урушида бўлган. Демак, ўша даврдаги йигитчалар ёки урушга бормаган кишилар. Зулматда чувиллоқ яшармиш, дуч келган одамнинг бўйини ғажиб кетармиш, деб гап тарқатишган. Мабодо ўғирликлари устига кимдир келиб қолса, қўлга тушмаслик учун шоқолдек чийиллаб, қўрқитишган. Одам сесканадиган жарликка, кечаси ҳеч ким бормайдиган мозоротга қараб қочишиган. Балки у боласи учун бир ҳовуч буғдой ўғирлашга келган аёл ҳам бўлиши мумкин. Ким билади, бечоралар оиласини боқиш учун шундай қилишганми ёки ўспириналар кундузги оғир ҳаётдан чарчаб, кечалари шўхлик қилиб хумордан чиқишганми, қиёматда биламиз. Ҳақиқатан чувиллоқ деган ҳайвон йўқ. Чувиллоқ, бу — одам.

— Қишлоғимизнинг мозороти атрофидা ҳам, дарё бўйида ҳам ҳозиргача чувиллоқ яшайди, — ўз гапини қўймади Узоқ. — Чувиллоқ нима ўғирлайди? Ҳеч нима! У оғир замонларда эмас, ҳамма замонда яшайди. Шоқол ҳам, арвоҳ ҳам, бирор ўғри ҳам эмас. Мендан кафолат! Эҳтиёт бўлиш керак кечаси овлоқ-повлоқларда!

Одамлар яна Узоқнинг устидан кулишиди. Ўчиқдаги чўғга тикилиб ўтирган Гўрхол бошини кўтарди. Тамлуз иккови кечалари сайр қилишганида, кимлардир олисдан шарпаларини пайқашган экан-да. Демак, зулмат одамлари аввалдан бўлган...

— Биз ҳам сизлардек одаммиз, — шивирлади Гўрхол ўзига-ўзи. — Агар одам одамдан меҳр қизғанмагандан эди, дунёда мен ҳам, Тамлуз aka ҳам бўлмасдик. Ўрнимизга сизлардек, йўқ-йўқ, сизлардан ҳам бахтли инсонлар яшарди.

Эртасига қўни-қўшни-ю қариндошлар фолчининг ҳовлисига келишиди. Улар бечора келин-куёвнинг тўйига мажбуран қатнашаётгани сезилиб турарди. Тамлуз саноқли куёвнавкар билан келганида, оқсоқол томонидан куёвнавкарликка мажбур этилганлар ва келин томон пинҳон-пинҳон кула бошлишиди. Тамлуз

үткинчи томошаларга эътиборсиз эди. Гўрхол паранжи ёпиниб, фолчининг уйидан чиқаётганида, шивирлади:

— Сизга хотин бўлмаслигимдан хабарингиз борми?
— Албатта, — деди Тамлуз. — Бугун ярим тунгача менга Бузим жийдазори қаердалигининг хабарини етказишади.
— Ким?
— Музейдан олинган қўнфироқча.
— Қанақасига?
— Кимон келди. Мен совфа қилган қўнфироқча жиринги орқали уйидаги аёл ўз ўтмишини ҳикоя қилибди. Қўнфироқ тилини тушуниш осон бўлмабди. Ҳарҳолда уддалайдиганга ўхшайман, деди Кимон. Аёл ўз ҳаётини ҳикоя қилолмайди, қилмоқчи ҳам эмас экан. Лекин ўтмиши хаёлотида яшайди. Ёлғиз ўтирганида қўнфироқчаларни хаёлларига мос қилиб жиринглаторкан. Ҳар бир жирингнинг маъносини тушуниш айтишгагина осон...

— Тушунмадим, аёлнинг хаёлида Бузим бормикан?
Тамлуз саволга жавоб бермоқчи эди, Қулфия фолчи уларни ҳовли ўртасида тўхтатиб, атрофдагиларга қаратадундай хитоб қилди:

— Тамлузни куёвим эмас, ўғлим дедим! Шу бугундан бошлаб, уй-жойим, мол-қўйим, курка-тovуқларимгача Тамлуз билан қизимники! Тўйдан сўнг шу ерга кўчиб келиб, ҳайҳотдек қасрда яшайверадилар. Қудам Роҳиб аканинг қизлари кўп. У кишига ҳам келажакда ўзлари орзу қилган куёвлар тилайман! Ёлғиз қизим ва ёлғиз куёвим ўзимнинг қанотимда яшаб, ували-жували бўлишсин! Қўша қаришсин! Бир умр хизматимни қилиб, дуоларимни олиб юришсин!

Бўлди қарсак, бўлди қийқириқ. Гўрхол аввал-бошдан фолчи онаси меҳрибончилик кўрсатиб қолгани-ю тўй ташвишида елиб-югуришидан мақсад-муддаони тушунганди. Тамлузни кимга уйлантириш масаласи Роҳиб муаллимницида ҳам нега айнан ўзига бориб тақалганига-да ақли етарди. Куёв томонга Гўрхолдек хизматкор керак эди. Бироқ Қулфия фолчи ҳам Тамлузни

ўз хизматкори деб эълон қилиши қуда-андачилик ришталарини чувалаштириб юборди. Келин-куёвдан ўз юмушларини бажарадиган хизматкор ўрнида баббаравар фойдаланишлари учун қудалар битта хонадонда яшашлари, мол-ҳолларини битта молхонада сақлашлари лозим эди. Албатта, бу ақлга сифмайдиган иш бўларди.

— Ҳа, опа, тўппа-тўғри айтасиз, — деди фолчининг синглиси. — Бироннинг бошини силаш ҳам ҳар кимнинг қўлидан келмайди. Айниқса, уй-жой бериш осонми? Уларга мол-мулкингизни таг-томири билан совфа қиласяпсиз! Сиз жаннати аёлсиз!

Улар қучоқлашдилар, ўпишдилар.

— Тўғри! Қулфия опа мардлик қилди! Бу ҳар кимнинг ҳам қўлидан келмайди! — деган хитоблар эшитилди.

— Вой, нега унақа дейсиз?! — келинни олиб кетишига келган хотин оломонни ёриб ўтди. — Тўйда ҳазилни ҳам қойиллатар экансиз-да, қуда хола!

— Қандай ҳазил, айланай? — ўгирилди фолчи.

— Келин-куёвга биз уйимизни бермоқчимиз! Сиз жаннати бўлсангиз, биз дўзахийми? Энди қизингиз күёвники! Куёвингизга ўз ота-онаси эгалик қиласди! Кўнглингиз тусаганда меҳмонга бориб тураверасиз. Таомил шунақа! Бузманг!

— Роҳиб қудамнинг Тамлуздан бошқа фарзандлари бор-ку! — деди фолчи. — Менда-чи? Ёлғиз шу қизим! Нега энди күёвим билан қизимни кўчиритириб келмаслигим керак? Биз ҳувиллаган ҳовлида сўппайиб яшамаймиз-ку! Тамлузни таниганимдан бери неча йил ўтган бўлса, орзуйим ҳам шу эди. Бекорга қиз асраб боқдимми, қоқиндиқ!

— Ҳе йўқ! Опам Тамлузни сизга бериш учун уйлантираётгани йўқ! Бошида айтмагансиз-ку, уни ичкуёв қиласман деб! Ҳозир эшитаяпмиз, ҳа, ҳозир! Бўлди, қизингиз билан хайрлашинг! Тўй кутиб қолди!

— Тўйни тўхтатсан тўхтатаманки, қизимни у ёқда яшаттирмайман! Шундай ҳовли-жойда яшаш учун қайси йигит қизимга уйланмайди? Жон-жон дейди! Лекин мен Тамлужонни ўғлим деганман...

— Ё тавба, — ёқа ушлади қуда вакили. — Шунча харажат қилиниб, етти юзта меҳмонга дастурхон ёзилган кунда ичингиз оғриб қолди-ей!

— Э, тўйда тортишувга бало борми? — даврага кирди эркаклардан бири. — Ҳой янгалар! “Ёр-ёр” айтасизларми ё ўзим бошлайми? Келин-куёвни машинага чиқаринглар! Қудаларни Роҳиб укамизнинг ҳовлисидаги дангири-дунғир тўй дастурхонида кутамиз!

Тамлуз ва Гўрхол машинага ўтирилар. Ёшу қари дуога қўл очди. Сўнг тўй карвони Роҳиб муаллимнига жўнади.

Қулфия фолчининг эълони қуда томонга яшин тезлигига тарқалган эди.

— Одам ҳам шундай писмиқ бўладими! — деди Роҳиб муаллимнинг хотини. — Тамлузни тайёр хизматкор қилиб олмоқчи экан-да! Чучварани хом санабди фолингга ўт тушгур товламачи! Дугона бўлганимдан бери қасамхўрликдан бошқа нарсани билмайди. Қудачиликни ҳам қон қилмаса гўрга эди, дегандим-а! Қўрамиз! Қизини ҳатто меҳмонга ҳам жўнатмайман!

Тўйдаги гаплар икки томонга зув-зув етказилди. Роҳиб муаллимнинг ҳовлисидаги тантанага ташриф буюрган қудалар орасидаги Узоқ ва Қулфия фолчи қовоғини очмади. Роҳиб муаллим ва хотини ҳам қовоқларидан қор ёғдириб, нон-чой ташиётганларни бўлар-бўлмасга койий бошлиши. Бетараф ароқхўрлар “Бизга нима? Вазифамиз еб-ишиш-ку!” деб идишларни бўшатишга зўр бердилар.

— Шунча йил боққан қизимни тайёр чўриликка берадиган аҳмоқ йўқ, — деди фолчи ён-веридагиларга.

— Буларнинг мақсади келин тушириш эмас, чўрили бўлиш! Қудам муаллим, лекин Тамлузни ўқитмай, тоғдаги молхонасига юборди. Қизимнинг ҳам умри гўнг тозалаш билан ўтсинми?

Аммаси шангиллади:

— Тўғри айтасан, гўнг тозалайман деса, ўзингнинг молхонангда ҳам етарли! Тоғда бало борми?!

Тўй тугади. Келин-куёвнинг чилласи чиқмагунча

күчиртириб кетолмаслигини Қулфия фолчига ёнидагилар тушунтиришиди. Яхиси, ишни қирқ күн ичида Гүрхолни аврашдан бошлайды. Гүрхол Тамлузни құндиради. Бир ой жанжал бұлар, икки ойга өзилар, фолчи ниятига етмасдан құймайды...

Бироқ никоң кечасида икки томонни ҳам дөнде қолдирған воқеа содир бўлди. Келин-куёв ичкарига кириб, чироқни үчиришгач, құшни хонадаги янгалар ҳам үринларига өзилишди.

— Хуш, Кимон бобоникидаги аёл Бузим отани үйлармикан? — сўради Гүрхол.

— Кимон ҳеч қачон ёлғон сўзламайди, — жавоб берди Тамлуз.

— Кетдикми?

— Қаёққа?

— Ота-оналаримиз бизга талашиб тўйимиз куниёқ уруш бошлашди, — деди Гүрхол. — Бугун ҳаммасига нуқта қўямиз. Сезаяпман, онамнинг баҳтсизлигига ҳам бемаъни орзуларнинг қуллари — худбин кишилар сабабчи бўлишган. Сирнинг тагига албатта етишим керак. Қўнғироқлар орқали гапирадиган аёлни жудажуда кўргим, гаплашгим келаяпти. Жуда бўлмаса, Кимон бобога үхшаб тоғларда эркин яшаймиз.

— Қўлингни бер!

Келин-куёв қўл ушлашди. Кўз қўзга қадалди.

— Сени севаман, Гүрхол.

— Мен ҳам сизни... — деди келинчак.

Тонг-саҳарда янгалар эшик тақиллатишиди. Келин-куёвдан садо чиқмагач, ичкарига мўралашди. Чимилидиқда ухлаб қолишган шекилли, деб парданчи четга сурган заҳоти қўрққанларидан қичқириб юборишиди. Чимилидиқда келин-куёдан ном-нишон йўқ эди. Кўрпада гужанак бўлиб ётган баҳайбат қора мушук важоҳатли миёвлаб ўзини эшикка урди.

ХОТИМА

Ўша кечада Тамлуз келинчакни етаклаб, тепаликка чиқди. Кимон уларни кутмоқда эди.

— Бирорларни ортиқча харажатта тушириш яхшимас, — деди у. — Ниятларинг бор экан, түйга тайёргарлик кўрилмасдан қочишларинг ёки ошкора кетишларинг керак эди.

— Мени Бузим деган киши боқиб олган, — гап бошлади Гўрхол. — У кишини топиб, ҳақиқий ота-онам кимлигини аниқламоқчиман.

— Яхши, — Кимон соқолини силаб, Гўрхолга нуронийларча нигоҳ ташлади, — лекин нега зулмат одамларига иснод келтириш орқали ота-онангни топмоқчисан, қизим? Сен ҳам, мен ҳам, Тамлуз ҳам ўз вақтида меҳр кўрмаган бандалармиз. Одамлар миш-миш қилишганидек, на шарпа, на чувиллоқ, на алвасти, на пари, на арвоҳмиз. Қачонки, кимгадир яхшилик қилишни истасак, буни бошқаларнинг баҳтсизлиги эвазига бажармаслигимиз шарт. Акс ҳолда, зулматда улғайганимиздан тарихга нима фойда?

— Иккита хизматкордан бошқа ҳеч ким йўқолмади у ёқда, — қишлоқ тарафга қўлини бигиз қилди Тамлуз.

— Биз бир-биримизни севамиз, улар эса бир оғиз ҳам сўрамай тўйни бошлишади.

— Бир-бирингизни севар экансиз, бошларингизни қовуштирган кишилардан хурсанд бўлишларингиз керак.

— Мабодо севмаганимизда-чи?

— Бундай баҳтсизлик юз бермади-ку! — деди Кимон.

— Аввал юз берганига имоним комил, — деб Тамлуз Гўрхолнинг қўлидан тутди. — Мен ва шу қизнинг қисмати меҳр-муҳаббат етишмаслигидан бунёд бўлганига ишонаман. Яъни ота-оналаримиз ҳаётидаги тасодиф рўй бермаган. Улар кабилар севишса, ажратиб юборишган. Севишмаса, мажбуран никоҳлатишган. Охир-оқибат чақалоқлар ё туғилмасдан abort қилинади, ё овлоқларга

ташлаб кетилади. Келинг, бизнинг кутилмаган қароримизни маъқулланг! Қолаверса, келинингиз Бузим деган одам орқали ота-онасини топмаса, мен ҳам ўз ваъдамни бузган бўламан. Биламан, сиз ва тоғдаги аёл бизга ёрдам берасизлар.

Кимон бир муддат ўйга толди.

— Икковингизга ҳам оқ йўл, — дея келин-куёвга яқинлашди. — Қўнғироқчаларнинг айтишича, Бузим, бу — одам. У Самарқанд ва Жиззах вилоятларининг қўнғир тоғлар бўйлаб чўзилган чегарасида яшаган. Қароргоҳи Бузим жийдазори. Гўрдан тирик чиққан аёлга мен Дунё деб исм қўйганман. Дунё Бузимни танийдими, демак, бир замонлар Дунёнинг чақалоғини қабристондан олиб кетган киши Бузим бўлиб чиқади. Эҳтимол, ўша чақалоқ Гўрхолдир. Буни аниқлаш учун ҳақиқатан Бузимни топишларинг керак.

— У ҳолда сиз Дунёни қайси қабристондан топганингизни айтинг, — деди Тамлуз. — Шундан сўнг Бузимнинг қароргоҳи бир қадам бўлади.

— Соримтепа қабристони эди.

— У қаерда?

Кимон айтди. Келин-куёв шу кечанинг ўзидаёқ олис вилоятга жўнадилар. Учинчи кеча Чўян деган қишлоқдан ўтиб, дала четидаги дараҳт тўнкасига ўтирилар. Пахта даласи этагида жийдазор қорайиб кўринарди.

— Кимсизлар? Нима қилиб юрибсизлар? — сўради тут ёқалаб келган қария.

— Бузим жийдазорини суриштириб юрибмиз, — деди Тамлуз. — Бузимни топишимиз керак, лекин жийдазорда ҳозир ҳеч ким яшамаслигини йўлда эшидик. Бирор нима билсангиз айтинг, бобо!

— Вой-бу, — деди кекса киши, — отам замонидаги одами келинчагинг билан алламаҳалда ахтариб келдингми? Йигирма йилча бурун шу ерда бир бақувват дараҳт бўларди. Бир ҳафта деганда қулатганман. Ўша бир ҳафта ичida Бузимни ахтариб кимлар ўтмади бу тупроқ йўлдан, эҳ-хе! Ҳаммасининг дарди бор эди. Бузимни

ўша йиллари милиция олиб кетган, қайтиб келмади девонаси тушмагур.

— У уч-тўрт ёшлардаги Гўрхол деган қизалоқни боқиб олганди... — деди Гўрхол.

— Ҳа, хабаринг бор экан-ку, қизим. Унинг исми ҳеч қачон ёдимиздан чиқмайди: Гўрхол, Гўрхол...

— Соримтепа қабристони қайси томонда?

— Ҳув ана, — даланинг бошқа томонига ишора қилди қария. — Икки-уч чақирим...

— Ток уриб ўлган аёл қабрда чақалоқ туққани ҳақида эшигтганмисиз?

— Йўқ, қизим, — деди қария, — Бу атрофларда ҳеч кимнинг қабристонда кўзи ёrimаган, Худо сақласин!

— Бузим ота ҳозир қаерда бўлиши мумкин? — саволлари қайнаради Гўрхолнинг.

— Ўша алғов-далғовдан кейин эшидик, Бузим дегани тоғнинг сиртидаги Байроқли атрофидаги қишлоқларнинг биридан экан. Ота-боболари мулла ўтганмиш.

Тамлуз ва Гўрхол яна йўлга тушишди. Бешинча кун кечқурун Бузим туғилиб-ўсган қишлоққа кирдилар. Бузим Гўрхолдан айрилгач, укасининг ҳовлисидаги ҳужрада танҳоликда умр ўтказиб, уч йил бурун қазо қилган экан.

— Мени ахтардими? — сўради Гўрхол Бузимнинг оппоқ соқолли укасидан.

— Кўп суриштиарди, кўп эсларди, — деди ука. — Афсуски, сизни ҳеч қаердан топиб бўлмади. Акам раҳматли битта хат қолдирди. Қизим барибир мени ахтариб келади, омонатни унга беринглар, деган.

Ука сандиқдан елимланган конверт олди. Гўрхол мактубни очди. “Ассалому алайкум, Гўрхол қизим, — деб бошланганди хат, — мажолим йўқ, хатим қисқа... Сен Қорақишлоқдаги Аҳмар деганинг қизисан. Отангнинг икки хотини бўлиб, онанг тўнгичи эди. Туғилишингга оз қолганда, Чеҳра деган кундоши ток урдириб ўлдирди... Ўлди деб кўмишганида, кечаси дунёга келдинг. Онангга мен доя бўлдим... Елкангдаги хол ва туғилган жойингга

нисбат бериб сенга Гүрхол деб исм қўйдим. Уч ёшингда ўз онангнинг қабрига бекиндинг. Кейинчалик ўзим қиз қилиб оламан, Аҳмар ва Чеҳра хабар топмасин, деб миқ этмадим... Сенинг олдингда ёлғончи бўлиб қолдим. Мени кечир, қизим!.. Лаҳад ичидан чиққанингда, у ер бўм-бўш эканини кўзларингдан билдим. Онанг қабрда йўқ. Уни сен туғилган кеча Кимон лақабли инсон олиб кетган. “Кимон!” деган хитобни эшигданман, шарпасини кўрганман, аммо у ва ҳамроҳлари фойиб бўлишгач, изидан қувмаганман. Менимча, улар ҳам мени пайқашган ва изимдан қувишмаган... Онанг ҳаётлигига то сен қабрга тушиб чиқмагунингча далилим йўқ эди... Чеҳрадан қасос олма! Уни қарғама! Мен ҳам бирорларни қарғамаганман... Одамларнинг бошига уларнинг ўз кирдикорлари етади, қарғаш шарт эмас... Сен мактабда ўқимайман, деб уч ёшингдаёқ жаҳл қилганингни эслайсанми? Йўқ, ўқи, қизим! Мактабда ўқисанг, бахтингни топасан!.. Бахтинг мактабда! Буни кўнглим сезиб турибди... Мозоримни бир марта зиёрат қил, сўнг ўз бахтинг билан баҳтили бўл... Ҳаёт – эрк майдони. Эрк эса ҳалоллик, ҳақ-ҳуқуқ ва муҳаббат дегани! Ҳар қандай нопоклик, бу – қуллик, шуни унутма, жон қизим... Агар ҳозиргacha қоронгиликда яшаган бўлсанг, шу бугундан ёруғликка талпин... Қиёматда кўришгунча...”

Гўрхолнинг кейинги ҳаёти нима бўлди дерсиз?

Бу ҳақда турли гап-сўзлар юради. Ҳақиқат қуйидагича: у мактубни ўқиган заҳоти важоҳатли тусга киради, юпатмоқчи бўлган Тамлузнинг қўлини силтаб, кўзида ёш билан қабристонга жўнайди. Бузимнинг мозори бошида узоқ кўз ёш тўқади, “Отажоним” деб қабр тупроғини силаб, тонг оттиради. Кейинги кун кечаси Гўрхол ва Тамлуз Қорақишлоқда пайдо бўлишади. “Дўкон. Сартарош” деган лавҳ қийшайиб турган дўкон соҳибидан Аҳмарнинг уйини сўрамоқчи бўлганларида, қишлоқнинг маст-аласт йигитлари йўлини тўсишади. Катта жанжал чиқади.

— Сени дарахтга яланғоч осиб, бир умр уйланолмайдиган қиласман, — дейди қишлоқ зұравони Тамлузга. — Манави ҳурлиқо менга хотин бұлади. Ишонмайсанми?

— Бир замонлар худди шундай воқеа бұлған, — Тамлуз хотиржам сүзлайды. — Адашмасам үшанда икки ошиқ йигит бир қизни талашган. Сен қандай махлуқсанки, бир марталик ишрат учун бирорнинг номусига тегмоқчисан?! Бундай жирканчликни қаердан үргандинг? Ҳатто ошиқ ҳам әмассан-ку! Үзингдан аввал яшаб үтган гүмроҳлардан ҳам тубанлашишга қачон улгурдинг? Ақалли бу қизнинг исмини билсанг ҳам майли эди.

Тамлуз бир зарб билан зұравонни ерга қулатади. Үн киши Тамлуз ва Гүрхолга ташланади. Кучлар тенг әмасди, аммо зулмат одамлари — Тамлуз ва Гүрхол күчсиз әмасдилар. Орадан беш дақиқа үтгач, зұравонлар оғиз-бурунлари қонга беланиб, күча ўртасида чұзилиб қолишади.

Не тонгки, қишлоқ зұравони Аҳмар ва Чехранинг үғли, Гүрхолнинг үгай укаси эди. Бир вақтлар Чехра унга ҳомиладор бұлганида, Аҳмар худойида Бузимга үшани тилга олғанди. Үз қишлоғида калтак еганига чидаёлмаган йигит уйидан пичоқ күтариб чиқади. Чехра ортидан лўкиллаб, уй орқасида унга етади. Үғлини қайтармоқчи эди, холос, лекин нобакор үғил үз онасини ўлдириб құяди.

Гүрхол отаси билан учрашганми? Йўқ. Қотиллик юз бергач, Тамлуз Қорақишлоқдан кетиши кераклигини айтади. Ахир, тоғ бошида Гүрхолни үз онаси — Дунё, яъни Зебигул кутмоқда эди.

Тамлуз ва Гүрхолнинг авлодлари ҳам овлоқ маконда яшашадими?

Йўқ. Бир йил ўтиб туман марказидаги туғруқхонада Гүрхол қиз туғади. Гүрхол гүрда туғилиб, туғруқхонада ўлди, деган гаплар ёлғон. Айтишларича, палатага

кирган шифокор чақалоқ қорни билан ётганини күриб, ёш онани койииди, Гүрхол унга тегинмаганини айтади. Қарасалар, чақалоқ туғруқхонадаёқ ағдарилишни улдалаяпти. Ҳамма ҳайратдан ёқа ушлайди. Олти ойдан сұнг поликлиникага қизчани әмлашга олиб келадилар.

— Мамаша, — ҳазиллашади шифокор, — гүдакнинг ҳаракати қандай? Құл-оёғини бемалол қимирлатаяптыми?

— Ҳа, — дейди Гүрхол гүдакни полга қўйиб, — мана, кўринг.

Гүрхолнинг қизи қувонганидан қийқириб, йўлак охирига қараб чопади.

— Ты что, мамаша! — қичқириб юборади шифокор.

— Нега уни юришга ўргатдинг, каллаварам?! Оёқ суяклари қотмаган, бир умр ногирон бўлиб қолишини хоҳлайсанми? Ушла! Ушласанг-чи, уни!

Ўша куни поликлиникада роса томоша бўлади. Тамлуз ва Гўрхол бош шифокордан танбеҳ эшишиб, жилмайиб тураверишади. Уларда нима айб? Қизчанинг ўзи туғилганданоқ ҳаракатчан эди-да.

Уларни кутиб қолган Кимон ва Зебигул хонага киришгач, оила ташқарига бирга чиқади. Мусаффо осмонда қуёш порлаб турарди.

Кейинчалик эшитишларича, Аҳмар яна уйланибди. Хотиннинг қадрига етмайдиган бу одам баҳтни уйидан ҳам, кўчадан ҳам тополмай еттинчиси билан яшаётганмиш.

МУНДАРИЖА:

Муқаддима	3
Гўрхолнинг онасига совчи қелди	4
Ҳалокатга учраган оила тарихи	12
Тўй	21
Бахтсиз келинчак	24
Жийдазордаги мулла	32
Кундош	46
Жанжал	59
Қайтиб келган висол кечаси	69
Ўлим	83
Гўрхолнинг туғилиши	93
Гўрхол – аломат қиз	106
Қабристон ҳақида миш-мишлар	114
Бузим маъракада	124
Гўрхолнинг қўлга олиниши	134
Машхур фолбиннинг асрандиси	161
Мактабдаги воқеа	179
Фойиб бўлган келин-куёв	193
Хотима	209

Адабий-бадиий нашр

Азamat ҚОРЖОВОВ

ЗУЛМАТ МАЛИКАСИ

Kissa

Мухаррир: О.Қанаев

Тех.мухаррир: Н.Қодирова

Бадиий мухаррир: Р.Ташматов

Саҳифаловчи: Г.Курбанбаева

Рассом: М.Тұхтарбоев

Босишга берилди 17.11.2016. Қоғоз бичими 60x84 1/₁₆
“Virtec Times Uz” гарнитураси.

Шартли босма табоги 12,75. Нашр босма табоги 13,5.
Адади 4000. Буюртма № 44.

«IJOD-PRESS» нашриётида нашрга тайёрланди.
Нашриёт лицензияси: АI №270

«Dizayn-Print» МЧЖ ҮИЧК босмахонасида чоп этилди.
100054. Тошкент шаҳри, Чўпон ота кўчаси, 28-а уй